

**Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет**

**ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. В.В. Волік

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 29

Київ
2025

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 10 від 28.05.2025 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесений до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук
з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International”(Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва
Відповідальний за англomовний супровід: викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. М.А. Пожидаєва, д.ю.н., проф. Ю. О. Заїка, д.н.держ
упр., проф. Т.В. Бражко, к.ю.н., проф. С.В. Книш, к.ю.н., доц. Л.М.Князькова, к.ю.н., доц.
А.С. Політова, к.ю.н., доц. Ю.В. Камардіна.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогітіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua
офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>
Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

ISSN 2518-1319 (Online)

© Маріупольський державний університет, 2025
© Автори статей, перекладачі, 2025

ЗМІСТ

Андрейків А.І.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІД ЧАС ПІСЛЯВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ5

Бевза А.С.

КРИТЕРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У
РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ22

Бундак О.А.

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ "ІСТОРІЯ ПРАВА ТА
ДЕРЖАВИ (ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ)" В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ36

Гончаренко О.М

ОБМЕЖЕННЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ44

Григор'єва В.В.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РІШЕННЯ СУДУ : СУЧАСНА ПРАВОВА ДЕТЕРМІНАЦІЯ54

Камардіна Ю. В., Дзигар Д.С.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ В
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ СЛОВАЧЧИНИ,
ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНИ64

Князькова Л.М.

ПОДОЛАННЯ ЕЙДЖИЗМУ ЩОДО ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ГАРАНТІЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ74

Кутузов Р.В., Попов А.А.

СУЧАСНА КЛЕПТОКРАТИЧНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ ТА
ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ83

Пожидаєва М.А., Кривошеєнко В.С.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЛАНУВАННЯ У ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ В
УКРАЇНІ92

Політова А.С., Чехлай Т.О.

ДОПУСТИМІСТЬ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ104

Телелеков Д. В.

ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК УЧАСНИКИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ116

Черних Є.М.

РЕАЛЬНІСТЬ І ПРАВО: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСНОВКИ ПРОБЛЕМИ126

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ134

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ

«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

СЕРІЯ: ПРАВО.....136

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В

ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ 139

CONTENTS

Andreikiv A. INTERNATIONAL LEGAL SPECIFICS OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS DURING POSTWAR RECONSTRUCTION: THEORY AND PROSPECTS	5
Bevza A. CRITERIA OF FAIRNESS IN CIVIL PROCEEDINGS IN THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	22
Bundak O. INTEGRATED APPROACH TO TEACHING THE COURSE "HISTORY OF LAW AND STATE (OF FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE)" IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF LEGAL EDUCATION	36
Honcharenko O. LIMITATIONS ON SELF-REGULATION OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE	44
Grygor`yeva V. LAW REGIME OF COURT DECISION: CONTEMPORARY LEGAL DETERMINATION	54
Kamardina Y.V., Dzyhar D.S. MECHANISMS OF LEGAL PROTECTION OF DISPLACED PERSONS FROM UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRACTICES OF SLOVAKIA, POLAND AND GERMANY	64
Kniazkova L.M. OVERCOMING AGEISM AGAINST THE ELDERLY AS A GUARANTEE OF ENSURING OF LABOUR RIGHTS	74
Kutuzov R., Popov A. MODERN KLEPTOCRATIC MODEL OF STATE: LEGAL AND ECONOMIC ASPECTS..	83
Pozhydaieva M., Kryvosheienko V. THE LEGAL SUPPORT FOR PLANNING IN PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE	92
Politova A.S., Chekhilai T.O. ADMISSIBILITY OF DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: AN ANALYSIS OF CASE LAW	104
Telelekov D. HEALTHCARE INSTITUTIONS AS PARTICIPANTS IN PUBLIC PROCUREMENT	116
Chernykh Y.M. REALITY AND LAW: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM	126
CONTRIBUTORS	134
EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW»	136
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK	139

УДК 340.1+342.4(477)

А.І. Андрейків
ORCID: 0009-0007-0595-7062

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІД ЧАС ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу поточних та майбутніх міжнародно-правових аспектів співпраці України та міжнародних організацій в умовах воєнного стану та у процесі післявоєнного відновлення. Визначено основні сучасні правові доктрини та класичні принципи, що формуватимуть нормативну основу післявоєнної співпраці із міжнародними інституціями, зокрема, так звані «Чиказькі принципи», принципи «МВФ та Світового банку», принципи ЄС - «сприяння Україні» (Ukrainian Facility) і «принципи Лугано», доктрина «Відповідальності за захист» (R2P, Responsibility to Protect). Особливу увагу приділено теоретичним підходам до післявоєнного відновлення, нормативній базі міжнародного публічного права та практиці діяльності провідних організацій — ООН, ЄС, Світового банку, МВФ, ОБСЄ, ЄБРР та інших.

Проаналізовано стан нормативного забезпечення Україною реалізації міжсекторальної співпраці у сфері відновлення на прикладі ініціативи ЄС Ukrainian Facility. Визначено основні виклики майбутньої правової взаємодії між державами, донорами та організаціями та запропоновано перспективи вдосконалення міжнародного правового механізму взаємодії та розвитку. Підкреслено наявність правової невизначеності щодо реалізації міжнародних проєктів відновлення на рівні приватної, комунальної та державної власності потенційних об'єктів капіталовкладень.

У рамках Ukraine Facility Україна взяла на себе зобов'язання щодо реалізації широкого спектра реформ у сферах публічного управління, протидії корупції, судової реформи, бюджетної прозорості та належного врядування. Вони базується як на національному законодавстві, зокрема Законі України «Про міжнародні договори України», так і на положеннях Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., що зобов'язує сторони дотримуватись міжнародно прийнятих зобов'язань добросовісно (pacta sunt servanda).

Огляд правових доктрин – від “Чиказьких принципів” до підходів МВФ, Світового банку та ЄС — дозволив дійти висновку, що сучасна архітектура допомоги Україні відображає еволюцію міжнародного правопорядку, де фінансова підтримка стає не лише механізмом стабілізації, але й каталізатором глибокої трансформації інституційної системи. Україна інтегрується в систему західних стандартів через нормативно зумовлену співпрацю, яка базується на обопільній відповідальності: донорів – за стабільне фінансування, а держави-реципієнта – за ефективне реформування та прозоре використання ресурсів.

Запропоновано створення уніфікованої структури для координації міждержавної, міжурядової та міжвідомчої співпраці України із закордонним партнерами. Зазначено необхідність залучення неурядових та недержавних громадських організацій та міжнародних благодійних фондів, роль яких посилюється, що потребує чіткішої правової регламентації міжнародної співпраці між ними.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, міжнародні організації, Чиказькі принципи, Світовий банк, ООН, правова доктрина, відбудова, міжнародне публічне право, м'яка сила.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розв’язана російською федерацією проти України, стала каталізатором небаченого за масштабами мобілізаційного процесу на рівні міжнародних організацій, донорських інституцій та коаліції демократичних держав. Умови сучасної війни, що супроводжується масштабними руйнуваннями інфраструктури, соціальних об’єктів, житла, об’єктів критичної енергетики та промисловості, висувають питання післявоєнного відновлення не як суто технічне чи економічне завдання, а як повноцінну сферу міжнародного публічного права. Участь міжнародних організацій у процесі відновлення потребує теоретичного осмислення її правової природи, процедурної організації, відповідальності, співвідношення з державним суверенітетом та правами людини. Особливої уваги заслуговує концепція «відповідальності за захист» (Gallagher, Lawrinson, McKay and Pillingworth, 2023), «міжнародного опікунства» та «гуманітарної інтервенції» у відбудовчих процесах, які отримали розвиток у працях західних вчених, де відзначається потреба балансу між суверенітетом та міжнародною участю в контексті “фрагментованої” гуманітарної та інституційної допомоги. У контексті залучення фінансових інституцій вагомими є наголос західних юристів-міжнародників на ефективності допомоги в країнах з конфліктним минулим, та особливо підкреслюється роль прозорості, належного врядування, юридичної визначеності та створення спільних рамок дій з міжнародними донорами (Butler, 2025, p. 10-15). Оцінка взаємодії України із міжнародними організаціями щодо залучення ресурсів для фінансової та соціальної стабільності досягнули значних розмірів. Так, Міжнародний валютний фонд за напрямом Extended Fund Facility виділив допомогу на 15,6 млрд доларів США (2023–2027), Світовий банк: понад 6,8 млрд доларів США, зокрема через трастовий фонд PEACE in Ukraine, Японія, Канада, Велика Британія, країни G7 виділяють понад 5 млрд доларів США в рамках двосторонніх програм (World Bank, 2025). Ці обсяги не лише свідчать про безпрецедентний рівень міжнародної солідарності, але й вимагають переосмислення ролі міжнародних організацій у функції відновлення, запровадження принципів доброго врядування, верховенства права, ефективності інституцій у прийнятті рішень, прозорості розподілу ресурсів, запобігання корупції. Зміни, які відбуваються в часи лихоліття, трансформують підходи до міжнародно-правових, фінансово-правових, адміністративних та процедурних механізмів відбудови, що формуються в умовах високої взаємозалежності між міжнародним правом і конституційним порядком. Слід підкреслити, що надання фінансової допомоги Україні в умовах післявоєнного відновлення передбачає не лише матеріальну підтримку, але й вимоги дотримання високих міжнародних стандартів у сфері правосуддя, реформування правоохоронної системи, захисту прав людини, належного врядування та прозорості. Ці вимоги конкретизовано у міжнародних документах, а також у національному законодавстві України, зокрема у Рамковій угоді між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility, підписану 21.06.2024 року у м. Брюсселі, та ратифіковану Законом № 3786-IX від 06.06.2024 (Закон України № 3786-IX, 2024).

Особливістю сучасного етапу відновлення є активна участь таких міжнародних організацій як Європейська Комісія, ООН, МВФ, Світовий банк, ЄБРР, G7, НАТО, які працюють як безпосередньо, так і в рамках спеціалізованих трастових фондів, платформ координації, міжвідомчих програм. Роль цих структур є не лише допоміжною, а іноді — фактично нормотворчою, через встановлення умов для фінансування, критеріїв відповідності, оцінки ризиків, нагляду та контролю за виконанням зобов’язань.

У таких умовах конституційно-правові аспекти регулювання міжнародної допомоги та співробітництва набувають стратегічного значення. Незважаючи на

формальне закріплення принципів міжнародної співпраці у Конституції України (ст.ст. 9, 17, 18, 85, 92, 106, Конституція України, 1996), система взаємодії з міжнародними донорами та інституціями часто залишається фрагментованою, з надмірною адміністративною централізацією, відсутністю процедурної визначеності, дублюванням функцій, правовою неврегульованістю процесів укладання, ратифікації, реалізації та моніторингу міжнародних угод, особливо у частині проектів міжнародної технічної допомоги. Укладання договірної бази фінансування Ukrainian Facility хоча і є позитивним правовим надбанням, разом з тим, включає громіздкий обсяг нормативних документів, певну інституційну невизначеність механізмів моніторингу та координації діяльності відомств.

Таким чином, сучасне та післявоєнне відновлення України трансформується у міжнародно-правовий феномен, де зливаються класичні інструменти міжнародного права з інструментами економічного, адміністративного та інституційного управління, благодійної діяльності та волонтерства. Даний стан міжнародних відносин потребує глибокого наукового аналізу правових механізмів участі міжнародних організацій, в тому числі неурядових, а також перспектив їх реформування, зміни механізмів та інструментів оперативної діяльності та міжнародно-правової визначеності процесів взаємодії в умовах потенційних довготривалих відбудовчих процесів. Власне, це і становить *мету нашого дослідження*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі міжнародних організацій у процесах постконфліктного відновлення, трансформації інституцій та захисту прав людини вже тривалий час перебувають у фокусі міжнародного правознавства, порівняльного публічного права та глобального управління. Українські науковці приділяють значну увагу питанням трансформації територій які були в зоні бойових дій, залучення міжнародних інституцій для реалізації заходів відновлення.

Українська правнича наука лише формує системний підхід до дослідження міжнародно-правових механізмів участі організацій у післявоєнному відновленні. Вітчизняні дослідники — С.В. Шевчук, В.Г. Пилипчук, Я.В. Петруненко, Р.А. Джабраїлов — приділяли увагу міжнародно-правовому визначанню та правовій оцінці агресії РФ проти України та ролі міжнародних організацій у подоланні її наслідків, конституційно-правовим аспектах залучення міжнародної допомоги, імплементації міжнародних стандартів до внутрішнього права в період кризи, а також проблематиці правозастосування норм міжнародного права в умовах надзвичайного чи воєнного стану (Шевчук, 2011; Пилипчук, 2020; Камінська та Демиденко, 2025; Петруненко, 2023, с. 273-280; Джабраїлов, 2023, с. 112–127).

Водночас, у порівнянні з міжнародною теоретичною базою, залишається недостатньо опрацьованою проблематика нормативної природи участі міжнародних організацій у внутрішньодержавних механізмах відновлення, меж їх повноважень, юридичної обов'язковості їх рішень для суверенних держав, а також процедурної взаємодії з органами публічної влади. Потребує осмислення також концепт “м'якого права” (soft law) у сфері післявоєнного відновлення, який часто застосовується міжнародними структурами, проте створює ризики правової невизначеності, особливо щодо ролі недержавних та неурядових організацій.

Так, Є. Цибуленко та А. Платонова, досліджували питання захисту прав людини та статус окупованих територій Донбасу та залученням міжнародних інституцій у механізмах відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права вказують на недосконалість системи міжнародного контролю за процесами непрямой підтримки колаборації та незаконного втручання у внутрішні справи іноземної держави (Цибуленко та Платонова, 2020, с. 65–79).

Окремі напрями міжнародної співпраці, зокрема, щодо збереження культурної спадщини та ролі ЮНЕСКО під час збройної агресії РФ, аналіз діяльності міжнародних та недержавних інституцій у післявоєнних проєктах відновлення вивчалися О. Цугорка та Т. Биковича (Tsugorka, Byrkovych, et al., 2024, p. 1430–1444), де автори вказують на складність правового регулювання та практичного застосування норм міжнародного права у охороні пам'яток культури, навіть при підтримці впливових міжнародних організацій.

Практичні аспекти координації міжнародної допомоги та постконфліктного фінансування розглядаються у звітах OECD DAC, аналітиці World Bank Fragility, Conflict & Violence Group, рекомендаціях UNDP, а також у проєктах Peacebuilding and Statebuilding Goals (PSGs) від International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding (IDPS).

Вивчення наукових праць та досліджень вказують на значний рівень академічного опрацювання теми залучення міжнародних організацій у заходи стабілізації та відновлення територій бойових дій чи повоєнної відбудови. Разом з тим, у сучасних умовах динамічних процесів міжнародних відносин, технологічного розвитку та соціальної напруги та очевидної довготривалої перспективи воєнного стану в Україні, слід переглянути усі вироблені раніше напрацювання співпраці із міжнародними організаціями та створити нові підходи та інструменти таких взаємин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес відновлення України відбувається в умовах безпрецедентного залучення міжнародних фінансових, технічних, гуманітарних і правових ресурсів. Міжнародна допомога, що вже надійшла в Україну від початку повномасштабної агресії Російської Федерації, за даними Світового банку, МВФ, ЄС, уряду США та інших донорів, становить понад 185 млрд доларів США у різних формах — макрофінансова допомога, гранти, кредити, оборонна підтримка, підтримка енергетики, охорони здоров'я, гуманітарних програм, а також секторальна технічна допомога. При цьому, обсяг запланованого фінансування у середньостроковій перспективі (до 2035 року) значно перевищує 400 млрд доларів США, що, за оцінками міжнародних партнерів, стане найбільшим пакетом міжнародного відновлення у Європі з часів Другої світової війни. Так наприклад, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) з початку повномасштабного вторгнення надав допомоги на майже 4 млрд євро (Фінансова підтримка України ЄБРР в Україні).

Слід зазначити, що міжнародно-правовій визначеності багатосторонньої чи двосторонньої співпраці, завжди передують визначення та спільне розуміння принципів та філософії досягнення цілей. За результатами багатьох конфліктів, людство створило базові підходи, які слід розуміти при реалізації проєктів відновлення чи відбудови у післявоєнному відновленню чи плануванню подолання криз. Серед базових напрямів співпраці держав, особливо слід виділити так звані Чиказькі принципи (Chicago Principles on Post-Conflict Justice), які сформувалися у рамках Чиказької школи економіки і передбачають мінімізацію втручання держави, захист прав власності, ринкову конкуренцію та макроекономічну стабільність. Ці принципи розроблені в 2008 році та містять нормативні орієнтири для відновлення системи правосуддя після збройного конфлікту. Вони охоплюють переслідування воєнних злочинів, підтримку жертв, люстрацію (vetting), інституційну реформу, правову пам'ять. Ці засади тісно переплітаються з умовами надання допомоги Україні в межах програм Світового Банку чи Ukraine Facility, зокрема вимогами щодо верховенства права, незалежності судової влади та боротьби з корупцією, лібералізації економіки та дотримання фіскальної дисципліни.

У свою чергу, принципи МВФ та Світового банку більше відображають стандарти фіскальної відповідальності, ефективності державних витрат, зниженні рівня

корупції, зміцненні інституцій та розвитку партнерств. В Україні вони реалізуються через умовність надання коштів, що передбачає виконання реформ у сфері державного управління, боротьби з корупцією та запровадження електронного урядування. У випадку України, МВФ та Світовий банк діють у тісному координаційному зв'язку з Європейською Комісією, ОЕСР, ЄБРР та іншими донорами, формуючи багаторівневу фінансово-правову систему підтримки. Основні вектори такої діяльності включають: фінансування критичних потреб бюджету в умовах війни та перехідного періоду. МВФ вже надав понад 15,6 млрд доларів США у рамках Програми розширеного фінансування (EFF), а Світовий банк організував мобілізацію понад 37 млрд доларів у вигляді грантів, позик та гарантій від донорів. Умовність фінансової допомоги, що передбачає зобов'язання держави щодо проведення інституційних реформ, боротьби з корупцією, фіскальної прозорості та цифровізації. Формування нормативної бази для проєктів державно-приватного партнерства (PPP), інфраструктурної модернізації та прозорих механізмів закупівель.

Особливу вагу мають принципи фіскальної відповідальності, розроблені МВФ і Світовим банком, зокрема: сталий рівень державного боргу; цільове використання допомоги; підзвітність уряду перед громадськістю; недопущення політично мотивованого витрачання допомоги. Ці принципи втілюються через механізми контролю за публічними фінансами (Public Financial Management), системи верифікації ефективності витрат (PEFA – Public Expenditure and Financial Accountability), аудити коштів міжнародної допомоги, а також прозорі цифрові інструменти обліку та моніторингу. МВФ та Світовий банк, у рамках програм для країн, що зазнали збройних конфліктів, висувають вимоги щодо фіскальної прозорості, боротьби з корупцією, належного управління, ефективного використання допомоги. Україна відповідно до Extended Fund Facility та договорів з World Bank має впроваджувати заходи щодо публічного фінансового менеджменту (PFM), систем PEFA, цифрового контролю витрат (International Monetary Fund, 2025; World Bank, 2025).

Щодо загальних підходів Європейського Союзу із сприяння Україні (Ukraine Facility), то слід зазначити, що ЄС висунув низку вимог до України, що включають структурні реформи, забезпечення верховенства права, доброчесність судової системи, дотримання прав людини. Ці принципи втілено у Рамковій угоді між Україною та ЄС, ратифікованій Законом № 3786-IX, які можна назвати «принципами ЄС» щодо післявоєнного відновлення (Рамкова угода, 2024).

Варта також згадати ряд підходів до реалізації проєктів відбудови, що були напрацьовані під час Ukraine Recovery Conference у Лугано в 2022 році та отримали назву «Принципи Логано» (Lugano Principles). Вони передбачають інклюзивність, підзвітність, прозорість, стійкість, гендерну рівність та дотримання прав людини. Ці принципи стали орієнтиром для формування Плану України в рамках Ukraine Facility та більше нагадують корпоративні стандарти (Lugano Declaration, 2022).

Розуміння обсягу потенційної допомоги від міжнародних організацій формується від розміру втрат та збитків, отриманих в результаті агресії. За оцінкою Звіту RDNA4 (World Bank Group, 2023), підготовленого групою Світового банку та ООН лютому 2025 року, загальна потреба у фінансуванні відновлення на десятиліття оцінюється вже понад 506 млрд €, що в 3 рази перевищує показники ВВП України у 2024 році. При цьому, заплановані витрати Урядом України на пріоритетні напрямки (житло, освіта, енергетика, транспорт тощо) у 2025 році складають 7,37 млрд USD, залишаючи фінансовий дефіцит країни на рівні ~9,96 млрд USD.

За оцінками експертів, невідкладні довгострокові потреби України у житловий сектор складатимуть понад 84 млрд USD, витрати на транспортну інфраструктуру

~78 млрд USD, об'єкти енергетики ~68 млрд USD, відновлення об'єктів торгівлі й промисловості сягнуть понад 64 млрд USD, сільське господарство потребуватиме більш ніж 55 млрд USD, утилізація уламків, пошкоджень, прибирання сміття та відходів потребуватиме 13 млрд USD (World Bank Group, 2023, Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment).

Розуміючи складність економічної ситуації воюючої країни, Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) №2024/792 від 29 лютого 2024 року, започатковано інструмент Ukraine Facility для покриття дефіциту фінансування України, задоволення потреб у відновленні, реконструкції та модернізації з одночасною підтримкою зусиль України у сфері реалізації реформ на шляху до вступу до Союзу (European Union, 2024a). Започаткований механізм який набрав чинності 1 березня 2024 року, передбачає надання до 50 мільярдів євро стабільного фінансування у формі грантів та кредитів з метою підтримки відновлення, реконструкції та модернізації України у період з 2024 по 2027 роки. З цієї суми орієнтовно до 32 мільярдів євро передбачено для фінансування реформ і інвестицій, викладених у Плані для України (Ukraine Plan), виплата коштів за яким буде здійснюватися за умови досягнення визначених індикаторів. З моменту набрання чинності інструментом вже було здійснено виплату 6 мільярдів євро у вигляді авансового фінансування (bridge financing) після виконання погоджених політичних умов.

З метою реалізації вказаної ініціативи Європейського Союзу “Ukraine Facility”, розпорядженням Кабінету Міністрів України №244 від 18 березня 2024 року, Уряд України виклав своє бачення реконструкції, модернізації та реформ, які плануються здійснити в межах процесу набуття членства в Європейському Союзі. План акцентує увагу на структурних реформах та інвестиціях у галузі з найбільшим потенціалом економічного зростання. Він також передбачає заходи щодо покращення державного управління, зокрема забезпечення належного врядування, дотримання принципу верховенства права та боротьби з корупцією і шахрайством (Розпорядження КМУ від 18.03.2024 № 244-р, стор. 80, стаття 2035).

У своєму висновку від 15 квітня 2024 року Європейська комісія підтвердила, що поданий План для України відповідає критеріям, встановленим Регламентом про Ukraine Facility. На думку Комісії, План для України являв собою цільовою та збалансованою відповіддю на цілі цього інструменту, враховує виклики, пов'язані з процесом набуття членства в ЄС, та відповідає потребам у реконструкції та модернізації. У позитивному висновку Комісія надала глибокий і всебічний аналіз, що охоплює наслідки збройної агресії російської федерації проти України, макроекономічну перспективу держави, а також виклики, пов'язані з відновленням, реконструкцією і модернізацією, включаючи потребу у зовнішньому фінансуванні, залученні робочої сили, спроможності уряду впроваджувати реформи, а також прозорості та підзвітності на всіх етапах. Після остаточної схвалення Урядом України документ було надіслано до Єврокомісії — що дозволило отримати позитивну оцінку згідно з Регламентом і запустити перший транш у вигляді bridge financing.

У разі повного впровадження запропонованих реформ і інвестицій очікується, що ВВП України може зрости на 6,2% до 2027 року та на 14,2% до 2040 року, а також відбудеться зменшення рівня державного боргу приблизно на 10 відсоткових пунктів ВВП до 2033 року. За результатом схвалення української ініціативи, Президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн заявила: «Стратегія України щодо реформ та інвестицій створює надійну основу для відбудови більш сучасної та процвітаючої України на її шляху до Європейського Союзу. Позитивна оцінка Єврокомісії Плану для України відкриває шлях до регулярних виплат у межах Інструменту для України.

Сьогоднішня ініціатива знову демонструє, що Європа стоїть пліч-о-пліч з Україною стільки, скільки буде потрібно, і що ми готові надати таку необхідну фінансову підтримку» (European Union, 2024b; Council of the EU and the European Council, 2024). Слід зазначити, що усі вказані вище міжнародно-правові ініціативи ЄС та України були в наступному формалізовані в Рамкову угоду між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility (далі – Угода), підписану 21.06.2024 року у м. Брюсселі, яку ратифіковано Верховною Радою України (Закон України №3786-IX, 2024).

Прийняття Закону № 3786 стало реалізацією відповідних внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання чинності Рамковою угодою та ратифікації відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України». Положеннями Угоди встановлюються базові принципи фінансової співпраці між Європейським Союзом та Україною згідно з вже згаданим Регламентом Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 року про встановлення Ukraine Facility, за винятком перехідного фінансування. Особливо важливо підкреслити, що в Угоді визначаються спеціальні механізми: управління, контролю, нагляду, моніторингу, оцінювання, звітування та аудиту коштів згідно з інструментом Ukraine Facility, а також запобігання, виявлення, усунення та повідомлення про незаконні дії, шахрайство, корупцію та іншу незаконну діяльність, що впливає на фінансові інтереси Союзу, включаючи конфлікти інтересів, а також для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності компетентними органами ЄС та/або національними органами (п. 1 ст. 2 Угоди). Угода містить додатки про фінансування та кредитною угодою, які визначають спеціальні положення щодо управління та реалізації фінансування згідно з інструментом Ukraine Facility (п. 2 ст. 2 Угоди). Відповідно до п. 3 ст. 2 Угоди фінансування у формі безповоротної підтримки надається Україні тільки після набрання чинності цієї Угоди та відповідної Угоди про фінансування. Фінансування у формі кредитів надається Україні за умов впровадження необхідних механізмів контролю та аудиту витрат за умови успішного виконання Плану України, а також створить правові підстави для залучення безумовного фінансування ЄС обсягом 1,9 млрд євро. Таким чином, Україна взяла на себе міжнародно правові зобов'язання, у т.ч. відповідно до статті 15 Закону України «Про міжнародні договори України» (Закон України №1906, 2004).

Рамкова угода з ЄС та відповідна постанова КМУ прямо передбачають необхідність впровадження реформ у сфері правосуддя, боротьби з корупцією, державного управління та забезпечення належної координації використання міжнародної допомоги. Положеннями Угоди встановлюються принципи фінансової співпраці між Європейським Союзом та Україною згідно з Регламентом Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 року про встановлення Ukraine Facility, за винятком перехідного фінансування. У ній визначаються спеціальні механізми: управління, контролю, нагляду, моніторингу, оцінювання, звітування та аудиту коштів згідно з інструментом Ukraine Facility, а також запобігання, виявлення, усунення та повідомлення про незаконні дії, шахрайство, корупцію та іншу незаконну діяльність, що впливає на фінансові інтереси Союзу, включаючи конфлікти інтересів, а також для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності компетентними органами ЄС та/або національними органами (п. 1 ст. 2 Угоди). Угода доповнюється положеннями про фінансування та кредитною угодою, які визначають спеціальні умови управління та реалізації фінансування. Укладання викладеного переліку нормативно-правових актів вказує на високі стандарти міжнародно-правового нормотворення, які демонструє Україна у реалізації базових засад міжнародного

договірному праву та основних засад міжнародної співпраці відновлення.

Не заперечуючи значної нормотворчої діяльності, яку зробив Уряд України, вважається доречним вказати на ряд інституційних ризиків практичної реалізації інструменту Ukraine Facility, запровадженого Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 року. Ризик полягає в тому, що запроваджений механізм управління, моніторингу та контролю за виконанням Плану України, створений постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1318 «Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility» запроваджує громіздку інституційну архітектуру взаємодії державних інституцій. Так, згідно пункту 2 Постанови, Міністерство економіки визначено Національним Координатором, що діє як контактний пункт між органами влади та Європейською Комісією, Міністерство фінансів незалежним органом аудиту, який повинен забезпечувати разом з Державною аудиторською службою проведення аудиту виконання Плану України, Державну аудиторську службу органом, який здійснює в установленому законодавством порядку державний фінансовий контроль за видатками, передбаченими у межах виконання Плану, зокрема під час здійснення публічних закупівель, виплати компенсацій та кредитів. Така розпорошеність функціоналу та відповідальності навряд чи сприятиме ефективному управлінню активу в 50 млрд євро, що складає 10% від 500 мільярдів євро, озвучених потреб України на найближчі роки. Ризик є ще у тому, що Мінекономіки відповідно до пункту 3 Порядку, виступає координатором правоохоронних питань та міжвідомчої взаємодії Держаудитслужби та Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1110 «Про запровадження національного механізму координації взаємодії органів державної влади з метою захисту фінансових інтересів України та Європейського Союзу» (пункт 3 постанови КМУ, 15.11.2024 року №1318 «Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility», «Порядок управління, моніторингу та контролю за виконанням Плану України»); (Кабінет Міністрів України, 2024).

Вважається більш доречним та продуктивним, створення єдиного державного органу, який би володів усіма адміністративними функціями міжнародної співпраці, міжнародних переговорів, залучення, моніторингу та контролю активів у проекти відновлення України. Є підстави вважати, що така ініціатива з боку України щодо створення єдиного інституційного механізму міжнародної співпраці буде позитивно сприйнята донорами в особі міжнародних організацій.

Хотілось би відзначити, що співпраця із міжнародними організаціями щодо підтримки життєдіяльності населення, в умовах війни чи міжнародного збройного конфлікту, розглядається західним вченими як відома концепція R2P (Responsibility to Protect – Відповідальність за захист) або «відповідального захисту» чи «відповідальності за захист», згідно з якою, держава, первинно несе головну відповідальність за збереження прав та інтересів своїх громадян в умовах війни, підтримку соціального балансу, захисту від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності. Однак, якщо урядові інституції не здатні або не хочуть це зробити, міжнародне співтовариство, в тому числі міжнародні організації беруть на себе обов'язок втрутитися — мирними (економічними, соціальними, гуманітарними чи фінансовими інструментами) або в крайньому разі силовими засобами (Chesterman, 2021).

У своїх працях фінський юрист – міжнародник, засновник відомого дослідницького закладу Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, Марті Коскенімі (Martti Koskeniemi) проводить системний класичний огляд теоретичних засад

у міжнародному праві наднаціональних інституцій та ролі міжнародних організацій та їх роль у нормотворчих процесах, особливо у період криз (Koskeniemi, 1990, с.4–32; 2006; 2019).

Американський дослідник, професор права, міжнародних відносин та політичної теорії Колумбійського університету, Майкл Дойль (Michel Doyle), є серед тих, хто обґрунтовував доктрину R2P на прикладі збройного конфлікту у Лівії та приділяв значну увагу принципу «відповідального захисту», наголошуючи на балансі між державним суверенітетом і обов'язками міжнародної спільноти (Doyle, 2016).

Критик надмірного втручання Сімон Честерман (Chesterman, Simon), австралійський науковець, декан юридичного факультету Національного університету Сінгапуру (National University of Singapore, NUS Law), розглядає R2P як перехід від гуманітарного втручання до юридично оформленої опіки над державами, які зазнали складності подолання системних криз. Як один із провідних сучасних дослідників у галузі міжнародного права, він є доволі стриманим у оцінці впливу міжнародних організацій у території конфліктів чи криз, вказує на необхідності балансу гуманітарного втручання, глобального врядування та права національної безпеки. Честерман критикує заходи надмірного втручання міжнародної спільноти у зони конфлікту та пропагує перехід від гуманітарного втручання до юридично оформленої опіки над державами, які зазнали краху (Chesterman, 2021; Koskeniemi, 1990).

Існуючі підходи до правового регулювання міжнародної допомоги часто ґрунтуються на загальних міждержавних меморандумах або секторальних документах, які мають або тимчасовий, або “м'який” характер. Таке становище загрожувє системністю та довгостроковістю відновлювальних проєктів. Проблемним залишається і конституційний контроль за виконанням зобов'язань, які Україна бере перед міжнародними організаціями в межах угод про фінансування, а також оцінка їх відповідності Основному Закону України. Брак чіткої архітектури нормативного регулювання ускладнює створення сталої правової основи для багаторічного співробітництва, призводить до ризиків перевищення повноважень окремими органами, правової невизначеності іноземних партнерів, а також обмежує реалізацію принципу правової визначеності для внутрішніх суб'єктів.

На цьому наголошує Джованні Мазуло, відомий юрист з публічних фінансів та державного управління. Він пропонує концептуальну рамку сталого фінансування як інструменту для післякризового та післявоєнного відновлення держав, зокрема таких, як Україна. Вчений наголошує, що ефективне відновлення повинно базуватись не лише на фінансовій підтримці, а й на інституційній трансформації, прозорості, верховенстві права та дотриманні принципів ESG (екологічного, соціального та управлінського розвитку). Особливу увагу професор Мазуло приділяє ролі міжнародних фінансових інституцій — МВФ, Світового банку, ЄС — у створенні умовної допомоги (conditionality-based aid), яка заохочує уряди до впровадження глибинних реформ. У контексті України автор аналізує Ukraine Facility як приклад нової моделі співпраці, що передбачає перехід від донорської логіки до партнерства на основі взаємної відповідальності. Вчений підкреслює, що відновлення України — це не лише реконструкція інфраструктури, а й відбудова інституційної довіри, що вимагає інтеграції міжнародно-правових зобов'язань і національних стратегій розвитку у єдину фінансово-правову архітектуру (Mazullo, 2024).

В контексті озвучених ідей та як зазначалось раніше, є викликом відсутність єдиного інституційного координатора з повноваженнями щодо супроводу міжнародної фінансової, технічної, гуманітарної допомоги та контролю за її використанням, що знижує ефективність системного впровадження міжнародних стандартів доброчесності,

підзвітності, відкритості та прозорості.

У цьому контексті актуальним є переосмислення ролі конституційних органів (зокрема, Президента, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів), їхньої участі в укладанні та імплементації міжнародних угод, а також взаємодії з органами міжнародного фінансового контролю, які дедалі частіше впливають на внутрішню політику держави через умови надання фінансування.

В європейському просторі прикладом системного нормативного підходу є Європейський план Маршалла для України — «Ukraine Facility», який реалізується на основі принципів «європейського управління», що поєднує фінансову допомогу з правовими умовами інституційного реформування та посилення верховенства права. Принципи «Лугано» (Lugano Principles for Ukraine's Recovery) і Чиказька рамка (Chicago Framework) встановлюють правові та управлінські стандарти відповідальності, прозорості, участі громад, а також антикорупційних гарантій у проєктах відновлення.

Таким чином, дослідження міжнародно-правової участі міжнародних організацій у сучасному та повоєнному відновленні України потребує поєднання публічно-правового, інституційного та процедурного аналізу із врахуванням досвіду інших країн, теоретичних напрацювань міжнародної доктрини та адаптації до національної правової системи.

Вивчення міжнародно-правових моделей діяльності міжнародних організацій у сфері післявоєнного відновлення неможливе без звернення до досвіду реалізації Плану Маршала (European Recovery Program, ERP) після Другої світової війни. Саме в контексті його реалізації у 1948 році була заснована Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка згодом трансформувалась у Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Основне завдання ОЄЕС полягало у правовому, економічному та організаційному забезпеченні розподілу допомоги, що надходила з США в межах ERP, шляхом координації національних планів відновлення; створення інституційних каналів комунікації між донорами й отримувачами допомоги; розробки правових стандартів співпраці у сфері бюджетного, інфраструктурного та промислового відновлення; формування прозорих механізмів моніторингу використання коштів. Саме через механізми ОЄЕС, а згодом — ОЕСР, було впроваджено підхід, за яким міжнародна допомога не є лише формою фінансування, а також правовим і політичним інструментом впливу на політику, інституційну архітектуру та економічні реформи держав-реципієнтів. Це стало передвісником принципу «policy conditionality», який згодом буде розвинутий Світовим банком та МВФ (OECD, 2008; 2020).

ОЕСР і сьогодні є ключовим виробником стандартів міжнародної політики, включаючи: принципи належного врядування (good governance); прозорості публічних фінансів; ефективного управління державними інвестиціями; боротьби з корупцією; правових засад розвитку людського капіталу. У контексті України, з 2022 року ОЕСР значно активізувала співпрацю з українськими органами влади, пропонуючи технічну допомогу; оцінку потреб за міжнародною методологією (в межах RDNA); правові та політичні рекомендації в рамках процесу кандидатства до членства. (G7 Statement..., 2023; World Bank Group, 2023).

Оцінка діяльності ОЕСР дає підстави розглядати її як лабораторію міжнародного правотворення в сфері післяконфліктного відновлення, де ключовими є стандарти, а не лише фінансування.

Аналізуючи роль міжнародних організацій у врегулюванні військової агресії РФ, слід згадати Організацію Об'єднаних Націй (ООН), яка історично була створена як гарант міжнародного миру та безпеки, її роль у сфері післявоєнного відновлення держав, що зазнали збройної агресії, викликає неоднозначну оцінку. З одного боку, її структура

та мандат передбачають сприяння стабілізації й розвитку через діяльність таких установ, як Програма розвитку ООН (UNDP), Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR), ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції (ІОМ), Місії технічної допомоги та гуманітарного реагування.

З іншого боку, сучасний досвід показує обмеженість ефективності ООН у випадках, коли агресором є постійний член Ради Безпеки, як у випадку з російською федерацією. Вето агресора блокує ключові ініціативи з: створення міжнародних механізмів притягнення до відповідальності, накладення санкцій, легітимізації військової допомоги або відновлення територіальної цілісності. У випадку України, ООН виявилась здатною переважно до технічної, гуманітарної та оціночної роботи, зокрема участь у підготовці трьох звітів RDNA (Rapid Damage and Needs Assessment) координація зусиль у сфері гуманітарної допомоги через ОСНА, нагляд за правами людини (звіти OHCHR), підтримка інституційної спроможності через UNDP. Проте, відсутність мандата на реальне примусове реагування, виконавчу реалізацію або інституційне моделювання післявоєнного відновлення (як це, наприклад, робив ЄС у Балканах) — ставить під сумнів придатність ООН до виконання функцій міжнародного координатора в повномасштабному проєкті відбудови. ООН залишається нормативним орієнтиром, зокрема щодо цілей сталого розвитку (SDGs), прав людини, принципів справедливості та відповідальності, але втрачає легітимність в очах суспільства, коли нездатна забезпечити виконання власних рішень.

Таким чином, ООН не може бути єдиним або головним центром координації відновлення України, і повинна діяти у партнерстві з регіональними та спеціалізованими структурами, зокрема ЄС, G7, МВФ, Світовим банком, ОЕСР та іншими, які мають фінансову, технічну й політичну спроможність.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що процес післявоєнного відновлення України розгортається у тісній взаємодії з міжнародними організаціями та фінансовими інституціями, зокрема Європейським Союзом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, а також іншими учасниками багатостороннього партнерства. Ухвалення Плану для України (Ukraine Plan) та імплементація інструменту Ukraine Facility є яскравим прикладом застосування доктрин міжнародного фінансового опікунства, умовності допомоги (policy conditionality) та верховенства права як передумови підтримки.

У рамках Ukraine Facility Україна взяла на себе зобов'язання щодо реалізації широкого спектра реформ у сферах публічного управління, протидії корупції, судової реформи, бюджетної прозорості та належного врядування. Правова природа цих зобов'язань базується не лише на національному законодавстві, зокрема Законі України «Про міжнародні договори України», але й на положеннях Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка зобов'язує сторони дотримуватись міжнародно прийнятих зобов'язань добросовісно (ст. 26 — *pacta sunt servanda*).

Огляд правових доктрин — від “Чиказьких принципів” до підходів МВФ, Світового банку та ЄС — дозволяє дійти висновку, що сучасна архітектура допомоги Україні відображає еволюцію міжнародного правопорядку, де фінансова підтримка стає не лише механізмом стабілізації, але й каталізатором глибокої трансформації інституційної системи. Україна інтегрується в систему західних стандартів через нормативно зумовлену співпрацю, яка базується на обох сторонах відповідальності: донорів — за стабільне фінансування, а держави-реципієнта — за ефективне реформування та прозоре використання ресурсів.

Таким чином, міжнародно-правовий аналіз підтверджує, що механізми, закладені в Ukraine Facility, мають не лише економічний, але й суттєвий правовий вимір, формуючи нову модель співпраці держави з міжнародними інституціями в умовах післявоєнної трансформації та європейської інтеграції України.

Бібліографічний список

- Джабраїлов, Р. А., 2023. Інвестиційна політика держави в умовах воєнного стану: правові орієнтири. *Вісник Національної академії правових наук України*, 4, с. 112–127.
- Закон України Про міжнародні договори України №1906 від 29.06.2004 *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>>
- Закон України Про ратифікацію Рамкової угоди між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility №3786-IX від 21.06.2024 року. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3786-20#Text>>
- Кабінет Міністрів України, 2024. Постанова про Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility №1318 від 15 листопада 2024 р. [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text>>
- Камінська, Н. та Демиденко, В., 2025. Україна – рушійна сила утвердження свободи, демократії, безпеки, прав людини та верховенства права як першооснови нового світового та європейського правопорядку. *Право України*, 3, с. 25-42. DOI: 10.33498/lopu-2025-03-025
- Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*, № 30, ст. 141.
- Петруненко, Я. В., 2023. Особливості дерегуляції господарських правовідносин у сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*, 78(1), с. 273-280.
- Пилипчук, В. Г., 2020. *Конституційні основи публічної влади в Україні: монографія*. К.: Видавництво “Право”.
- Рамкова угода між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility від 21-22.05.2024 р. [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24#n2>
- Розпорядження Кабінету Міністрів України, від 18.03.2024 №244-р Про схвалення Плану України. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text>>
- Укрінформ, 2024. *Допомога ЄБРР з лютого 2022 року сягнула майже €4 мільярдів - Мінфін* [онлайн]. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3864516-dopomoga-ebrr-z-lutogo-2022-roku-sagnula-majze-4-milardiv-minfin.html>>
- Цибуленко, Є. та Платонова, А., 2020. Міжнародно-правова кваліфікація окупації Донбасу. Псевдодержави і колабораціонізм на цій території. *Право України*, 11, с. 65–79.
- Шевчук, С. В., 2011. *Верховенство права як основа конституціоналізму: монографія*. К.: Юрінком Інтер.
- Butler, M. J., 2025. *Reconstructing the Responsibility to Protect From Humanitarian Intervention to Human Security*. Taylor & Francis Group
- Chesterman, S., 2021. R2P and Humanitarian Intervention: From Apology to Utopia and Back Again (February 1, 2021). In: R. Geiß & N. Melzer (eds.), *The Oxford Handbook on the International Law of Global Security*. Oxford University Press, pp. 808-820. Available at: <<https://ssrn.com/abstract=3224116>>
- Council of the EU and the European Council, 2024. Ukraine Plan: Council greenlights regular payments under the Ukraine Facility [online] Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/14/ukraine-plan-council-greenlights-regular-payments-under-the-ukraine-facility/?utm_source=chatgpt.com>

- Doyle, M. W., 2016. The Politics of Global Humanitarianism: R2P Before and After Libya. In: Alex J. Bellamy & Tim Dunne (eds.), *The Oxford Handbook of the Responsibility to Protect*. Oxford University Press. [online]. Available at: <https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/4249>
- European Union, 2024a. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng>>
- European Union, 2024b. Ukraine Plan: Council greenlights regular payments under the Ukraine Facility [online]. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/14/ukraine-plan-council-greenlights-regular-payments-under-the-ukraine-facility/?utm_source=chatgpt.com>
- G7 Statement on Ukraine Recovery Conference, 2023 [online]. Available at: <<https://www.g7germany.de/resource/blob/997532/2063740/858d58e0fdbb18d23d70075d89be4f4c/2022-07-04-ukraine-recovery-conference-en-data.pdf>>
- Gallagher, A., Lawrinson, B., McKay, G. and Illingworth, R., 2023. The Responsibility to Protect: a Bibliography. *Global Responsibility to Protect*, 16(2024), p. 3–123. [online]. Available at: <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/203435/8/gr2p-article-p3_002.pdf?utm_source=chatgpt.com>
- International Monetary Fund, 2025. IMF and Ukraine: Factsheet [online]. Available at: <<https://www.imf.org/en/Countries/UKR>>
- Koskeniemi, M., 1990. The Politics of International Law. *European Journal of International Law*, 1(1), p. 4–32.
- Koskeniemi, M., 2006. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. *Chapter Epilogue (2005)*, pp. 562-617 [online]. Available at: <https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/1777316/Koskeniemi,-From-Apology-to-Utopia-Epilogue.pdf>
- Koskeniemi, M., 2019. The Search for Legitimacy in International Law: The Case of the International Investment Regime. *Fordham International Law Journal*, 43(1), p. 81-128.
- Lugano Declaration, 2022. *Ukraine Recovery Conference, 2022, Lugano, 4–5 July* [online]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1060/Lugano_Declaration_URC2022-1.pdf>
- Mazullo, G. 2024. *Sustainable Finance and International Development: A Framework for Recovery*. LSE Working Paper Series. London.
- OECD, 2008. *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*. Paris: OECD Publishing.
- OECD, 2020. Governance of Infrastructure, adopted by the OECD Council in July 2020. [online]. Available at: <<https://infrastructure-toolkit.oecd.org/governance/>>
- Tsugorka, O., Byrkovych, T. et al., 2024. The role of international organizations in the protection and restoration of the cultural heritage of Ukraine in the conditions of armed aggression. *Edelweiss Applied Science and Technology*, 8(6), p. 1430–1444.
- World Bank Group, 2023. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment – February 2023 Update (RDNA2). The Government of Ukraine, World Bank Group, European Commission, United Nations [online]. Available at: <<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099184503212328877/p1801740d1177f03c0ab>>
- World Bank, 2025. Ukraine Country Overview [online]. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview>>

References

- Butler, M. J., 2025. *Reconstructing the Responsibility to Protect From Humanitarian Intervention to Human Security*. Taylor & Francis Group
- Chesterman, S., 2021. R2P and Humanitarian Intervention: From Apology to Utopia and Back Again (February 1, 2021). In: R. Geiß & N. Melzer (eds.), *The Oxford Handbook on the International Law of Global Security*. Oxford University Press, pp. 808-820. Available at: <<https://ssrn.com/abstract=3224116>>
- Council of the EU and the European Council, 2024. Ukraine Plan: Council greenlights regular payments under the Ukraine Facility [online]. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/14/ukraine-plan-council-greenlights-regular-payments-under-the-ukraine-facility/?utm_source=chatgpt.com>
- Doyle, M. W., 2016. The Politics of Global Humanitarianism: R2P Before and After Libya. In: Alex J. Bellamy & Tim Dunne (eds.), *The Oxford Handbook of the Responsibility to Protect*. Oxford University Press. [online]. Available at: <https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/4249>
- Dzhabrailov, R.A., 2023. Investytsiina polityka derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pravovi oriientyry [State investment policy under martial law: legal guidelines]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, s. 112–127.
- European Union, 2024a. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng>>
- European Union, 2024b. Ukraine Plan: Council greenlights regular payments under the Ukraine Facility [online]. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/14/ukraine-plan-council-greenlights-regular-payments-under-the-ukraine-facility/?utm_source=chatgpt.com>
- G7 Statement on Ukraine Recovery Conference, 2023 [online]. Available at: <<https://www.g7germany.de/resource/blob/997532/2063740/858d58e0fdbb18d23d70075d89be4f4c/2022-07-04-ukraine-recovery-conference-en-data.pdf>>
- Gallagher, A., Lawrinson, B., McKay, G. and Illingworth, R., 2023. The Responsibility to Protect: a Bibliography. *Global Responsibility to Protect*, 16(2024), p. 3–123. [online]. Available at: <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/203435/8/gr2p-article-p3_002.pdf?utm_source=chatgpt.com>
- International Monetary Fund, 2025. IMF and Ukraine: Factsheet [online]. Available at: <<https://www.imf.org/en/Countries/UKR>>
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2024. Postanova pro Deiaki pytannia realizatsii instrumentu Ukraine Facility № 1318 vid 15 lystopada 2024 r. [Resolution on Some Issues of Implementation of the Ukraine Facility Instrument No. 1318 of November 15, 2024.] [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text>>
- Kaminska, N. and Demydenko, V., 2025. Ukraina – rushiina syla utverdzhennia svobody, demokratii, bezpeky, prav liudyny ta verkhovenstva prava yak pershoosnovy novoho svitovoho ta yevropeiskoho pravoporiadku [Ukraine is a driving force in the establishment of freedom, democracy, security, human rights and the rule of law as the fundamental foundations of a new world and European legal order]. *Pravo Ukrainy*, 3, s. 25-42. DOI: 10.33498/louu-2025-03-025
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy) [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (as amended)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30, st. 141.
- Koskenniemi, M., 1990. The Politics of International Law. *European Journal of International*

- Law*, 1(1), p. 4–32.
- Koskeniemi, M., 2006. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. *Chapter Epilogue (2005)*, pp. 562-617 [online]. Available at: <https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/1777316/Koskeniemi,-From-Apology-to-Utopia-Epilogue.pdf>
- Koskeniemi, M., 2019. The Search for Legitimacy in International Law: The Case of the International Investment Regime. *Fordham International Law Journal*, 43(1), p. 81-128.
- Lugano Declaration, 2022. *Ukraine Recovery Conference, 2022, Lugano, 4–5 July* [online]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1060/Lugano_Declaration_URC2022-1.pdf>
- Mazullo, G. 2024. *Sustainable Finance and International Development: A Framework for Recovery*. LSE Working Paper Series. London.
- OECD, 2008. *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*. Paris: OECD Publishing.
- OECD, 2020. Governance of Infrastructure, adopted by the OECD Council in July 2020. [online]. Available at: <<https://infrastructure-toolkit.oecd.org/governance/>>
- Petrunencko, Ya. V., 2023. Osoblyvosti derehuliatzii hospodarskykh pravovydnosyn u suchasnykh umovakh [Features of deregulation of economic relations in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo*, 78(1), s. 273-280.
- Pylypchuk, V. H., 2020. *Konstytutsiini osnovy publichnoi vlady v Ukraini: monohrafiia [Constitutional foundations of public power in Ukraine: monograph]*. K.: Vydavnytstvo "Pravo".
- Ramkova uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom shchodo spetsialnykh mekhanizmiv realizatsii finansuvannia Soiuzu dlia Ukrainy zghidno z instrumentom Ukraine Facility vid 21-22.05.2024 r. [Framework Agreement between Ukraine and the European Union on special mechanisms for implementing Union financing for Ukraine under the Ukraine Facility dated 21-22.05.2024] [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24#n2>
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, vid 18.03.2024 № 244-r Pro skhvalennia Planu Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated 18.03.2024 No. 244-r On approval of the Plan of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text>>
- Shevchuk, S.V. *Verkhovenstvo prava yak osnova konstytutsionalizmu: monohrafiia [The Rule of Law as the Basis of Constitutionalism: Monograph]*. K.: Yurinkom Inter, 2011.
- Tsugorka, O., Byrkovych, T. et al., 2024. The role of international organizations in the protection and restoration of the cultural heritage of Ukraine in the conditions of armed aggression. *Edelweiss Applied Science and Technology*, 8(6), p. 1430–1444.
- Tsybulenko, Ye. and Platonova, A., 2020. Mizhnarodno-pravova kvalifikatsiia okupatsii Donbasu. Psevdoderzhavy i kolaboratsionizm na tsii terytorii [International legal qualification of the occupation of Donbas. Pseudo-states and collaborationism in this territory]. *Pravo Ukrainy*, 11, s. 65–79.
- Ukrinform, 2024. Dopomoha YeBRR z liutoho 2022 roku siahnula maizhe €4 miliardiv – Minfin [EBRD assistance since February 2022 reached almost €4 billion - Ministry of Finance] [online] Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3864516-dopomoga-ebrr-z-lutogo-2022-roku-sagnula-majze-4-milardiv-minfin.html>>
- World Bank Group, 2023. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment – February 2023

- Update (RDNA2). The Government of Ukraine, World Bank Group, European Commission, United National [online]. Available at: <<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099184503212328877/p1801740d1177f03c0ab>>
- World Bank, 2025. Ukraine Country Overview [online]. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview>>
- Zakon Ukrainy Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy №1906 vid 29.06.2004 [Law of Ukraine on International Treaties of Ukraine No. 1906 dated 29.06.2004] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>>
- Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Ramkovoï urody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom shchodo spetsialnykh mekhanizmiv realizatsii finansuvannia Soiuzu dlia Ukrainy zghidno z instrumentom Ukraine Facility №3786-IKh vid 21.06.2024 roku [Law of Ukraine On Ratification of the Framework Agreement between Ukraine and the European Union on Special Mechanisms for the Implementation of Union Financing for Ukraine under the Ukraine Facility No. 3786-IX dated 21.06.2024]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3786-20#Text>>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2025

Andreikiv A.

INTERNATIONAL LEGAL SPECIFICS OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS DURING POSTWAR RECONSTRUCTION: THEORY AND PROSPECTS

Abstract. The article is devoted to the analysis of current and prospective international legal aspects of cooperation between Ukraine and international organizations under martial law and in the process of post-war recovery.

It identifies the core contemporary legal doctrines and classical principles that will shape the normative framework of post-war cooperation with international institutions. These include the so-called “Chicago Principles,” the principles of the IMF and World Bank, the EU’s “Ukraine Facility” principles, the “Lugano Principles,” and the doctrine of the “Responsibility to Protect” (R2P).

Particular attention is given to theoretical approaches to post-war reconstruction, the normative base of public international law, and the operational practices of leading international institutions — including the UN, EU, World Bank, IMF, OSCE, EBRD, and others.

The article analyzes the current legal framework through which Ukraine ensures cross-sectoral cooperation in the recovery domain, using the EU’s Ukrainian Facility initiative as a case study. It identifies the key legal and institutional challenges of future cooperation between states, donors, and organizations, and proposes potential improvements to the international legal framework for coordination and sustainable development.

The article proposes the creation of a unified coordination structure for intergovernmental, inter-ministerial, and international cooperation between Ukraine and its foreign partners. It also underscores the current legal uncertainties concerning the implementation of international reconstruction projects at the level of private, municipal, and state-owned investment objects.

Within the framework of the Ukraine Facility, Ukraine has committed to implementing a wide range of reforms in public administration, anti-corruption, judicial reform, budget

transparency, and good governance. The legal nature of these commitments is grounded not only in national legislation — in particular the Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine” — but also in the provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969, which obliges the parties to perform treaties in good faith (Article 26 – *pacta sunt servanda*).

The overview of legal doctrines — from the “Chicago Principles” to the approaches of the IMF, World Bank, and EU — allows for the conclusion that the modern architecture of assistance to Ukraine reflects the evolution of the international legal order. In this context, financial assistance serves not only as a stabilization tool but also as a catalyst for the profound transformation of Ukraine’s institutional system.

Ukraine is integrating into the system of Western standards through rule-based cooperation founded on mutual responsibility: donors commit to sustainable financing, while the recipient state assumes the obligation of effective reform implementation and transparent use of resources.

The article emphasizes the necessity of involving non-governmental organizations, civil society actors, and international charitable foundations. As their role grows, it becomes imperative to provide clearer legal regulation of international cooperation involving such actors.

Keywords: postwar recovery, international organizations, Chicago Principles, World Bank, UN, legal doctrine, reconstruction, public international law.

УДК 347.9

А.С. Бевза

ORCID : 0009-0009-0231-2888

КРИТЕРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджуються критерії, що становлять складову справедливості судового розгляду цивільних справ в розрізі рішень Європейського суду з прав людини. Визначається, що Європейський суд з прав людини в своїй практиці, повною мірою дотримується позиції, що норми статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод не можуть обмежувати права і свободи громадян та застосовуватись лише за кримінальним обвинуваченням. Підлягають з'ясуванню всі обставини справи та національне законодавство з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав або обов'язків. Досліджено елементи права на справедливий суд, установленні статтею 6 Конвенції, а саме: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду. Щодо права на судовий розгляд справи встановлено, що є недопустимим обмеження лише самим відсиланням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду. Принцип справедливості судового розгляду застосовується з позицій забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін. Змагальність розглядається, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. Рівність сторін розуміється, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. Публічність є одним з критерієм справедливості цивільного процесу та наголошується на тому, що всі судові процеси та винесені в них рішення повинні бути здійснені в режимі максимального доступу та публічності. Розумність строку розгляду справи визначається, як сукупність таких критеріїв, як: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника. Суд, встановлений законом, визначається не лише, як правова основа самого існування суду, але й дотримання таким судом норм, які регулюють його діяльність. Для оцінки незалежності суду визначені наступні критерії: порядок призначення членів суду; строк їх повноважень; існування гарантій проти зовнішнього тиску; наявність зовнішніх ознак незалежності.

Ключові слова: цивільне судочинство, Європейський суд з прав людини, критерії справедливості судового розгляду, право доступу до суду, справедливий судовий розгляд, публічність, розумний строк розгляду справи, суд встановлений законом, незалежний і безсторонний суд.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-22-35

Постановка проблеми. Принцип верховенства права визначається Україною на конституційному рівні, як основоположний саме для правової держави. Головною ознакою, за якою державу можливо віднести до правової, є забезпечення нею справедливості судового розгляду та права на справедливий судовий розгляд. Цивільне процесуальне законодавство України також передбачає право кожної особи звернутися

до суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Для цивільного судочинства значимим став момент ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. Тим самим, з 1997 року Україна взяла на себе зобов'язання з гарантування прав людини, що закріплені в Конвенції, визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини та зобов'язалась виконувати його рішення.

В сучасному світі, однією з вимог, яка висувається міжнародними партнерами Україні, є забезпечення прав і свобод людини, в тому числі ефективне функціонування судів. Зазначене є гарантією та належною ознакою відповідальності держави за свою діяльність перед особою. Вступ України до Європейського Союзу напряду пов'язаний зі здійсненням судової реформи та запровадження європейських стандартів і принципів. Інтеграція національного законодавства до законодавства Європейського Союзу повинна забезпечити можливість гарантувати особі виконання основних міжнародних стандартів і принципів, в тому числі доступ до справедливого правосуддя.

Міжнародні партнери приділяють велику увагу забезпеченню права на справедливий суд тому, що вважають таке право чи не найвагомішим з усіх прав людини. Будь-яке порушене право може бути відновлено лише за допомогою забезпечення справедливої процедури та суду. Відсутність ефективної та справедливої процедури захисту прав людини вказує на те, що державою, належним чином, не можуть бути гарантовані та реалізовані всі інші права людини.

Слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний систематизований та сталий підхід щодо класифікації, змісту і характеристики складових елементів права на справедливий судовий розгляд. Крім того, право на справедливий судовий розгляд розглядається, більшою мірою, з точки зору національного законодавства. Розгляд питання щодо права на справедливий судовий розгляд шляхом порівняння національного і європейського законодавства, вивчення судової практики може стати доволі актуальним для обговорення у вчених колах.

Актуальність теми. Аналіз останніх досліджень науковців в сфері права, вказує на те, що питанням категорії справедливості судового розгляду, присвячувалась окрема увага. Цій проблематиці присвячували свої праці такі дослідники як Г. Бережанський, Н. Блажівська, С. Войнолович, М. Гетьманцев, В. Городовенко, І. Гриценко, Н. Грень, В. Комаров, О. Кучинська, У. Корунц, Л. Луць, В. Михайленко, О. Нечитайло, О. Прокопенко, М. Погорецький, С. Погребняк, Н. Сакара, Н. Сиза, Е. Трегубов, О. Ткачук, Ю. Тобота, Г. Тимченко, Ю. Цвіркун, Т. Цувіна, Ю. Шемшученко, О. Шило та чимало інших. Безперечно, напрацьовані досягнення вказаних науковців є цінними для правової науки, але питання справедливості судового розгляду потребує здійснення подальших досліджень з урахуванням європейського розвитку державності, змін матеріального і процесуального законодавства та реформування судової гілки влади. Крім того, здійснення нових досліджень та їх практичне впровадження може мати додаткову наукову цінність.

Дослідження питань, пов'язаних зі справедливістю розгляду національними судами цивільних справ та розгляду скарг Європейським судом з прав людини, є актуальним та таким, що потребує додаткового нормативного врегулювання з урахуванням наукових думок та підходів сучасних вчених.

Метою статті є визначення критеріїв та змісту справедливості судового розгляду цивільних справ у практиці Європейського суду з прав людини, а також з'ясування їх основних принципів та структурних елементів, що встановлено Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, на підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини та рекомендацій, наданих національним судам, щодо практичного застосування

норм частини 1 статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство України, на найвищому рівні, закріплює право особи на судовий захист, як одну з найважливіших конституційних гарантій. Нормами статті 55 Конституції України встановлені гарантії та право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Таким чином, гарантовано захист прав і свобод громадян безпосередньо судовою гілкою державної влади.

Важливим для досягнення мети цієї статті є визначення того, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (Конституція України, 1996, ст. 55). Зазначені норми національного законодавства стали в основі створення та забезпечення міжнародних механізмів гарантій основних прав і свобод людини, насамперед, права на справедливий судовий розгляд.

Укладення міжнародних договорів, а також створення та функціонування спеціальних установ з захисту прав людини, стали належним механізмом, що забезпечує та гарантує дотримання основних прав і свобод людини. Слід зазначити про те, що найбільш ефективним серед таких установ є Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ). Правовою основою функціонування та діяльності ЄСПЛ, визнання і виконання його рішень в Україні стали Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі - Конвенція) та Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7, 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. Нормативна основа щодо виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України визначена Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Звернувшись до Конвенції, слід більш докладно проаналізувати норми статті 6, які встановлюють, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Далі нормативно закріплюється мінімальні гарантії та обсяг прав, що їх має обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, а саме: такі особи, вважаються невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку; бути негайно і детально поінформованим про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника; допитувати свідків обвинувачення; одержувати безоплатну допомогу перекладача (Рада Європи, 1950). З аналізу норм вказаної статті вбачається наступне.

По-перше: На перший погляд, норми викладені в статті 6 Конвенції, більшою мірою направлені на забезпечення прав та свобод особи в кримінальному обвинуваченні. Чи підлягають такі норми застосуванню при здійсненні цивільного, трудового, адміністративного та інших судочинств? З цього приводу ЄСПЛ в своїх рішеннях зазначає наступне.

Насамперед, ЄСПЛ звертає увагу на тому, що поняття «цивільні права та обов'язки» є автономними, однак не може вважатись, що в цьому контексті законодавство відповідної держави не має значення. Питання про те, чи слід вважати те чи інше право цивільним у значенні цієї формули, вжитої в Конвенції, повинно вирішуватись з огляду на матеріальний зміст і наслідки цього права, а не на його

юридичну класифікацію згідно з національним законодавством відповідної держави. Виконуючи свої наглядові функції, суд також має враховувати об'єкт і мету Конвенції, а також національні правові системи інших Договірних Держав (The European Court of Human Rights, 1978, item 89).

В іншій справі встановлено, що заявник прагне отримати судові рішення про юридичне роздільне проживання. Безсумнівно, що результат провадження щодо роздільного проживання є «вирішальним для приватних прав та обов'язків», а отже, тим більше — для «цивільних прав та обов'язків» що зазначенні в частині 1 статті 6 (стаття 6-1); отже, частина 1 статті 6 (стаття 6-1) є застосовним у даній справі (The European Court of Human Rights, 1979, п. 21).

Слід зауважити, що обсяг поняття «цивільний» у статті 6 не обмежується безпосереднім предметом спору. Натомість суд застосував ширший підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для приватного майнового або немайнового права, що належить особі. Завдяки такому підходу цивільний аспект статті 6 застосовувався до різноманітних спорів, які в національному законодавстві могли кваліфікуватися як спори публічно-правового характеру (The European Court of Human Rights, 2021a, п. 65).

В іншому рішенні ЄСПЛ зазначає про те, що не викликає сумнівів, що вимога заявника щодо компенсації немайнової шкоди та витрат є цивільною у значенні в частині 1 статті 6, і Апеляційний суд Бухареста мав юрисдикцію для її розгляду. Відповідно, Суд вважає, що відмова Апеляційного суду розглянути цю вимогу порушила право заявника на справедливий судовий розгляд у значенні частині 1 статті 6 (The European Court of Human Rights, 2000b, п. 78).

З зазначеного вбачається, що ЄСПЛ в своїй практиці, повною мірою дотримується позиції, що норми статті 6 Конвенції не можуть обмежувати права і свободи громадян та застосовуватись лише за кримінальним обвинуваченням у відповідних провадженнях. В обов'язковому порядку, підлягають детальному вивченню, з'ясуванню всі обставини справи та національне законодавство з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав або обов'язків.

Судам слід застосовувати широкий підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для майнового або немайнового права, що належить особі. Зазначене надасть можливість в повній мірі застосовувати норми статті 6 Конвенції до цивільних та інших видів спорів.

По-друге: Можливо виокремити наступні ключові принципи та елементи права на справедливий суд встановленні статтею 6 Конвенції, а саме: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду.

Аналізуючи окремо елементи права на справедливий суд в рішеннях ЄСПЛ, можемо зазначити щодо права на розгляд справи (права доступу до суду) наступне: Стаття 6 не гарантує право на доступ до суду, який може визнати недійсним або скасувати закон, прийнятий законодавчим органом. Водночас, якщо указ (виданий на підставі закону), рішення або інший захід, який, хоч формально й не адресований будь-якій окремій фізичній або юридичній особі, по суті впливає на «права» або «обов'язки» «цивільного характеру» такої особи або групи осіб, що перебувають у подібній ситуації через певні властиві їм ознаки або через фактичну ситуацію, яка відрізняє їх від усіх інших осіб, частини 1 статті 6 може вимагати, щоб суть рішення або заходу, про який

йдеться, могла бути оскаржена цією особою або групою осіб у «суді», який відповідає вимогам цього положення.

Позиція суду в цьому контексті подібна до тієї, що застосовується у праві Європейського Співтовариства, де загальний акт, наприклад регламент, за певних обставин може становити індивідуальну зацікавленість, що надає право на подання позову про його скасування до Суду ЄС (The European Court of Human Rights, 2002, п. 53-54).

В іншій справі заявника було достроково звільнено з посади члена Національної ради судочинства на підставі закону без будь-якої можливості судового нагляду. Суд постановив, що процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними у випадках звільнення або відсторонення суддів, мають також бути доступними у випадках, коли суддю-члена Національної ради судочинства (органу, відповідального за забезпечення незалежності суддів) було усунуто з посади. За таких обставин слід враховувати «значний суспільний інтерес у підтримці незалежності судової влади та верховенства права», а також загальний контекст, у якому відбувалася реформа судової системи (The European Court of Human Rights, 2022b, п. 345 - 349).

Таким чином, ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на тому, що, не зважаючи на те, чи передбачено відповідне право національним законодавством, у тому числі чи передбачено відповідні процедури, обмеження лише самим відсиланням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду, неможливе. У такому випадку, повинні бути забезпечені процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними у аналогічних випадках з метою недопущення порушення частини 1 статті 6 Конвенції, а відповідно, надано особі право безперешкодного звернення до суду.

Систематизуючи рішення ЄСПЛ, в яких окрема увага приділяється принципу справедливості судового розгляду, саме як процесуальній вимозі, слід зазначити, що вони головним чином направлені на забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін.

Вимога щодо «змагального» провадження відповідно до статті 6 Конвенції полягає у можливості ознайомлюватися під час судового провадження із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Змагальний» по-суті означає, що відповідний матеріал або докази доступні для обох сторін (The European Court of Human Rights, 1993). Це досить вузьке розуміння Судом «змагального» провадження походить із французької правової системи і не вимагає створення цілковито змагальних систем подання доказів та роботи зі свідченнями, схожими до тих, що існують у країнах загального права. І хоча суд неодноразово стверджував про здатність змагальної та інквізиційної правових систем співіснувати, деякі характерні риси інквізиційних систем (наприклад ті, що стосуються обмеженої здатності сторін викликати свідків під час судового розгляду), тим не менше, набагато частіше призводять до порушень принципу «справедливості» (The European Court of Human Rights, 1992, п. 32-35).

У наступній справі, щодо скарги заявника, яка стосується відмови національного суду допустити приватного експерта до дачі показань як свідка у провадженні, суд зазначає, що національні суди ретельно та всебічно обґрунтували своє рішення про відмову в задоволенні відповідного клопотання заявника. Суд зауважує, що задоволення цього клопотання фактично означало б допущення висновку приватного експерта до матеріалів справи через альтернативний шлях, що призвело б до обходу попереднього рішення про недопущення висновку приватного експерта як доказу у провадженні. Завданням суду не є організація національної системи допуску доказів у державі-члені, а забезпечення наявності достатніх гарантій для заявника щодо доступу до загалом

справедливого судового розгляду.

З огляду, зокрема, на те, що експерт, призначений судом, письмово й усно розглянув проблемні питання, порушені приватним експертом, і що заявник та його представник мали достатні можливості допитати судового експерта, посилатися на проблемні моменти, підняті приватним експертом, та ставити під сумнів якість і висновки експертного звіту, наданого судовим експертом, суд вважає, що заявник мав достатньо можливостей оскаржити думку судового експерта, висловити свої аргументи на захист та забезпечити дотримання принципу рівності сторін. Отже, ретельно обґрунтована відмова допустити приватного експерта до свідчень не могла порушити право заявника на справедливий судовий розгляд (The European Court of Human Rights, 2013b, п. 44).

Можемо зробити висновок про те, що «змагальність» ЄСПЛ розглядає, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Рівність сторін» в процесуальному значенні, ЄСПЛ розуміє, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. При цьому завдання суду полягає не в тому, щоб надавати вказівки стосовно організації національних правил доказування у певній державі-члені, а скоріш за все в тому, щоб забезпечити наявність достатніх гарантій для сторони з метою забезпечення доступу до справедливого процесу.

Розглядаючи питання публічності судового процесу, можемо акцентувати увагу окремо на публічності розгляду справи та публічності проголошення рішення. Щодо публічності розгляду справи проаналізуємо дві різні справи ЄСПЛ, в одній з яких суд вказав на порушення частини 1 статті 6 Конвенції, натомість в іншій такого порушення не вбачалось.

В першій справі ЄСПЛ зазначив, що під час засідання суд першої інстанції ухвалив проводити розгляд справи в закритому режимі з метою «більш ефективного та успішного здійснення правосуддя» та «необхідністю захисту державної або комерційної таємниці». Зазначена позиція була підтримана судом апеляційної та касаційних інстанцій. Відповідно, ЄСПЛ констатує, що жодного відкритого судового засідання у розумінні статті 6 Конвенції щодо розгляду справи заявника по суті не було проведено. Суд не може дійти висновку, що виключення громадськості було обґрунтовано необхідністю захисту інтересів, і що національні суди дотрималися процесуального обов'язку ретельно зважити необхідність такого заходу. Таким чином, національні суди не провели оцінку необхідності виключення громадськості з провадження і не намагались обмежити цей захід лише до тієї міри, яка була б строго необхідною для досягнення поставленої мети (The European Court of Human Rights, 2022c, пп. 127 - 129).

Натомість, в справі «Екер проти Туреччини» суд зазначив, що у певних випадках також може бути законним, щоб національні органи влади брали до уваги вимоги ефективності та економії. Суд не заперечував, що провадження на двох рівнях юрисдикції відбувалося без слухань. Він підкреслив, що правові питання не були особливо складними і що необхідно було пришвидшити проведення провадження. Спір стосувався текстуальних і технічних питань, які могли бути належним чином визначені на основі матеріалів справи. Зазначене провадження було пов'язане з винятковою процедурою (заява про видачу наказу про публікацію відповіді в газеті), яку Суд визнав необхідною в інтересах належного функціонування преси (The European Court of Human Rights, 2017, пп. 29 - 31).

З приводу публічності проголошення рішення, ЄСПЛ зазначає, зокрема наступне. У справі, яка стосувалася видворення з міркувань національної безпеки, суд постановив, що повне приховування від громадськості всього судового рішення не може вважатися

виправданим. Далі він наголосив, що відкритість судових рішень має на меті забезпечення громадського контролю над судовою владою та є основною гарантією проти свавілля. Суд зауважив, що навіть у безперечних справах, пов'язаних із національною безпекою, таких як справи про терористичну діяльність, деякі держави вирішили засекретити лише ті частини судових рішень, розголошення яких могло б зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб. Це демонструє, що існують механізми, які дозволяють врахувати обґрунтовані вимоги безпеки, не скасовуючи повністю фундаментальні процесуальні гарантії, зокрема відкритість судових рішень (The European Court of Human Rights, 2013a, п. 69).

З огляду на вказане, вбачається, що ЄСПЛ наголошує на тому, що з метою недопущення порушення прав передбачених частиною 1 статті 6 Конвенції всі судові процеси та винесені в них рішення повинні бути здійснені в режимі максимального доступного та публічності. Виключенням можуть стати виправдана оптимізація ефективного та успішного правосуддя, або розгляд справ, які зумовлені необхідністю захисту державної чи комерційної таємниці.

Розумності строку розгляду справи, ЄСПЛ приділяє окрему увагу, та зазначає про те, що обґрунтованість тривалості провадження повинна оцінюватися з урахуванням обставин конкретної справи та на основі таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника (The European Court of Human Rights, 2019, п. 209).

В наступній справі ЄСПЛ наголошує на тому, що хоча сама справа не була особливо складною, відсутність чіткості та передбачуваності у національному законодавстві ускладнила її розгляд. Ці недоліки повністю належать до відповідальності національних органів влади і, на думку суду, суттєво сприяли затягуванню тривалості провадження (The European Court of Human Rights, 2016, п. 150).

У справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії», суд вважає, що від зацікавленої особи вимагається лише проявляти належну старанність при здійсненні процесуальних дій, що стосуються її, утримуватися від зловживань процесуальними правами з метою затягування провадження та використовувати передбачені національним законодавством можливості для його скорочення. Вона не зобов'язана вживати заходів, які не є придатними для досягнення такої мети (The European Court of Human Rights, 1989, п. 35).

Натомість в іншій справі, суд повторює, що, хоча його функцією не є аналіз способу, у який національні суди тлумачать і застосовують внутрішнє законодавство, він, однак, вважає, що рішення про скасування попередніх рішень та повернення справи, як правило, є наслідком помилок, допущених судами нижчих інстанцій, а повторюваність таких рішень може свідчити про недоліки у судовій системі (The European Court of Human Rights, 2016, п. 147).

Крім того, для забезпечення розумності строку розгляду справ, судам важливо визначати значущість спору для заявника та категорій справ, які за своєю природою вимагають особливого підходу. В наступній справі суд зазначив, що оскаржуване провадження стосувалося засобів до існування заявника. Упродовж усього провадження заявник отримував зменшений розмір виплат. У цьому контексті суд повторює, що спори, пов'язані з пенсійним забезпеченням, належать до особливої категорії справ, які вимагають від національних органів особливої сумлінності під час їх розгляду (The European Court of Human Rights, 2022a, п. 48).

Таким чином, ЄСПЛ розглядає «розумність строку розгляду справи», як сукупність наступних критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника. Складність визначається, як чітка

передбачуваність національним законодавством відповідних правовідносин, що унеможливило суттєво затягувати тривалість провадження.

Суд не вимагає від сторони процесу окремої, спеціальної поведінки та вказує на те, що достатньо проявляти належну старанність при здійсненні процесуальних дій та утримуватися від зловживань процесуальними правами. Натомість, питання забезпечення розумного строку розгляду справи безпосередньо покладено на державу та її державні органи. Крім того, суд в обов'язковому порядку повинен враховувати значущість спору для заявника та визначати категорії справ, які за своєю природою вимагають особливого підходу.

Розглядаючи питання, пов'язані з розглядом справ судом, встановленим законом, ЄСПЛ зазначає наступне. Фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні по справі «Цанд проти Австрії», що згадувалося раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (The European Court of Human Rights, 1978a, п. 68).

Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень. Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду.

На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (The European Court of Human Rights, 2006, пп. 27 – 29).

Оцінка поняття «суд, встановлений законом» передбачає більш загальне вивчення нормативної структури, в межах якої існує весь клас відповідних органів; така оцінка, як правило, не стосується питання про компетенцію певного органу за обставин кожної конкретної справи – наприклад, оцінки законності територіальної чи ієрархічної юрисдикції певного суду чи складу суддів, який розглядав скарги заявника (The European Court of Human Rights, 2000a).

З огляду на викладене, можемо зробити висновок про те, що ЄСПЛ розглядаючи питання «суду, встановленого законом» дає оцінку не лише правовій основі самого існування суду, але й приділяє велику увагу дотриманню таким судом певних норм, які регулюють його діяльність.

Розглядаючи питання незалежності суду, слід зазначити, що незалежність може розумітися, як незалежність від органів виконавчої влади, незалежність від органів законодавчої влади, незалежність від сторін. В своєму рішенні, ЄСПЛ зазначає про те, що яку б систему не обрали Держави-члени, вони повинні дотримуватися своїх зобов'язань щодо забезпечення незалежності суддів. У разі створення судової ради органи державної влади повинні бути зобов'язані забезпечити її незалежність від виконавчої та законодавчої влади, особливо з метою гарантування доброчесності процесу призначення суддів на посади. Відсторонення або загроза відсторонення судді-

члена Національної ради судочинства під час його перебування на посаді може вплинути на особисту незалежність цього члена при виконанні ним своїх обов'язків (The European Court of Human Rights, 2022b, пп. 300-309).

Крім того, слід зазначити, що ЄСПЛ в своїй діяльності, напрацював певні критеріїв оцінки незалежності органу, серед яких: а) порядок призначення членів суду; б) строк їх повноважень; в) існування гарантій проти зовнішнього тиску; г) наявність зовнішніх ознак незалежності (The European Court of Human Rights, 2003, п. 190).

Розглядаючи питання «безсторонності» у справі «Свіленгачанін та інші проти Сербії», 2021 (пп. 67, 68, 71–74) (The European Court of Human Rights, 2021b), ЄСПЛ зазначає наступне: зіткнувшись з великим напливом подібних справ, Верховний Суд може вжити превентивних заходів для вирішення процесуальних аспектів спору, навіть якщо це тягне за собою інституційний контакт з представником відповідного державного органу, який пізніше стає протилежною стороною у справі після того, як провадження передано до верховного суду, якщо жодна з цих справ не перебувала на розгляді в суді на момент встановлення контакту. У цьому контексті виокремлення провідної справи з низки справ з метою управління великою кількістю подібних справ, що перебувають на розгляді, не підриває безсторонність судової процедури; Верховний Суд може усунути двозначність у тлумаченні закону, щоб дати вказівки судам нижчих інстанцій, які розглядають відповідні справи; незважаючи на те, що «прояви» безсторонності залишаються важливими, занепокоєння з боку учасників судового процесу в цьому контексті недостатньо.

Висновки. Проаналізувавши і дослідивши чинне законодавство України та рішення ЄСПЛ, можемо дійти наступних висновків.

У контексті застосування норм пункту 1 статті 6 Конвенції, національним судам слід приділяти окрему увагу вивченню, з'ясуванню всіх обставин справи з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав та/або обов'язків. Суди повинні застосовувати широкий підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для права, що належить особі.

Аналізуючи норми статті 6 Конвенції, можливо виокремити наступні ключові принципи та елементи права на справедливий суд: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду.

Суть права на розгляд справи судом зводиться до того, що не зважаючи на те, чи передбачено відповідне право національним законодавством, обмеження лише самим відсиленням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду, неможливе. У будь-якому випадку, повинні бути забезпечені процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними в аналогічних випадках з метою недопущення порушення частини 1 статті 6 Конвенції, а відповідно, надано особі право безперешкодного звернення до суду.

Принцип справедливості судового розгляду, розглядається з огляду забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін. Поняття «змагальність» ЄСПЛ розглядає, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Рівність сторін» в процесуальному значенні, розуміється, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. При цьому головне завдання Суду полягає в тому, щоб забезпечити наявність достатніх гарантій для сторони з метою забезпечення доступу до справедливого процесу.

Незалежно від суті справи, національні суди повинні забезпечити режим максимального доступу та публічності до таких судових процесів і винесених в них рішень. Певним виключенням можуть стати виправдана оптимізація ефективного та успішного правосуддя, або розгляд справ, які зумовлені необхідністю захисту державної чи комерційної таємниці.

У свою чергу, «розумність строку розгляду справи» розглядається, як сукупність наступних критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника. Складність справи визначається чіткою передбачуваністю національним законодавством відповідних правовідносин, що унеможливорює затягувати строк розгляду справи. Щодо поведінки сторін, належна старанність при здійсненні процесуальних дій та утримання від зловживань процесуальними правами є достатніми для суду. Натомість, питання забезпечення можливості здійснення, в межах розумного строку, розгляду справи безпосередньо покладено на державу. Врахування судом значущості спору для заявника та визначення категорії справи, яка за своєю природою вимагає особливого підходу, також впливають на строк її розгляду.

Кажучи про суд, установлений законом, необхідно користуватись не лише нормативною основою існування самого суду, але й приділяти увагу дотриманню таким судом норм, які регулюють його діяльність.

Незалежність суду, повинна розглядатись у сукупності, як незалежність від органів виконавчої, законодавчої влади та незалежність від сторін. При цьому, дотриманню підлягають такі принципи, як порядок призначення членів суду; строк їх повноважень; існування гарантій проти зовнішнього тиску; наявність зовнішніх ознак незалежності.

З огляду на практику ЄСПЛ, присвячену питанням справедливості судового розгляду, певні питання і гарантії в цивільному судочинстві залишаються актуальними для їх виконання і дотримання національними судами. Удосконалення національного законодавства, сучасні наукові дослідження, що базуються на їх практиці застосування, безспірно стануть належним фундаментом для забезпечення верховенства права та справедливості судового розгляду зокрема.

Бібліографічний список

- Конституція України, Закон України No254к/96-ВР, 1996. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>> [Дата звернення: 14.05.2025].
- Рада Європи, 1950. Європейська конвенція з прав людини. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text>. [Дата звернення 14.05.2025].
- The European Court of Human Rights, 1978. Case of König v. Germany (Applications no. 6232/73). Strasbourg, Judgment, 28 June 1978. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57512%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57512%22]}>).
- The European Court of Human Rights, 1978a. Case of Leo Zand v. Austria (Applications no. 7360/76). Strasbourg, Judgment, 12 October 1978. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-74962%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-74962%22]}>).
- The European Court of Human Rights, 1979. Case of Airey v. Ireland (Applications no. 6289/73). Strasbourg, Judgment, 9 October 1979. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57420%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57420%22]}>).
- The European Court of Human Rights, 1989. Case of Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain (Applications no. 11681/85). Strasbourg, Judgment, 07 July 1989. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57618%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57618%22]}>).

- The European Court of Human Rights, 1992. Case of Vidal v. Belgium (Applications no. 12351/86). Strasbourg, Judgment, 28 October 1992. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57798%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57798%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1993. Case of Ruiz-Mateos v. Spain (Applications no. 12952/87). Strasbourg, Judgment, 23 June 1993. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57838%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57838%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2000a. Case of Daktaras v. Lithuania (Applications no. 42095/98). Strasbourg, Judgment, 10 October 2000. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58855%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58855%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2000b. Case of Rotaru v. Romania (Applications no. 28341/95). Strasbourg, Judgment, 4 May 2000. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58586%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58586%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2002. Case of Posti and Rahko v. Finland (Applications no. 27824/95). Strasbourg, Judgment, 24 September 2002. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-60644%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60644%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2003. Case of Kleyn and Others v. the Netherlands (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98 and 46664/99). Strasbourg, Judgment, 6 May 2003. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61077%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61077%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2006. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine (Applications nos. 29458/04 and 29465/04). Strasbourg, Judgment, 20 July 2006. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76467%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2013a. Case of Fazliyski v. Bulgaria (Applications no. 40908/05). Strasbourg, Judgment, 16 April 2013. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-118573%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118573%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2013b. Case of C.B. v. Austria (Applications no. 30465/06). Strasbourg, Judgment, 4 April 2013. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-118044%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-118044%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2016. Case of Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania (Applications no. 76943/11). Strasbourg, Judgment, 29 November 2016. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-169054%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-169054%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2017. Case of Eker v. Turkey (Applications no. 24016/05). Strasbourg, Judgment, 24 octobre 2017. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-177928%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-177928%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2019. Case of Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania (Applications no. 41720/13). Strasbourg, Judgment, 25 June 2019. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-194307%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-194307%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2021a. Case of Bilgen v. Turkey (Applications no. 1571/07). Strasbourg, Judgment, 9 March 2021. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-208367%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-208367%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2021b. Case of Svilengacánin and Others v. Serbia (Applications nos. 50104/10 and 9 others – see appended list)). Strasbourg, Judgment, 12 January 2021. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207123%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207123%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2022a. Case of Bieliński v. Poland (Applications no. 48762/19). Strasbourg, Judgment, 21 July 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-218430%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-218430%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2022b. Case of Grzęda v. Poland (Applications no.

43572/18). Strasbourg, Judgment, 15 March 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-216400%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-216400%22]}>)>.
The European Court of Human Rights, 2022c. Case of Straume v. Latvia (Applications no. 59402/14)). Strasbourg, Judgment, 2 June 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-217480%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-217480%22]}>)>.

References

- Konstytutsiia Ukrainy, Zakon Ukrainy No254k/96-VR [Constitution of Ukraine], 1996. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> [Accessed 14.05.2025]. (in Ukrainian).
- Rada Yevropy, 1950. Yevropeiska Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Verkhovna Rada Ukrainy [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> [Accessed 14.05.2025]. (in Ukrainian).
- The European Court of Human Rights, 1978. Case of König v. Germany (Applications no. 6232/73). Strasbourg, Judgment, 28 June 1978. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57512%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57512%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1978a. Case of Leo Zand v. Austria (Applications no. 7360/76). Strasbourg, Judgment, 12 October 1978. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-74962%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-74962%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1979. Case of Airey v. Ireland (Applications no. 6289/73). Strasbourg, Judgment, 9 October 1979. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57420%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57420%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1989. Case of Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain (Applications no. 11681/85). Strasbourg, Judgment, 07 July 1989. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57618%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57618%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1992. Case of Vidal v. Belgium (Applications no. 12351/86). Strasbourg, Judgment, 28 October 1992. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57798%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57798%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 1993. Case of Ruiz-Mateos v. Spain (Applications no. 12952/87). Strasbourg, Judgment, 23 June 1993. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57838%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57838%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2000a. Case of Daktaras v. Lithuania (Applications no. 42095/98). Strasbourg, Judgment, 10 October 2000. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58855%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58855%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2000b. Case of Rotaru v. Romania (Applications no. 28341/95). Strasbourg, Judgment, 4 May 2000. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58586%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58586%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2002. Case of Posti and Rahko v. Finland (Applications no. 27824/95). Strasbourg, Judgment, 24 September 2002. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-60644%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60644%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2003. Case of Kleyn and Others v. the Netherlands (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98 and 46664/99). Strasbourg, Judgment, 6 May 2003. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61077%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61077%22]}>)>.
- The European Court of Human Rights, 2006. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine (Applications nos. 29458/04 and 29465/04)). Strasbourg, Judgment, 20 July 2006.

- Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76467%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2013a. Case of Fazliyski v. Bulgaria (Applications no. 40908/05). Strasbourg, Judgment, 16 April 2013. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-118573%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118573%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2013b. Case of C.B. v. Austria (Applications no. 30465/06). Strasbourg, Judgment, 4 April 2013. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-118044%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-118044%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2016. Case of Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania (Applications no. 76943/11). Strasbourg, Judgment, 29 November 2016. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-169054%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-169054%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2017. Case of Eker v. Turkey (Applications no. 24016/05). Strasbourg, Judgment, 24 octobre 2017. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-177928%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-177928%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2019. Case of Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania (Applications no. 41720/13). Strasbourg, Judgment, 25 June 2019. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-194307%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-194307%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2021a. Case of Bilgen v. Turkey (Applications no. 1571/07). Strasbourg, Judgment, 9 March 2021. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-208367%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-208367%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2021b. Case of Svilengacánin and Others v. Serbia (Applications nos. 50104/10 and 9 others – see appended list)). Strasbourg, Judgment, 12 January 2021. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207123%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207123%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2022a. Case of Bieliński v. Poland (Applications no. 48762/19). Strasbourg, Judgment, 21 July 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-218430%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-218430%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2022b. Case of Grzęda v. Poland (Applications no. 43572/18). Strasbourg, Judgment, 15 March 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-216400%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-216400%22]})>.
- The European Court of Human Rights, 2022c. Case of Straume v. Latvia (Applications no. 59402/14)). Strasbourg, Judgment, 2 June 2022. Available at: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-217480%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-217480%22]})>.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2025

Bevza Andrii

CRITERIA OF FAIRNESS IN CIVIL PROCEEDINGS IN THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article explores the criteria that constitute the elements of fairness in civil proceedings as reflected in the case-law of the European Court of Human Rights. It is established that the European Court of Human Rights, in its jurisprudence, consistently adheres to the position that the provisions of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms must not be interpreted in a manner that restricts the rights and freedoms of individuals or limits their applicability exclusively to criminal charges. All the circumstances of the case and relevant national legislation must be examined in order to clearly determine the “civil” nature and content of the rights or obligations involved. The article

analyses the elements of the right to a fair trial as enshrined in Article 6 of the Convention, including: the right of access to a court; fairness of proceedings; the principle of publicity of hearings and pronouncement of judgments; reasonable time for trial; adjudication by a tribunal established by law; and the independence and impartiality of the judiciary. Regarding the right of access to a court, it is emphasised that it is impermissible to restrict this right solely by reference to statutory provisions authorising the execution of certain civil procedures without providing for any possibility of judicial oversight. The principle of fairness is analysed through the lens of the adversarial nature of proceedings and the equality of arms. Adversarial proceedings are understood as the parties' ability to be informed of and comment on the observations or evidence submitted by the opposing party. Equality of arms is seen as ensuring that both parties are afforded a reasonable opportunity to present their arguments. Publicity is considered a core criterion of fairness in civil proceedings, with an emphasis on the need for all court hearings and judgments to be conducted in the most open and transparent manner possible. The reasonableness of the length of proceedings is defined through the following criteria: the complexity of the case, the conduct of the applicant and the relevant authorities, and the significance of the dispute for the applicant. A tribunal "established by law" is defined not only as a body having a legal basis for its existence but also as one which complies with the legal norms governing its functioning. The criteria for assessing judicial independence include: the method of appointment of judges; the duration of their mandate; the existence of safeguards against external pressure; and the appearance of independence.

Key words: *civil proceedings, European Court of Human Rights, criteria of fairness of trial, right of access to a court, fair trial, publicity, reasonable time for consideration of a case, tribunal established by law, independent and impartial tribunal.*

УДК 378.147:340.15(100+477)

О.А.Бундак

ORCID: 0000-0002-4398-560X

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ "ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ (ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ)" В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто дидактичні та методичні засади викладання інтегрованої дисципліни «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» в умовах оновлення підходів до юридичної освіти. Здійснено аналіз структури курсу, його освітніх цілей, змістових модулів та очікуваних результатів навчання. Авторка обґрунтовує доцільність інтеграції історико-правових дисциплін для формування професійної і правової свідомості здобувачів освіти, а також наголошує на важливості міждисциплінарних зв'язків у межах освітньої програми зі спеціальності 081 «Право».

Особлива увага приділяється застосуванню інтерактивних методів навчання, використанню платформ дистанційної підтримки (зокрема Moodle), а також активному залученню студентів до історико-правових досліджень у форматі проєктної, дослідницької та індивідуальної роботи. Висвітлюються приклади ефективних освітніх технологій: дебати, кейс-аналіз, рольові ігри, створення презентацій, подкастів і міні-проєктів. Наведено конкретні варіанти практичних завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення, аналітичних навичок, вміння опрацьовувати джерела та інтерпретувати правові феномени в історичному контексті.

Авторка наголошує на ролі викладача як координатора освітнього процесу, який не лише транслює знання, а й створює умови для розвитку ініціативності, рефлексії та правової культури майбутніх фахівців. Аргументовано, що ефективна реалізація курсу можлива лише за умови постійного оновлення педагогічної майстерності, розробки якісних методичних матеріалів та впровадження інноваційних підходів до навчання.

Ключові слова: юридична освіта, інтеграція дисциплін, історія права, методика викладання, Moodle, міждисциплінарний підхід, професійні компетентності, інноваційні методи, критичне мислення, самостійна робота.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-36-43

Постановка проблеми. Сучасна юридична освіта потребує нових підходів до викладання теоретичних дисциплін, зокрема таких, що стосуються історико-правової спадщини. Традиційні методики не завжди відповідають потребам студентів, які прагнуть бачити зв'язок між правовими системами минулого та сьогодення. Відсутність інтеграції, недостатня міждисциплінарність та формальне опрацювання матеріалу знижують ефективність навчання. Тому актуальним постає завдання пошуку таких дидактичних форм і засобів, які забезпечували б мотивацію, глибину засвоєння знань, а також сприяли б професійному становленню майбутнього юриста.

Метою статті є обґрунтування теоретичних та практичних засад інтегрованого підходу до викладання історико-правових дисциплін у межах сучасної юридичної освіти. Основними завданнями є: проаналізувати переваги інтеграції курсів; охарактеризувати ефективні форми й методи навчання; визначити роль викладача в координації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній правовій науці значну увагу приділяють питанням викладання юридичних дисциплін у закладах вищої освіти, зокрема з урахуванням впровадження інноваційних форм і методів навчання. Зокрема, ці аспекти досліджують Н. Сухицька та Н. Азарова. Проблему нормативно-правового регулювання системи правової освіти населення України та шляхи її вдосконалення аналізувала О. Макарова. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні правової культури майбутніх фахівців із безпеки життєдіяльності було предметом наукових розвідок М. Козяра. Методам активізації освітнього процесу присвячено праці І. Солошич, О. Солошич, І. Зязюна та інших. А методичним підходам до викладання правових дисциплін у закладах Державної служби надзвичайних ситуацій України присвячено дослідження М. Купчака, О. Повстин та З. Гонтар.

Однак актуальними залишаються питання удосконалення методик викладання та навчання дисциплін правового циклу з використання новітніх ІКТ.

Виклад основного матеріалу. У межах оновлення підходів до юридичної освіти в Україні, дедалі більшого значення набувають інтегровані курси, які дозволяють формувати цілісну правову свідомість здобувачів освіти. Одним із таких прикладів стало об'єднання двох традиційно окремих дисциплін – «Історії держави і права зарубіжних країн» та «Історії держави і права України» – в єдину навчальну дисципліну «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)». Цей крок не лише оптимізує освітній процес, а й відкриває можливості для глибшого міжцивілізаційного, компаративного та аналітичного вивчення історико-правових явищ.

Історико-правові знання є фундаментом, без якого неможливе формування правника з глибоким розумінням сутності права, його соціального призначення, закономірностей розвитку правових систем. Вивчення дисципліни «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» забезпечує не лише ознайомлення студентів із минулим, а й формує критичне мислення, порівняльно-правовий підхід, що вкрай важливо в умовах глобалізації, цифровізації та європейської інтеграції України.

Правник не може ефективно діяти в юридичному полі, не розуміючи витоків правових норм, природи державної влади, еволюції інститутів судочинства, самоврядування, прав і свобод людини. Історія права надає ключ до інтерпретації сучасних правових явищ, дає змогу побачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями минулого і сучасністю.

Навчальна дисципліна «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» сприяє формуванню здатності до правового аналізу, де визначальними, на нашу думку, є вміння: аналізувати нормативні джерела історичного характеру (від Кодексу Хаммурапі до Конституції УНР); виявляти закономірності та особливості правових систем; вміти використовувати історичне тлумачення норм права. А це, в свою чергу, є основою для ефективної професійної діяльності – як у судовій сфері, так і в адвокатурі, нотаріаті, інших правових сферах.

Особливу роль навчальна дисципліна відіграє у формуванні правової ідентичності здобувачів освіти. Аналіз історії української державності, джерел права (від «Руської Правди» до Конституції України 1996 р.) дає змогу глибше усвідомити традиції державотворення на українських землях, етапи боротьби за незалежність і права людини та значення верховенства права як фундаментальної цінності сучасного світу. Таким чином, дисципліна стає інструментом виховання громадянської зрілості та поваги до правових інститутів.

У контексті вступу України до Європейського Союзу вивчення правових систем інших країн стає надзвичайно актуальним. Саме історія права зарубіжних країн дозволяє

зрозуміти витoki європейської правової традиції, оцінити вплив римського права, англо-саксонської моделі, Кодексу Наполеона тощо, легше адаптуватися до норм міжнародного та європейського права, до яких Україна поступово наближається через гармонізацію законодавства.

Історія права виконує важливу роль у методології юридичної науки, виступаючи базою для розуміння еволюції правових категорій та платформою для міждисциплінарного діалогу з філософією, політологією, соціологією права.

Навчальна дисципліна «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» входить до навчальних планів ОПП першого року навчання освітнього рівня «фаховий молодший бакалавр» у ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»» Луцького інституту розвитку людини і займає вагомe місце серед інших обов'язкових дисциплін. Оскільки вона викладається здобувачам освіти на першому році навчання, то основною метою вивчення є засвоєння студентами загальних закономірностей виникнення, функціонування й розвитку держави, державних органів і основних галузей права як в Україні, так і в інших країнах світу в різні історичні періоди (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», б.д.).

Інтегрована дисципліна «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» тісно пов'язана з базовими та професійно-орієнтованими курсами освітньої програми «Право» такими як: «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Україна в контексті світового розвитку», «Історія вчень про державу і право». Ці зв'язки носять як змістовний, так і методичний характер. Завдяки цьому «Історія права та держави (зарубіжних країн та України)» виступає *інструментом міждисциплінарного зв'язку*, інтегруючи юридичну освіту в єдине логічне та цілісне ціле.

Курс охоплює два змістові модулі – «Історія права та держави зарубіжних країн» та «Історія права та держави України». Тематика включає вивчення держав і правових систем від давніх цивілізацій (Єгипет, Греція, Рим) до сучасних політико-правових трансформацій (ЄС, США, Україна після 1991 року). Важливе місце відводиться порівняльно-правовому аналізу ключових правових документів (наприклад, Кодексу Наполеона, Конституції США, Литовських статутів, Конституції Пилипа Орлика).

В умовах зростаючих вимог до професійного рівня педагогічних кадрів, викладачі постійно вдосконалюють власну педагогічну майстерність. З метою забезпечення ефективного освітнього процесу вони добирають оптимальні методи та форми навчання, орієнтовані на розвиток самостійності, ініціативності та творчого потенціалу здобувачів освіти.

У процесі подачі нового матеріалу викладач має враховувати низку ключових чинників: чітке формулювання мети, завдань і змісту навчального матеріалу; оновлення методичних підходів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності студентів; формування сталого навчального інтересу; раціональне застосування сучасних форм контролю з метою підвищення ефективності управління навчальним процесом.

Обов'язковою умовою викладання у сучасних умовах цифровізації освітнього простору є використання інноваційних технологій та методик, які дають можливість урізноманітнити процес подачі та викладу нового матеріалу. Адже використання комп'ютерних програм, які поєднують мовний текст, візуальні зображення, звук та динамічні елементи, значно посилює сприйняття навчального матеріалу. Такий мультимедійний формат, за словами сприяє підвищенню пізнавальної активності реципієнтів і дозволяє ефективно передавати значні обсяги інформації (Литвинська, 2018, с.117-137).

Наприклад, при розгляді теми «Виникнення й розвиток держави та права Давньої Греції та Давнього Риму», можна застосувати на завершенні лекції інтерактив –

«Історичне судове засідання». Формат проведення – дебати. Час – 15-20 хв. Мета – активізувати студентське мислення; візуалізувати політико-правову структуру двох античних цивілізацій; закріпити знання про органи влади, судову систему та громадянські права.

Завдання: Викладач ставить студентів перед умовною історичною ситуацією: *«У Давньому Римі – судовий процес: римський патрицій звинувачує плебея в захопленні земельної ділянки. Тим часом у Давніх Афінах – громадянин-метек домагається політичних прав. Яке з цих двох суспільств більш «демократичне»? Як функціонують їхні правові механізми?»*

Хід заняття:

1. Розподіл на дві умовні групи: *Сторона Давньої Греції; Сторона Давнього Риму.* **Завдання для 2 груп здобувачів освіти (5–7 хв):** Студенти готують коротку усну відповідь на запитання, використовуючи різні гаджети: Як діяли суди у вашій цивілізації? Які права мала особа в такій ситуації? Чи була можливість апеляції? Які органи влади приймали рішення?

2. Презентація результатів (по 2 хв кожна група). Кожна група виступає з позицією своєї правової системи.

3. Обговорення (5 хв). Викладач модерує коротку дискусію: У якій цивілізації більше правових гарантій? Що із цих правових норм вплинуло на сучасну правову систему?

Результат – здобувачі освіти краще запам'ятовують функції народних зборів, Сенату, ареопагу, претора, цензора, народного трибуна тощо; формуються первинні навички юридичної аргументації; підвищується мотивація через ігрову складову.

Зрозуміло, що підготовка до таких занять займає значний час, проте результат співпраці буде очевидним. Адже і лекційний і практичний курси мають бути з практико орієнтованими завданнями.

В основі нинішньої вищої освіти має бути інтерактивне навчання. Інтерактивне навчання – це така форма організації пізнавальної діяльності, у процесі якої створюються умови для всебічного розвитку особистості студента. Роль викладача ґрунтується на тому, що він не просто здійснює контроль, а перш за все, виступає координатором і консультантом, виявляє труднощі, які виникають у студентів, прогалини у їхніх знаннях, реалізуючи індивідуальний та диференційований підходи до їхнього навчання (Азарова, 2011, с.7-13).

До особливостей інтерактивних прийомів навчання, А. Лупа відносить: вимушену активізацію процесу мислення студента (незалежно від його бажання, він включається в загальний процес обговорення й активізує свою позицію); досить довгий період активності студента (протягом всього навчання), тому що потрібно уважно слідкувати за відповідями інших, високий ступінь самостійності суджень, відповідальності за власні дії, велику емоційність; постійну взаємодію студентів між собою та викладачем (Лупа, 2013, с.188-193).

Залежно від характеру пізнавальної діяльності у процесі навчання, згідно досліджень науковців, слід використовувати наступні методи: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, евристичний та дослідницький (Солошич І. та Солошич О., 2008, с.75-79).

У процесі засвоєння правничих дисциплін особливу ефективність демонструють методи інтерактивного навчання, що ґрунтуються на принципах співпраці та залучення студентів до активної освітньої взаємодії. До найбільш результативних форм можна віднести тематичні обговорення, дискусії, «мозкові штурми», роботу в малих групах, створення аналітичних схем і таблиць, дебати, логічне структурування матеріалу,

моделювання правових ситуацій у форматі рольових ігор, діяльність консультативних груп, а також усні презентації. Застосування зазначених методів сприяє розвитку критичного мислення, навичок аргументації, комунікативної компетентності та здатності до колективного вирішення фахових завдань.

Практичні заняття виступають змістовим продовженням лекційного курсу і завдання, які розробляються до кожної теми, повинні орієнтуватися на використання сучасних інноваційних технологій, виконуючи які здобувачі вищої освіти могли б продемонструвати свої професійні вміння і навички у вирішенні поставлених завдань.

Наприклад, при розгляді практичного заняття на тему «Роль Великої хартії вольностей у становленні парламентаризму у Великій Британії» доцільно використати метод кейс-аналізу.

Мета – формування навичок аналізу історико-правових документів, уміння зіставляти правові інститути різних епох.

Хід заняття:

До заняття здобувачі освіти самостійно опрацьовують теоретичний матеріал, який вміщений у рекомендованих підручниках. У ході заняття здобувачі освіти працюють із витягом з Великої хартії вольностей (англійською та українською мовами, на вибір здобувачів. Документ є вміщений у: Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн.: У 2 т-х. навч. посіб. / В. Д. Гончаренка. Київ: ІнЮре, 1998. т.1. 504 с.).

Далі розпочинається робота в групах по 4-5 осіб. Кожна група отримує кейс-завдання: порівняйте положення хартії з сучасною конституцією (на прикладі Конституції України); визначте, які ідеї стали основою сучасної демократії; обговоріть, чи могла така хартія бути прийнята в умовах сучасної України?

Інструменти – інтерактивна дошка, опитування, короткі тези для підтвердження власних думок, цитування першоджерела.

В результаті заняття зробити висновок, про актуальність окремих ідей Хартії сьогодні та провести аналог із сучасними правами та свободами.

Складовою частиною опрацювання матеріалу навчальної дисципліни є самостійна робота здобувачів освіти та є важливим чинником формування інтелектуального потенціалу майбутнього фахівця. Вона сприяє розвитку здатності до самоосвіти, постійного оновлення знань, а також формує такі якості, як наполегливість, відповідальність, організованість і ініціативність. У процесі самостійної навчальної діяльності здобувач освіти не лише закріплює отримані знання, а й перевіряє власні можливості.

Організація і методика самостійної роботи здобувачів освіти мають бути підпорядковані певним вимогам: 1) розвиток мотиваційної установки у здобувачів освіти; 2) систематичність і безперервність; 3) послідовність у роботі; 4) правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу; 5) використання відповідних методів, способів і прийомів роботи; 6) керівництво з боку викладачів.

Серед завдань на самостійну роботу пропонуються: аналітичні есе, відео огляд історико-правових подій, робота з джерелами, інтерактивні мапи, підготовка профайлів чи міні-конспектів тощо. Наприклад, пропонується скласти аналітичне есе на теми (за вибором здобувача освіти): «Вплив правових ідей Стародавнього Риму на сучасне європейське законодавство», «Порівняльний аналіз форм правління в середньовічній Європі та в Київській Русі», «Історичні витоки прав людини у Франції та Україні: схожості та відмінності». Основна мета – формування аналітичного мислення, інтеграція історичних знань з правовими категоріями. Інший приклад – створення відео огляду. Теми: «Правове становище людини в Османській імперії», «Історія суду присяжних в Англії». Мета – розвивати комунікативні навички, медіа грамотність, ІКТ-

компетентність.

Виховання у здобувачів освіти навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом, науковою і навчально-методичною літературою та використання ІКТ належить до першочергових завдань вищої школи. Адже разом із цим вони виховуватимуть у собі організованість, системність, діловитість, зосередженість, без чого не обійтися їм і в майбутній професійній діяльності.

Індивідуальна форма роботи дозволяє здобувачу освіти максимально реалізувати особистісні здібності: опрацьовувати літературні джерела, складати конспекти, звертатися до енциклопедичних та довідкових матеріалів, повторно вивчати ключові фрагменти текстів. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню навчального матеріалу, формуванню цілеспрямованості, аналітичного мислення та внутрішньої мотивації до здобуття знань. Наприклад, ІНДЗ на тему «Порівняльна характеристика форм правління у Франції (1791 р.) та УНР (1918 р.)».

Завдання: опрацювати конституційні документи: Конституція Франції 1791 року та Конституція УНР 1918 року; виявити спільні та відмінні риси: структура влади, поділ гілок влади, виборча система, права громадян; оформити результати у вигляді слайд-презентації або інфографіки.

Формат подання: Google Slides / Canva / PowerPoint (макс. 10 слайдів); обов'язкове посилання на джерела; завантаження на платформу Moodle та/або презентація на практичному занятті.

Оцінювання за критеріями: змістовність (до 7 балів), креативність (до 3 балів), грамотність (до 2 балів), оформлення (до 3 балів).

ІНДЗ на тему «*Найвідоміші правові документи світу: від Кодексу Хаммурапі до Конституції США*» (Історико-правовий подкаст / відеоблог).

Мета: активізувати творче мислення, залучити студентів до міжформатної самостійної роботи.

Зміст завдання: створити коротке відео або аудіо (до 5 хв), у якому розповісти про один з історичних документів (на вибір студента), пояснити його значення, коротко проаналізувати статті.

Студенту рекомендовано обрати 1 з 5 документів: Кодекс Хаммурапі; Закони XII таблиць; Велика Хартія Вольностей; Декларація прав людини і громадянина; Конституція США.

Формат mp3, mp4 або посилання на YouTube (якщо відкритий доступ). Обов'язкове включення фрази: «*Цей документ вплинув на...*»

Оцінювання за критеріями: достовірність (до 5 балів), ораторські навички / дикція (до 3 балів), творчий підхід / презентація (до 7 балів).

Загалом «модель навчання повинна бути спрямована на сам процес здобуття інформації тими, хто навчається, відпрацювання ними нових практичних умінь і навичок» (Купчак, Повстин та Гонтар, 2016, с.196-205), здійснення пошуку таких параметрів навчання та отримання знань, які їм знадобляться в практичній діяльності.

Отже, інтеграція курсів історії держави і права України та зарубіжних країн – не лише освітня доцільність, а й стратегічний крок у формуванні сучасного правника. Такий підхід сприяє розвитку аналітичного мислення, критичної правової свідомості, готовності до роботи в мультикультурному середовищі та розуміння глобальних правових процесів.

Використання сучасних інтерактивних методів навчання, платформ дистанційної підтримки (Moodle), а також залучення студентів до активного історико-правового дослідження створюють простір для якісного, змістовного та мотивуючого освітнього процесу.

Ураховуючи міждисциплінарні зв'язки та практичну значущість історико-правових знань, дана дисципліна є невід'ємною складовою правничої підготовки і має посідати важливе місце у структурі юридичної освіти сучасного типу.

Бібліографічний список:

- Азарова, Н., 2011. Інтерактивні технології навчання майбутніх правників. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, [онлайн] 39(2), сс.7-13. Доступно: <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39(2)_3)> [Дата звернення 1 квітня 2025].
- Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», б.д. *МУДЛ*. [online] Доступно: <<https://vo.uu.edu.ua/course/view.php?id=23919>> [Дата звернення 15 квітня 2025].
- Купчак, М.Я., Повстин, О.В. та Гонтар, З.Г., 2016. Методика викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах ДСНС України. *Вісник ЛДУ БЖД*, 13, сс.196-205.
- Литвинська, С., 2018. Мультимедійні технології в процесі підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, 6, сс.117-137.
- Лупа, В.А., 2013. Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. *Проблеми сучасної освіти*, [онлайн] 4, сс.188-193. Доступно: <<https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8816>> [Дата звернення 1 квітня 2025].
- Солошич, І.О. та Солошич, О.М., 2008. Методи активізації навчального процесу при вивченні дисципліни «Методика викладання у вищій школі». *Екологічна безпека*, 3-4, сс.75-79.

Referensec

- Azarova, N., 2011. Interaktyvni tekhnolohii navchannia maibutnikh pravnykiv [Interactive technologies for training future lawyers]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, [online] 39(2), pp.7-13. Available at: <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39(2)_3)> [Accessed April 1, 2025]. (in Ukrainian).
- Kupchak, M.Ya., Povstyn, O.V. and Hontar, Z.H., 2016. Metodyka vykladannia pravovykh dystsyplin u vyshchikh navchalnykh zakladakh DSNS Ukrainy [Methodology of teaching legal disciplines in higher educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine]. *Visnyk LDU BZhD*, 13, pp.196-205. (in Ukrainian).
- Lupa, V.A., 2013. Innovatsiini metody pidhotovky yurystiv u VNZ [Innovative methods of training lawyers in universities]. *Problemy suchasnoi osvity*, [online] 4, pp.188-193. Available at: <<https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8816>> [Accessed April 1, 2025]. (in Ukrainian).
- Lytvynska, S., 2018. Multymediini tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsiv u haluzi informatsiinoi, bibliotekarnoi ta arkhivnoi spravy [Multimedia technologies in the process of training specialists in the field of information, library and archival affairs]. *Society. Document. Communication. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 6, 117–137. (in Ukrainian).
- Soloshych, I.O. and Soloshych, O.M., 2008. Metody aktyvizatsii navchalnoho protsesu pry vyvchenni dystsypliny "Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli" [Methods of activating the educational process when studying the discipline "Teaching Methods in Higher Education"]. *Ekolohichna bezpeka*, 3-4, pp.75-79. (in Ukrainian).
- Viddkrytyi mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny "Ukraina", n.d. *MUDL*. [online] Available at: <<https://vo.uu.edu.ua/course/view.php?id=23919>> [Accessed April 15, 2025]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.04.2025 р.

A.Bundak

INTEGRATED APPROACH TO TEACHING THE COURSE "HISTORY OF LAW AND STATE (OF FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE)" IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF LEGAL EDUCATION

The article explores the methodological and didactic foundations of teaching the integrated course "History of Law and the State (of Foreign Countries and Ukraine)" within the framework of modernizing legal education. The structure of the course, its educational objectives, content modules, and expected learning outcomes are analyzed. The author substantiates the relevance of integrating historical-legal disciplines to develop students' professional and legal awareness and emphasizes the importance of interdisciplinary connections within the educational program in specialty 081 "Law".

Special attention is paid to the use of interactive teaching methods, digital learning platforms (particularly Moodle), and the active engagement of students in historical and legal research through project-based and independent learning activities. The article provides examples of effective educational practices such as debates, case analysis, role-plays, presentations, podcasts, and mini-projects. These methods aim to foster critical thinking, analytical skills, and the ability to work with primary sources and interpret legal phenomena in historical context.

The role of the instructor is emphasized as that of a facilitator and coordinator who creates a learning environment conducive to initiative, reflection, and legal culture development. The author argues that effective implementation of this course is only possible with continuous improvement of pedagogical skills, development of quality teaching materials, and application of innovative teaching strategies.

Keywords: *legal education, interdisciplinary approach, history of law, integrated course, teaching methodology, Moodle, professional competencies, critical thinking, legal research, interactive learning.*

УДК 346.1/9

О.М. Гончаренко

ORCID: 0000-0002-0178-2003

ОБМЕЖЕННЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено визначенню особливостей обмежень саморегулювання цифрової економіки в умовах правового режиму воєнного стану. Складність регулювання, що пов'язана з розвитком техніки, зумовила дискусію з приводу обмежень саморегулювання цифрової економіки загалом. Умови правового режиму воєнного стану у свою чергу встановили додаткові обмеження щодо функціонування цифрової економіки, які пов'язані із суб'єктним складом сторін та етичністю ведення цифрового бізнесу. Посилення державного регулювання цифрової економіки, яке наразі спостерігаємо в державах Європейського Союзу, Україні та інших державах, створює певні рамки функціонування цифрової економіки, однак не може повністю замінити її приватне регулювання та саморегулювання.

Встановлено, що агресивні маркетингові практики, розвиток штучного інтелекту, приватне регулювання цифровими платформами призвели до появи негативних практик (недобросовісних практик), які можна назвати негативним саморегулюванням, що стали підставою для впровадження державного регулювання у цифровій економіці. Обмеження саморегулювання цифрової економіки можна визначити відповідно до рівня регулювання: міжнародний (транснаціональний), які застосовуються як на міждержавному рівні так і на рівні відповідних суб'єктів саморегулювання цифрової економіки (міжнародних неурядових організацій); національний рівень, який також можливий за допомогою державного регулювання та діяльності відповідних недержавних громадських об'єднань (саморегулювних організацій, асоціацій); локальний рівень – самообмеження учасників відповідної асоціації, внутрішні обмеження компанії. Серйозними обмеженнями для негативного саморегулювання можуть бути: встановлення державного регулювання, відповідальності за недобросовісну (незаконну) поведінку, зобов'язання розробки та впровадження комплаєнс політик (кодекси етики). Етичні кодекси, які впроваджуються як відповідними СРО так і підприємствами, є не тільки інструментом добросовісності та добрих практик, а й кодексом самообмежень для відповідних суб'єктів цифрової економіки, які вони зобов'язані дотримуватися із тією ж відповідальністю та повагою як і до державного регулювання. Одним із обмежень саморегулювання цифрової економіки є суб'єктний склад її сторін. Такий підхід, крім іншого, уже знайшов втілення у законодавстві та законопроектній роботі шляхом заборони особам, пов'язаним з державою-агресором, бути учасником цифрової економіки.

Ключові слова: цифрова економіка, саморегулювання, саморегулювні організації, обмеження саморегулювання цифрової економіки, суб'єкти господарювання, приватне регулювання, етичні кодекси

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-44-53

Постановка проблеми. Цифрова економіка стала буденною частиною функціонування держави, суспільства та кожної людини. Її правове забезпечення набуло та набуває комплексності, системності та деталізації. Водночас інноваційні тенденції, які

повсякчас супроводжують її перші кроки, регулюються завдяки приватному регулюванню або/та саморегулюванню. Складність регулювання, що пов'язана з розвитком техніки, зумовила дискусію з приводу обмежень саморегулювання цифрової економіки загалом. Умови правового режиму воєнного стану у свою чергу встановили додаткові обмеження щодо функціонування цифрової економіки, які пов'язані із суб'єктним складом сторін та етичністю ведення цифрового бізнесу. Потреба встановлення обмежень саморегулювання на державному, наддержавному та локальному рівнях уже дискутується на техніко-юридичному рівні: як встановити межі, щоб з однієї сторони забезпечити публічний порядок (транснаціональний, національний), а з іншої – розвиток цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика цифрової економіки є наразі на піці актуальності, тому багато вчених присвятили свої праці дослідженню цього напрямку: Г. Бабаджанян, Ю. Бурило, О. Вінник, А. Гавер, А. Герасименко, О. Зозуляк, Т. Д. Кейсі, А. Кусумано, Д. Магенау, Н. Мазаракі, Л. Нескороджена, М. Пожидаєва та інші. Однак вивчення обмежень саморегулювання цифрової економіки потребує постійної актуалізації з огляду на стрімкість її розвитку та агресію росії проти України.

Метою статті є визначення особливостей обмежень саморегулювання цифрової економіки в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Саморегулювання цифрової економіки є найбільш розвиненим поряд із іншими її галузями, завдяки тому, що державне регулювання не встигає за швидкістю інновацій у цій сфері. А. Герасименко та Н. Мазаракі зауважують, що), що «Термін «цифрова революція» означає критичну зміну технологій і соціальне середовище в умовах цифровізації. Зазвичай це підприємці спочатку пристосовуються до змін, тоді як державні органи набагато менш гнучкі» (Gerasymenko and Mazarakı, 2022, с. 58).

Розуміння уже встановлених меж саморегулювання економіки загалом набуло актуалізації і для цифрової економіки, оскільки її правове регулювання також формується на загальних засадах та принципах верховенства права та поваги до прав людини. Зокрема, саме саморегулювання електронної комерції може стати загрозою для дотримання прав людини у разі відсутності або неналежного визначення державою меж регулювання саморегулювання, тобто невиконання функції збалансування інтересів суб'єктів господарювання та споживачів, дотримання імперативних положень щодо транснаціонального та національного публічних порядків (Honcharenko, Pozhydaieva, Neskorodzhena & Kolohoida, 2024, с. 133).

О. Вінник зазначає, що «використання цифрових технологій всупереч інтересам суспільства та/або з порушенням прав та законних інтересів окремих осіб загрожує як громадянському суспільству, так і цифровій економіці» (Вінник, 2018, с. 212). Вказану тезу можна проілюструвати на прикладі такої дискусії: «Більшість дослідників погоджуються, що штучний інтелект не може функціонувати як людина, інші ж вважають, що машина повинна мати такі ж права, як і людина» (Zozuliak, Zelisko, Bashuryn & Albu, 2023, с. 295). Тому, саморегулювання цифрової економіки обмежується етичними засадами, стандартами як певною м'якою силою, яка в подальшому може стати жорстким законодавчим регулюванням.

На думку Тімоті Д. Кейсі та Джеффа Магенау «Для того, щоб сприяти визначеності бізнесу, яка потрібна постачальникам послуг – від інтернет-провайдерів до компаній електронної комерції – для продовження інвестування в інфраструктуру та послуги, необхідно застосувати гармонізований або єдиний підхід до покладення відповідальності, включаючи встановлення кваліфікованих обмежень відповідальності» (Timothy and Magenau, 2002, с. 37). Обмеження відповідальності слугує прикладом

самостійного регулювання ринку цифрових послуг суб'єктами господарювання. Розподіл відповідальності на основі кращих практик та етичних обмежень виглядає як професійне забезпечення діяльності учасниками ринку та не є чимось новим для саморегулювання.

Інші ж науковці зазначають, що «Порівняно з прийняттям рішень людиною, цифрові інструменти можуть бути більш точними та забезпечують вищий рівень прозорості та справедливості, якщо штучний інтелект використовується належним чином. Дані та алгоритми стали ключовими технічними засобами для платформ, які забезпечують дотримання внутрішніх умов регулювання» (Calliess, 2007).

До загальних обмежень саморегулювання можна віднести: 1) встановлений правовий господарський порядок (ст. 5 ГК України); 2) загальні принципи господарювання (ст. 6 ГК України), зокрема свободу підприємницької діяльності у межах, визначених законом, обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, захисту національного товаровиробника тощо; 3) захист прав суб'єктів господарювання та споживачів (ст. 20 ГК України) та ін. (Гончаренко, 2018, с. 83-84). Цікавою є думка Г. Бабаджанян, яка може бути застосовною і до договірних відносин у цифровій економіці «У разі нормативного саморегулювання договору купівлі-продажу застосовним методом є диспозитивний, оскільки сторонам дано змогу самоврегулюватись настільки, наскільки їм не заборонено «буквою закону» (Бабаджанян, 2021, с. 59).

Тому, при саморегулюванні цифрової економіки застосовуються класичні засоби саморегулювання (договори, кодекси етики тощо) у поєднанні зі специфічними засобами (притаманними лише цій галузі, наприклад смарт контракти, регламенти, технічні стандарти, способи передачі інформації, даних). Отже, різні технічні рішення, надання послуг, товарообіг у цифровій економіці визначаються на основі саморегулювання, яке може бути обмежене державним регулюванням або співрегулюванням.

На думку науковців «Саморегулювання часто виникає як природний побічний продукт економічного обміну та має довгу історію успіху. Досвід саморегулювання в різних сучасних галузях виявляє чотири фактори, важливі для успіху саморегулювних організацій (далі-СРО). По-перше, СРО повинна встановити довіру на ранній стадії завдяки своїй діяльності. По-друге, саморегулювальні суб'єкти повинні продемонструвати сильні можливості правозастосування. По-третє, СРО повинні сприйматися як легітимні та незалежні. І, нарешті, СРО повинна скористатися перевагами репутаційних проблем учасників та їхнього соціального капіталу» (Cohen and Sundararajan, 2015, с. 132). Звичайно і у цифровій економіці діяльність СРО є важливою, а на деяких ринках до встановлення державного регулювання, вони можуть бути на певний період єдиним регулятором. Зокрема, так тривалий час було з ринком криптоактивів, цифрових речей. У Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні передбачено, що саморегулювні організації не можуть діяти у сферах національної безпеки та оборони, забезпечення правопорядку а також діяльності саморегулювних організацій не може бути спрямована на порушення економічної конкуренції (Кабінет Міністрів України, 2018).

Посилення державного регулювання цифрової економіки, яке наразі спостерігаємо в державах Європейського Союзу, Україні та інших державах, створює певні рамки функціонування цифрової економіки, однак не може повністю замінити її приватне регулювання та саморегулювання. У цьому аспекті важливо відмітити наявність як обмежень саморегулювання цифрової економіки з боку держави (державні обмеження

саморегулювання) так і обмеження саморегулювання самими суб'єктами цифрової економіки (самообмеження).

Щодо державного обмеження саморегулювання цифрової економіки слід зазначити наявність відповідних Директив та Регламентів ЄС, певні положення яких мають імплементуватися або уже введенні в законодавство України. Крім того, запроваджуються обмеження саморегулювання і на наддержавному рівні, з метою узгодження політик держав.

Метою саморегулювання цифрової економіки у правовому аспекті є упорядкування застосування у сфері господарювання інформаційно-комунікативних технологій за допомогою альтернативного або додаткового (субсидіарного) встановлення правил роботи з ними, не визначених або не достатньо визначених державним регулюванням, або вибору альтернативних правил поведінки, не заборонених нормами права, визначеним державою, їх дотримання та контроль; охорона та захист прав суб'єктів цифрового саморегулювання відмінними від державного способами за допомогою створення інституцій (Гончаренко, 2019, с. 23).

Агресивні маркетингові практики, розвиток штучного інтелекту, приватне регулювання цифровими платформами призвели до появи негативних практик (недобросовісних практик), які можна назвати негативним саморегулюванням, що стали підставою для впровадження державного регулювання у цифровій економіці.

У Директиві Європейського Парламенту і Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, директив Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС, 98/27/ЄС та 2002/65/ЄС та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2006/2004 («Директива про недобросовісні комерційні практики») встановлюється заборона недобросовісних практик бізнесу щодо споживачів до, під час і після комерційної операції стосовно продукту, які стосуються і цифрових послуг та цифрового контенту. Зокрема, відповідно до ст. 5 цієї Директиви комерційна практика є недобросовісною, якщо вона: (а) суперечить вимогам до професійної сумлінності; та (b) істотно спотворює або може істотно спотворити економічну поведінку щодо продукту пересічного споживача, до якого він потрапляє чи для якого він призначений, або пересічного члена групи, якщо комерційна практика спрямована на певну групу споживачів. Так, комерційні практики є недобросовісними, якщо вони: є оманливими, як визначено; або (b) є агресивними (European Union, 2005). Що ж таке комерційні практики? На мою думку, це саморегулівна поведінка суб'єкта цифрової економіки, зокрема, яка може бути як негативною так і позитивною. Отже, цією Директивою встановлюється заборона негативної саморегулівної поведінки.

Директивою (ЄС) 2019/770 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2019 року про деякі аспекти договорів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг визначаються суб'єктивні та об'єктивні вимоги до відповідності (Directive (EU) 2019/770). У статті 8 цієї Директиви зазначається, що окрім дотримання будь-яких суб'єктивних вимог щодо відповідності, цифровий контент або цифрова послуга повинні: бути придатним для цілей, для яких зазвичай використовується цифровий контент або цифрові послуги того ж типу, з урахуванням, де це можливо, будь-якого чинного законодавства Союзу та національного законодавства, технічних стандартів або, за відсутності таких технічних стандартів, застосовних галузевих кодексів поведінки, що стосуються конкретного сектору; бути в кількості та мати якості та характеристики, зокрема щодо функціональності, сумісності, доступності, безперервності та безпеки, звичайні для цифрового контенту або цифрових послуг того ж типу, і які споживач може

обґрунтовано очікувати, враховуючи характер цифрового контенту або цифрової послуги та враховуючи будь-які публічні заяви, зроблені продавцем або від його імені, або іншими особами в попередніх ланках ланцюга транзакцій, зокрема в рекламі або на маркуванні...; де це можливо, постачатися разом із будь-якими аксесуарами та інструкціями, які споживач може обґрунтовано очікувати отримати; дотримуватися будь-якої пробної версії або попереднього перегляду цифрового контенту чи цифрової послуги, наданої продавцем до укладення договору. Отже, на прикладі цієї Директиви слід констатувати низку вимог до цифрового контенту або цифрової послуги, які є своєрідними рамками, обмежувальними критеріями у цій сфері.

Майкл А. Кусумано та Аннабель Гавер розмірковують у цьому зв'язку, що «технології, що використовують великі дані, штучний інтелект та машинне навчання, з певним людським кураторством, все більше надаватимуть цифровим платформам можливість контролювати та регулювати те, що відбувається на їхніх платформах. Невирішеним питанням залишається те, якою мірою лідери домінуючих цифрових платформ мають бажання продовжувати свої зусилля щодо саморегулювання та жорсткішого управління своїми платформами та екосистемами, навіть якщо ці зусилля завдають шкоди доходам та прибуткам у короткостроковій перспективі. По-перше, аргумент на користь більшого саморегулювання цифрових платформ ґрунтується на визнанні того, що ці компанії мають надзвичайну економічну, соціальну та політичну силу, яка продовжуватиме зростати. Це означає, що вони повинні з'ясувати, як агресивно конкурувати, залишаючись у межах того, що різні суспільства вважають законним, а також справедливим та етичним. По-друге, фірми та нові галузі, як правило, не вдаються до саморегулювання, коли передбачувані короткострокові витрати високі – коли зміни означають зниження мережевих ефектів та потенційне зниження доходів або прибутку. По-третє, для багатосторонніх платформ, яким необхідно збалансувати інтереси кількох учасників та зацікавлених сторін, регулювання та саморегулювання платформи можуть по-різному впливати. По-четверте, що проактивне саморегулювання часто було успішнішим, коли коаліції фірм на одному ринку, з ймовірно схожими бізнес-моделями та економічними стимулами, працювали разом над управлінням для створення спільних норм і стандартів. По-п'яте, фірми або галузеві коаліції, серйозно ставляться до саморегулювання, коли бачать реальну загрозу державного регулювання, навіть якщо саморегулювання може зашкодити короткостроковим продажам і прибуткам» (Cusumano, Gawer and Yoffie, 2021, с. 23-24). В останній тезі цих авторів, на мою думку, йдеться про стимул впровадження самообмежень для цифрових платформ.

Каллісс, Графф-Пітер відмічає, що «коли йдеться про захист слабших сторін договору, таких як споживачі, саморегулювання не вважається життєздатним варіантом. Насправді споживачі все частіше роблять покупки за кордоном, беручи участь в електронній комерції, часто не помічаючи цього» (Calliess, 2008). Наразі яскравим прикладом такого агресивного саморегулювання та маркетингу з іноземним елементом є цифрова платформа Temu – «купуй як мільйонер», яка завдяки пропозиціям постійних знижок, бонусів, подарунків спонукає покупців робити усе більше і більше покупок, навіть, якщо вони їм зовсім не потрібні. У такому разі державне регулювання діяльності таких платформ та встановлення жорстких обмежень з метою захисту прав та інтересів споживачів – необхідне.

Загалом обмеження саморегулювання цифрової економіки можна визначити відповідно до рівня регулювання: міжнародний (транснаціональний), які застосовуються як на міждержавному рівні так і на рівні відповідних суб'єктів саморегулювання цифрової економіки (міжнародних неурядових організацій); національний рівень, який також можливий за допомогою державного регулювання та діяльності відповідних

недержавних громадських об'єднань (саморегулівних організацій, асоціацій); локальний рівень – самообмеження на учасників відповідної асоціації, внутрішні обмеження компанії.

Цифрова економіка – це передусім продукт саморегулювання, тому етичні кодекси (кодекси професійної етики, кодекси поведінки в певній галузі цифрової економіки), які впроваджуються як відповідними СРО так і підприємствами, є не тільки інструментом добросовісності та добрих практик, а й кодексом самообмежень для відповідних суб'єктів, які вони мають дотримуватися із тією ж відповідальністю та повагою як і до державного регулювання.

Отже, серйозними обмеженнями для негативного саморегулювання можуть бути: встановлення державного регулювання, відповідальності за недобросовісну (незаконну) поведінку, зобов'язання розробки та впровадження комплаєнс політик (наприклад, кодексів етики тощо).

Війна та етичність ведення бізнесу визначили нові аспекти відповідальності суб'єктів електронної торгівлі. Суб'єктам електронної торгівлі слід пам'ятати, що торгівля з державою-агресором (росією) та її резидентами, а також з тими, хто з ними співпрацює – це підтримка масових вбивств, геноциду українського народу та інших народів, руйнування міст, непоправні збитки екології. Торгівля на крові – не допустима, і не буде ніколи мати морального та етичного забезпечення. Тому і дотримання сталості розвитку, що визначено у багатьох міжнародних документах не може бути забезпечена, коли ведеться агресивна війна (Honcharenko, Pozhydaieva, Neskordzhena, L. & Kolohoida, 2024, с. 133).

Отже, одним із обмежень саморегулювання цифрової економіки є суб'єктний склад її сторін. Такий підхід уже знайшов втілення у законопроектній роботі. Зокрема у ст. 12 проекту реєстрац. номер 10225-д від 24.04.2025 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» встановлена заборона особам окремих категорій бути учасником ринків віртуальних активів. Зокрема, не допускається перебування у цивільному обороті віртуального активу, власником якого є чи публічну пропозицію якого здійснює особа, яка відповідає принаймні одному з таких критеріїв: 1) фізична особа, яка має громадянство держави, що здійснює збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України» (далі у цій частині - держава-агресор), або місцем постійного проживання (перебування, реєстрації) якої є держава-агресор. Положення цього пункту не поширюються на фізичних осіб, які проживають на території України на законних підставах та/або яким надано статус учасника бойових дій після 14 квітня 2014 року; 2) юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства держави-агресора; 3) юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства України, кінцевим бенефіціарним власником якої є особа, зазначена у пункті 1 цієї частини, або членом чи учасником (акціонером) якої є держава-агресор та/або особа, зазначена у пункті 1 або 2 цієї частини; 4) особа, до якої застосовані спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції»; 5) особа, включена до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції тощо Проект Закону України 10225-д).

Висновки. Посилення державного регулювання цифрової економіки, яке наразі спостерігаємо в державах Європейського Союзу, Україні та інших державах, створює певні рамки функціонування цифрової економіки, однак не може повністю замінити її приватне регулювання та саморегулювання.

Агресивні маркетингові практики, розвиток штучного інтелекту, приватне

регулювання цифровими платформами призвели до появи негативних практик (недобросовісних практик), які можна назвати негативним саморегулюванням, що стали підставою для впровадження державного регулювання у цифровій економіці.

Обмеження саморегулювання цифрової економіки можна визначити відповідно до рівня регулювання: міжнародний (транснаціональний), які застосовуються як на міждержавному рівні так і на рівні відповідних суб'єктів саморегулювання цифрової економіки (міжнародних неурядових організацій); національний рівень, який також можливий за допомогою державного регулювання та діяльності відповідних недержавних громадських об'єднань (саморегулювних організацій, асоціацій); локальний рівень – самообмеження учасників відповідної асоціації, внутрішні обмеження компанії.

Серйозними обмеженнями для негативного саморегулювання можуть бути: встановлення державного регулювання, відповідальності за недобросовісну (незаконну) поведінку, зобов'язання розробки та впровадження комплаєнс політик (кодекси етики). Етичні кодекси, які впроваджуються як відповідними СРО так і підприємствами, є не тільки інструментом добросовісності та добрих практик, а й кодексом самообмежень для відповідних суб'єктів цифрової економіки, які вони зобов'язані дотримуватися із тією ж відповідальністю та повагою як і до державного регулювання.

Одним із обмежень саморегулювання цифрової економіки є суб'єктний склад її сторін. Такий підхід, крім іншого, уже знайшов втілення у законодавстві та законопроектній роботі шляхом заборони особам, пов'язаним з державою-агресором, бути учасником цифрової економіки.

Бібліографічний список:

- Бабаджанян, Г., 2021. Договір купівлі-продажу товарів: загальні обмеження саморегулювання. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, с. 54–62.
- Вінник, О.М., 2018. *Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.
- Гончаренко, О., 2018. Види обмежень саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*, 6, с. 82-88.
- Гончаренко, О., 2019. Саморегулювання цифрової економіки. *Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання*. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.
- Кабінет Міністрів України, 2018. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні від 10 травня 2018 р. № 308-р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-%>>. (Дата звернення 05.03.2025).
- Проект Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні. Реєстрац. номер 10225-д від 24.04.2025 [онлайн]. Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56271>> (Дата звернення 18.04.2025).
- Calliess, Galf-Peter, 2007. *Transnational Consumer Law: Co-Regulation of B2C-E-Commerce. Responsible business: self-governance in transnational economic transaction*. In: O. Dilling, M. Herberg & G. Winter, eds., pp. 225-258, Oxford: Hart Publishing, 2008, CLPE Research Paper.
- Cohen, M. and Sundararajan, A., 2015. Self-Regulation and Innovation in the Peer-to-Peer Sharing Economy. *University of Chicago Law Review Online*, 82(1), Article 8.
- Cusumano, M. A., Gawer, A. and Yoffie, D. 2021. Can Self-Regulation Save Digital Platforms?

- Industrial and Corporate Change [online]. Available at: <<https://ssrn.com/abstract=3900137>> (Accessed 15.04.2025).
- European Union, 2005. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:149:0022:0039:en:PDF>> (Accessed 05.01.2025).
- European Union, 2019. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng>> (Accessed 15.04.2025).
- Gerasymenko, A. and Mazaraki, N., 2022. Competition law enforcement in Ukraine: challenges from on-line giants. *Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies*, 15(26), p. 57-73.
- Honcharenko, O., Pozhydaieva, M., Neskoroedzhena, L. & Kolohoida, O., 2024. Self-regulatory practices of electronic trade and transnational public order in the context of ensuring the economic security of the state. *Revista Juridica Portucalense*, p. 106–134.
- Timothy, D., Casey and Jeff, Magenau, A., 2002. Hybrid Model of Self-Regulation and Governmental Regulation of Electronic Commerce, 19 Santa Clara High Tech. L.J. [online]. Available at: <http://digitalcommons.law.scu.edu/chtj/vol19/iss1/1_0> (Accessed 05.01.2025).
- Zozuliak, O., Zelisko, A.V., Bashurn, N. Y. & Albu, A.A., 2023, Artificial intelligence as an object of civil law regulation. *Revista Juridica Portucalense*, 34, p. 283–299 DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(34\)2023.ic-14](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(34)2023.ic-14).

References:

- Babadzhanyan, G., 2021. Dogovir kupivii-prodazhu tovariv: zagalni obmezheniya samoregulyuvannya [Contract for the sale of goods: general restrictions on self-regulation]. *Zovnishnya torgiviya: ekonomika, finansi, pravo*, s. 54–62. (in Ukrainian).
- Calliess, Galf-Peter, 2007. *Transnational Consumer Law: Co-Regulation of B2C-E-Commerce. Responsible business: self-governance in transnational economic transaction*. In: O. Dilling, M. Herberg & G. Winter, eds., pp. 225-258, Oxford: Hart Publishing, 2008, CLPE Research Paper.
- Cohen, M. and Sundararajan, A., 2015. Self-Regulation and Innovation in the Peer-to-Peer Sharing Economy. *University of Chicago Law Review Online*, 82(1), Article 8.
- Cusumano, M. A., Gawer, A. and Yoffie, D. 2021. Can Self-Regulation Save Digital Platforms? Industrial and Corporate Change [online]. Available at: <<https://ssrn.com/abstract=3900137>> (Accessed 15.04.2025).
- European Union, 2005. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:149:0022:0039:en:PDF>> (Accessed 05.01.2025).
- European Union, 2019. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council

- of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng>> (Accessed 15.04.2025).
- Gerasymenko, A. and Mazaraki, N., 2022. Competition law enforcement in Ukraine: challenges from on-line giants. *Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies*, 15(26), p. 57-73.
- Goncharenko, O., 2018. Vidi obmezhen samoregulyuvannya gospodarskoyi diynalnosti [Types of restrictions on self-regulation of economic activity]. *Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo*, 6, s.82-88. (in Ukrainian).
- Goncharenko, O., 2019. Samoregulyuvannya tsifrovoyi ekonomiki [Self-regulation of the digital economy]. *Tsifrova ekonomika ta elektronniy biznes: okremi problemi pravovogo regulyuvannya: zbirnik naukovih prats. Za zag. red. O. M. Vinnik. K.: NDI privatnogo prava i pidpriemnitstva Imeni akademika F. G. Burchaka NAprN Ukrayini*, 152 s. (in Ukrainian)
- Honcharenko, O., Pozhydaieva, M., Neskorodzhena, L. & Kolohoida, O., 2024. Self-regulatory practices of electronic trade and transnational public order in the context of ensuring the economic security of the state. *Revista Jurídica Portucalense*, p. 106–134.
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2018. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia instytutu samorehuliuвання v Ukraini vid 10 travnia 2018 r. № 308-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Concept of Reforming the Institute of Self-Regulation in Ukraine dated May 10, 2018 No. 308-r]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-%>>. (Access 05.03.2025) (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu Ukrayini «Pro vnesennya zmiin do Podatkovogo kodeksu Ukrayini ta deyakih Inshih zakonodavchih aktiv Ukrayini schodo vregulyuvannya oborotu virtualnih aktiviv v Ukraini» reestrats. nomer 10225-d vid 24.04.2025 [Draft Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of the Turnover of Virtual Assets in Ukraine. Registration No. 10225-d dated 04/24/2025] Available at: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56271>> (Accessed 18.04.2025) (in Ukrainian).
- Timothy, D., Casey and Jeff, Magenau, A., 2002. Hybrid Model of Self-Regulation and Governmental Regulation of Electronic Commerce, 19 Santa Clara High Tech. L.J. [online]. Available at: <http://digitalcommons.law.scu.edu/chtj/vol19/iss1/1_0> (Accessed 05.01.2025).
- Vinnik, O. M., 2018. *Pravove zabezpechennya tsifrovoyi ekonomiki ta elektronnoho biznesu. Monografiya [Legal support for the digital economy and e-business. Monograph]*. K.: Naukovo-doslidniy Institut privatnogo prava i pidpriemnitstva Imeni akademika F. G. Burchaka NAprN Ukrayini (in Ukrainian).
- Zozuliak, O., Zelisko, A.V., Bashurn, N. Y. & Albu, A.A., 2023, Artificial intelligence as an object of civil law regulation. *Revista Jurídica Portucalense*, 34, p. 283–299 DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(34\)2023.ic-14](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(34)2023.ic-14).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2025 р.

Honcharenko O.

LIMITATIONS ON SELF-REGULATION OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

The article is devoted to determining the features of the limitations of self-regulation of the digital economy under the conditions of the legal regime of martial law. The complexity of regulation, which is associated with the development of technology, has led to a discussion about the limitations of self-regulation of the digital economy in general. The conditions of the legal regime of martial law, in turn, have established additional restrictions on the functioning of the digital economy, which are associated with the subjective composition of the parties and the ethics of conducting digital business. Strengthening state regulation of the digital economy, which we are currently observing in the countries of the European Union, Ukraine and other states, creates certain frameworks for the functioning of the digital economy, but cannot completely replace its private regulation and self-regulation.

It has been established that aggressive marketing practices, the development of artificial intelligence, private regulation by digital platforms have led to the emergence of negative practices (unfair practices), which can be called negative self-regulation, which became the basis for the introduction of state regulation in the digital economy. Limitations of self-regulation of the digital economy can be determined according to the level of regulation: international (transnational), which are applied both at the interstate level and at the level of relevant subjects of self-regulation of the digital economy (international non-governmental organizations); national level, which is also possible through state regulation and the activities of relevant non-state public associations (self-regulatory organizations, associations); local level - self-restrictions of participants in the relevant association, internal restrictions of the company. Serious limitations for negative self-regulation can be: establishment of state regulation, liability for unscrupulous (illegal) behavior, obligations to develop and implement compliance policies (codes of ethics). Codes of ethics, which are implemented by both relevant SROs and enterprises, are not only an instrument of good faith and good practices, but also a code of self-restrictions for relevant entities of the digital economy, which they are obliged to adhere to with the same responsibility and respect as for state regulation. One of the limitations of self-regulation of the digital economy is the subject composition of its parties. This approach, among other things, has already been embodied in legislation and draft legislation by prohibiting persons associated with the aggressor state from being a participant in the digital economy.

Keywords: digital economy, self-regulation, self-regulatory organizations, restrictions on self-regulation of the digital economy, economic entities, private regulation, codes of ethics

УДК 347.95.05[342/9+346/9]

В.В. Григор'єва

ORCID: 0000-0002-4997-803X

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РІШЕННЯ СУДУ: СУЧАСНА ПРАВОВА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

У статті досліджується сучасна правова детермінація правового режиму судового рішення в умовах реформування судової системи України та впровадження європейських стандартів захисту прав особи. Авторка аналізує, як ефективність судового захисту залежить від належного вибору та функціонування механізмів захисту. Визначено, що судові рішення є остаточним процесуальним актом, який завершує діяльність суду щодо розгляду й вирішення спору, відображає зміст судової діяльності в певний момент і оформлюється як акт правосуддя від імені держави.

У роботі представлено класичні та сучасні наукові підходи до визначення рішення суду, наведено порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжної доктрини, зокрема щодо психологічних і соціальних аспектів прийняття судових рішень. Особливу увагу приділено етапам судово-правової реформи в Україні, які вплинули на формування сучасного правового режиму судового рішення, а також впровадження європейських стандартів у національне судочинство.

Авторка обґрунтовує, що визначення правового режиму судового рішення охоплює специфіку юридичного регулювання відповідної сфери суспільних відносин та виступає інструментом ефективного захисту прав. Доведено, що правовий режим судового рішення визначається сукупністю вимог, засобів і методів правового регулювання, які створюють відповідний порядок вирішення спорів і є ключовим елементом функціонування ефективної судової системи. Стаття підкреслює значення правового режиму рішення суду у процесуальному праві, а також необхідності подальшого наукового дослідження для удосконалення судового захисту прав та інтересів суб'єктів права в Україні

Ключові слова: *судове рішення, рішення суду, акт правосуддя, процесуальний акт, правовий режим, зміст рішення суду, судова влада, захист прав, судова реформа, європейські стандарти, правопорядок.*

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-54-63

Постановка проблеми та її актуальність. Проголосивши Україну правовою державою, було обрано незаперечний напрямок для реалізації найважливішого принципу всіх сфер суспільного життя – верховенства права. Відтак, останні роки, розвиток українського законодавства можна охарактеризувати як реформування в напрямку європейської інтеграції, орієнтоване на впровадження саме європейських принципів ефективного захисту прав особи.

Ефективність захисту прав особи значною мірою залежить від вибору відповідного механізму захисту, оскільки від цього залежить як реальність відновлення порушеного права, так і суб'єкт, уповноважений застосовувати ці способи захисту, гарантовано захищений від дезорганізуючих чинників, зокрема підтримання рівноваги соціально-економічної системи держави. Судовий захист є універсальною формою захисту, з чітко врегульованою процедурою розгляду та розв'язання спорів, що забезпечує оптимальний механізм реалізації завдань судочинства.

Результатом реалізації комплексу дій, спрямованих на захист прав, стає своєчасний розгляд справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення, яке спрямоване на головну мету – формування і підтримку правопорядку у сфері господарської діяльності, а також розвиток господарського (ринкового) обігу в Україні. Ефективність досягнення цієї мети можлива за умов побудови та реалізації системи захисту порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання з урахуванням балансу приватних та публічних інтересів.

Діяльність суду, щодо розгляду та розв'язання справ у стадії судового провадження завершується ухвалою судового рішення – рішенням суду, що підводить підсумок проведеної роботи щодо дослідження спірних відношень та захисту прав та інтересів суб'єктів права. За своїм змістом рішення сумує результат судової діяльності, воно містить відповідь суду за суттю заявлених сторонами спору, яке дається за допомогою використання норм права. У рішенні відображається зміст судової діяльності у певний момент його розвитку, а точніше, після розв'язання спору за суттю. Отже, рішення – це діяльність суду у статичній, у певний умовно обмежений момент, який характеризується як загальними ознаками, що складає судову діяльність у цілому, а й особливостями, які притаманні йому в обмежений у часі момент – розв'язання спору.

Відображенням цього моменту є рішення суду як процесуальний документ, що відображає зовнішню форму виразу судження суду безвідносно до його змісту, оформлюється як акт правосуддя, як і інші вказівки суду, які викладені у рішенні носитиме поінформований та роз'яснювальний характер. Як процесуальний акт-документ рішення представляє собою акт правосуддя, засіб документально-словесного закріплення суті (змісту) рішення. Отже, зовнішньою формою рішення господарського суду є документ під назвою «рішення суду», яке виноситься від імені України, і в якому відображені результати судового засідання і кінцеві висновки, які зробив суд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Наука процесуального права при визначенні рішення суду виходить зі змісту класичної теорії судового рішення, яка була предметом наукового дослідження у дореволюційні та радянські часи (С.М. Абрамов, М.Г. Авдюков, Є.В. Васьковський, С.І. Вільнянський, М.А. Гурвич, І.Є. Енгельман, Л.М. Завадська, П.П. Заворотько, М.Б. Зейдер, В.В. Лазарев, Д.І. Полумордвинов, М.С. Строгович, Н.О. Чечина, М.Й. Штефан, Т.М. Яблочков та ін.). Наукові дослідження за вказаною проблематикою були опубліковані ще у радянський період, до утворення сучасної судової системи та реформ процесуального законодавства.

Розвиток національного процесуального права демонструє максимальну наближеність до європейських та світових стандартів, що повністю відповідає сучасним інтеграційним процесам та вимогам суспільства щодо забезпечення доступності правосуддя та відновлення довіри до нього. Що знаходить підтвердження у сучасних наукових дослідженнях правової природи судового рішення ведуться по різних напрямках. У цивільному судочинстві роботи вчених І.В. Андронova, Р.О. Гавріка, І.О. Колотілової, Г.В. Фазікоша; у адміністративному – О.В. Джафарової, Я.П. Синицької, М.І. Труша, Е.Ю. Шведа; у господарському – В.В. Григор'євої, О.В. Кота. Важливий напрямок досліджень стосується реалізації судової нормотворчості, зокрема судової практики та судового прецеденту, який розвивається у працях Т.М. Анакіної, О.Р. Дашковської, К.Ю. Ісмаїлової, Н.В. Стеценка та інших. Окреме місце займають наукові та практичні досягнення М.В. Афанас'євої, М.І. Козюбри, П.М. Рабіновича, О.М. Юркевича у розвитку теорії юридичної аргументації та її впровадженні під час здійснення правосуддя.

Особливу увагу необхідно звернути на питання судових актів у світовій правничій літературі, зокрема Моніка Флорцак-Ваґтор (Florczak-Wątor, 2022), Марвік М.В.Ф.

Леонен (Leonen, 2023), Росс Губерман (Guberman, 2015), Тімоті Дж. Капурсо (Capurso, 1998), *Брайан З. Тамаха* (Tamanaha, 2012), Девід Е. Кляйн, Грегорі Мітчелл (Klein and Mitchell, 2012). У роботах зазначених авторів розкриваються багатогранне «мистецтво прийняття судових рішень» акцентуючи увагу на «практичний підхід до визначення того, як судді приймають рішення» (Capurso, 1998). Ґрунтуючи свої висновки «на поєднанні найсильніших частин первинних теорій з цього питання в поєднанні з практичними знаннями» (Capurso, 1998), досліджуючи психологічні процеси, які лежать в основі прийняття судових рішень (Klein and Mitchell, 2010), соціально-наукове розуміння прийняття судових рішень (Tamanaha, 2012). Отримані результати досліджень збагачуються методологічні засади прийняття рішення суддею знаннями та досвідом.

Мета дослідження. З огляду на викладене дослідження питань щодо рішення суду є необхідною умовою подальшого удосконалення судового захисту прав та інтересів суб'єктів права, більш повного визначення правового режиму рішення суду, зокрема щодо сутності судового рішення.

Виклад основного матеріалу. Судова влада уповноважена на здійснення правосуддя, що можна характеризувати як виключна правоспроможність спеціальних органів держави, яка полягає у розгляді та розв'язанні в особливій формі конфліктів правового характеру, спрямована на захист і поновлення прав і свобод людини і громадянина. Отже, судова влада має єдину функцію - захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, шляхом власного підтвердження суб'єктивних прав та обов'язків, зміни правовідносин та припинення правовідносин (Гусарев, 2004, с.199).

Визначення судової влади як надання судам права і можливостей здійснювати правосуддя відтворюються у Конституції України та Законі України «Про судоустрій та статус суддів». У сучасній юридичній науці сталим є уявлення про правосуддя як про розв'язання соціально-політичних конфліктів у суспільстві та про суд як орган, який здійснює у специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу; судову владу можна визначити і як виключне повноваження суду із розв'язання соціальних конфліктів правового характеру (Селіванов, 2002, с.38). Це підтверджується виснуванням Конституційного Суду України, що основоположним та невід'ємним елементом системи державної влади є «незалежні органи судової влади і конституційного контролю, визначальні функції яких полягають як у захисті прав і свобод людини і громадянина, інтересів юридичних осіб, так і в гарантуванні системи поділу державної влади загалом» (Конституційний Суд України, 2020).

Підвищення ролі судової влади у державі – непростий, багатоплановий та тривалий процес. Його поступовий рух залежатиме від цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників, у тому числі і неюридичного характеру; прикладом цього є історичний контекст, що завжди супроводжується державним будівництвом, яке визначається сутністю та призначенням будь-якого правового інституту. Дійсне підпорядкування правотворчості і правозастосування істотним потребам людини стає можливим лише на шляху реформування судоустрою та судочинства (Григор'єва, 2004. с.169).

Слід зазначити, що реформування судової системи, почало свій шлях відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні, затвердженої постановою Верховної Ради України від 28.04.1992р. № 2296 – XII. Першим вагомим результатом стало віднесення до сфери судових повноважень значної частини категорій суспільних відносин та вибудова ідеї, що тільки судова влада спроможна ефективно гарантувати законні права та інтереси людини. Але подальші події добре характеризує у своєму дослідженні Г. Павленко (Павленко, 2021) та зокрема пропонує «ключові періоди історії судочинства:

- перехідний період після розпаду СРСР (1991–1996 pp.);

- прийняття Конституції України (1996–2002 рр.);
- прийняття Закону України «Про судоустрій України» («мала судова реформа», 2002–2010 рр.);
- прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2010–2015 рр.);
- «велика судова реформа» (2015–2019 рр.) та нові часи».

Демонстрацією сучасного етапу судової реформи є результати «Судового індексу», що визначається на підставі опитування представників компаній-членів Європейської Бізнес Асоціації за напрямками: оцінка рівня довіри до судової системи СЕО компаній-членів ЕВА, оцінка неупередженості судової системи та середня оцінка факторів організації та діяльності судової системи. Так, *інтегральний показник судового індексу 2023 року покращився порівняно з 2021 роком на 0,22 бали і становить 2,73* (Вища рада правосуддя, 2023).

Рішення суду завершує судовий процес та підтверджує наявність або відсутність спірного правовідношення, внаслідок чого здобувають судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів права. Крім здійснення функції із захисту прав та законних інтересів суб'єктів права рішення суду реалізує підтримку правопорядку, виконує виховну задачу. Виходячи зі зазначеного, можна констатувати, що природа судової влади та риси, які характеризують правосуддя як форму реалізації судової влади, є похідними положеннями, що визначають правовий режим судового рішення.

Вважаємо, що повне визначення поняття рішення суду можливе через визначення його правового режиму, тому що цим терміном охоплюється специфіка юридичного регулювання певної сфери суспільних відносин за допомогою засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволень, заборон, а також позитивних зобов'язань та створюючи особливу направленість регулювання. Як правило, різноманітні сфери суспільних відносин потребують різного співвідношення засобів та методів правового регулювання, своєрідність правових режимів спостерігається як у правовій системі у цілому так й кожної галузі, зокрема це має прояв у господарському та адміністративному судочинстві. Тому при визначенні правового режиму, створюється певний клімат, настрій регулювання зі сторони держави, використовуються публічно - правові або приватно - правові засоби регуляції відносин, які складаються при прийнятті рішення судом.

Питання щодо режиму правового регулювання має поряд з теоретичною велику практичну значимість. Вибір того чи іншого режиму правового регулювання залежить від змісту відносин, що регулюються, а також низки інших умов, які разом потребують від законодавця обрати для даних відносин саме такий спосіб їх юридичного будування, щоб зробити правове регулювання найбільш ефективним, доцільним та сприятливим втілення у життя принципів судочинства.

У процесуальному праві визначення поняття рішення суду вбирає в себе такі питання, як сутність й зміст рішення суду, а також питання класифікації, що у науковій та практичній площині залишаються актуальними. Для з'ясування усіх властивостей (елементів) рішення суду звернемось до теоретичних розробок з цієї проблеми у споріднених галузях та судовій практиці.

За теоретичними засадами рішення суду є юридичний акт, який містить волевиявлення держави, судової влади, через який об'єктивується її воля, доводиться до відповідних суб'єктів, створює формально обов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників правовідносин.

На сьогодні наука процесуального права є певною мірою сталою, але питання рішення суду залишається однією з центральних. Сучасні правники продовжують

дослідження сутності судового рішення в контексті «теорії наказу» та стверджують, що з юридичної та соціальної природи судового рішення є, передусім, актом реалізації легітимної судової влади, спрямованим на виконання універсального механізму захисту права. Таким чином, правова природа судової влади та характеристики, з якими пов'язують здійснення правосуддя, стають основою, що визначає сутність судового рішення (Комаров, 2011. с. 501; Фазикош, 2008, с. 221).

Вітчизняні наукові здобутки різних часів, відносно сутності судового рішення, певною мірою корелюються із думками зарубіжних правників щодо визнання одночасної наявності імперативного та декларативного складників рішення суду. Щодо цього висували пропозиції австрійський правник доктор Йозеф Унгер (Unger, 1892) та німецький конституціоналіст Пауль Лабанд (Laband, 1901).

Сутність рішення суду обумовлена завданнями судочинства, які визначаються законодавством в залежності від виду. Національне процесуальне законодавство визначає спільні вимоги щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляд і вирішення справ (ст. 2 ЦПК України, ст. 2 ГПК України, ст. 2 КАС України) у подальшому конкретизуючи специфіку сфери правовідносин та мети ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином є можливість сформулювати головну ознаку, яка характеризує сутність судового рішення, а саме що рішення спрямоване на захист прав та інтересів суб'єктів права, зокрема у цивільних справах (ст. 2 ЦПК України), справах пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду (ст. 2 ГПК України) та спорів у сфері публічно-правових відносин (ст. 2 КАС України). Щодо визначення сутності рішення суду визначалося у дослідженнях, зокрема щодо рішень господарського суду, а саме, що рішення захищає права та інтереси суб'єктів господарської діяльності, сприяє формуванню та підтриманню правопорядку у сфері господарської діяльності, а також розвитку ринкового обігу в Україні (Мамутов, 2002, с.12; Григор'єва, 2009, с.17-18). Досліджуючи судові рішення у адміністративному судочинстві Джафарова О. В. та Синицька Я. П. визначають що сутність «судового рішення також не може бути зрозуміла поза зв'язком зі змістом, формою та завданнями судової діяльності» та встановлює та забезпечує баланс функцій права, як регулятора суспільних відносин (Джафарова та Синицька, 2014, с. 29-40).

Судочинство являє собою поступові дії, які складаються з ряду стадій, які спрямовані на ціль – розв'язання спору по суті, перевірку правильності прийнятого рішення та приведення його до виконання. Рішення суду приймається за суттю спору, що визначає важливість визначення предмету захисту прав (ст. 258 ЦПК України, ст. 232 ГПК України). Воно визначається заявленими позовними вимогами та запереченнями, тобто предметом, про який сперечаються сторони, та з приводу якого суд висловлює своє судження у рішенні по закінченні судового розгляду. Предмет спору в цьому контексті має важливе значення, так як «становить інтерес спеціалізація предметна, яка полягає в тому, що нормативні акти, регламентуючи різноманітні сторони суспільних відносин у результаті, так би мовити, розподілу праці між ними, визначають галузеву диференціацію законодавства. Вона є результатом виконання юридичними приписами різних навантажень у регулюванні відокремлених груп суспільних відносин» (Овчаренко, 2008, с. 93).

Види юридичного процесу класифікують здебільшого за предметною ознакою, при цьому за основу класифікації беруть відповідні галузі матеріального права, що застосовуються у діяльності конкретного державного органу – суду. Одним із таких видів є господарський процес, який можна визначити як один із видів юридичного процесу що встановлений нормами господарського процесуального права відповідно до

діяльності господарських судів, яка спрямована на захист оспорюваних та порушених прав суб'єктів господарювання. Полеміка між прихильниками цивілістичної та господарської концепцій вже триває довгий час, розв'язання цього питання є дуже важливим як з наукової, так і з практичної точки зору. Оновлення процесуального законодавства відображає тенденцію до спеціалізації судових органів і вирішення міжюрисдикційних питань шляхом визначення предметної юрисдикції. Це відбувається за допомогою відведення окремих глав для регулювання цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції відповідно до відповідних кодексів. Крім того, встановлюються повноваження Великої палати Верховного Суду з розгляду справ, пов'язаних з порушенням правил предметної або суб'єктної юрисдикції. Такий підхід сприяє більш ефективному та прозорому вирішенню судових справ за певними категоріями і дозволяє уникнути нез'ясованості у юрисдикційних питаннях, встановивши критерії розмежування судової юрисдикції.

Особливого значення це набуває у реалізації принципу доступності правосуддя, як стану організації судової системи і юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який спрямований на задоволення потреб суспільства у вирішенні правових справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам (Овчаренко, 2008. с. 59, 61) та є лакмусовим папірцем демократичних перетворень (Ірха, 2022, с. 42).

Отже, сутність рішення суду полягає у тому, що воно є найважливішим актом правосуддя, яке вирішує справу по суті, містить державно-владне та індивідуально-конкретне розпорядження щодо застосування норм права до встановлених фактів і правовідносин, ухвалене у передбаченому законом процесуальному порядку іменем держави й спрямоване на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів суб'єктів права.

Висновки. Вищезазначене свідчить, що судове рішення як акт із застосування права, являє собою комплексне явище, яке містить ознаки матеріального та процесуального характеру, має певні особливості, а саме:

- 1) розв'язує конкретні спірні правові відносини та містить індивідуальне розпорядження, що адресоване конкретним особам та визнає міру їх можливої та належної поведінки;
- 2) викликає юридичні наслідки індивідуального характеру;
- 3) є зовнішнім формальним закріпленням результату правозастосування у кожній справі;
- 4) повинно відповідати закріпленим у процесуальному законодавстві вимогам;
- 5) є основою застосування державного примусу.

Важливо, у визначенні правового режиму рішення суду, зазначити, що прийняття рішення судом є завершальним етапом діяльності суду по вирішенню спору, але не можна розглядати як самоціль діяльності суду, так як являє собою найважливіший етап (стадію) на шляху досягнення мети усієї правосудної діяльності – захист конкретних суб'єктивних прав та інтересів. Стадія прийняття судом рішення завершується викладенням акту правосуддя у письмовій (паперовій та електронній) формі, а після підпису суддями стає повноцінним процесуальним документом (ст.259 ЦПК України, ст.233 ГПК України, ст.243 КАС України). Викладене у документі рішення суду повинно відповідати встановленому законодавством змісту (ст.265 ЦПК України, ст. 238 ГПК України, ст.246 КАС України) та вимогам (ст.263 ЦПК України, ст. 236 ГПК України, ст.242 КАС України). Дотримання європейських та національних стандартів якості рішення виступає однією з процесуальних гарантій досягнення верховенства права, справедливості та можливість відчувати суспільству «яким чином функціонує судова система».

Таким чином, правовий режим судового рішення є законодавче закріплений

комплекс певних юридичних засобів якими стимулюють учасників судового процесу для розв'язання та прийняття рішення судом спору, в якому знаходить втілення ставлення держави до сутності спору між суб'єктами.

Бібліографічний список:

- Вища рада правосуддя, 2023. *Ефективність судової системи в Україні у 2023 році покращилася – Європейська Бізнес Асоціація*. [онлайн] Доступно: <<https://hcj.gov.ua/news/efektyvnist-sudovoyi-systemy-v-ukrayini-u-2023-roci-pokrashchylasya-yevropeyska-biznes>>
- Григор'єва, В. В., 2009. *Правовий режим судового рішення у господарському процесі*. Кандидат наук. Автореферат. Донецьк.
- Григор'єва, В.В., 2004. Становлення судової влади в Україні. *Збірник наукових праць. Серія: Право*. Х: ХНПУ Г.С. Сковороди, с. 167-170.
- Гусарєв, К. В., 2004. Дискусійні питання юрисдикції органів судової влади. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС*, 2, с. 197-202
- Джафарова, О. В. та Синицька, Я. П., 2014. *Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики : монографія*. Харків : Вид-во ХНУВС.
- Ірха, Ю. Б., 2022. Еволюція поглядів на зміст та сутність поняття «доступ до правосуддя». В: О. В. Кириченко (ред.). *Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф.* Дніпро : ЛІРА.
- Комаров, В.В. (ред.), 2011. *Позовне провадження : монографія*. Х.: Право, с. 501.
- Конституційний Суд України, 2020. *Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020*
- Мамутов, В.К. (ред.), 2002. *Хозяйственное право. Учебник*. К.: Юринком Интер.
- Овчаренко, О. М., 2008. *Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монограф.* Харків : Право.
- Павленко, Г., 2021. Хронічні п'ятирічки. Роль Президента у проведенні судової реформи. *Юридична газета Onlain*, 22(752), 23.11.2021. [онлайн] Доступно: <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/hronichni-pyatirichki-rol-prezidenta-u-provedenni-sudovoyi-reformi.html>>
- Селіванов, А.О., 2002. *Організація судової влади в Україні: перший аналіз змісту Закону України «Про судоустрій України»*. К.: Юрінком Интер.
- Фазикош, Г. В., 2008. Становлення та розвиток доктрини судового рішення в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*, 9, с. 219–223.
- Capurso, T. J., 1998. How judges judge: theories on judicial decision making. *University of Baltimore Law Forum*, 29(1) [online] Available at: http://scholarworks.law.ubalt.edu/lf?utm_source=scholarworks.law.ubalt.edu%2F1f%2Fvol29%2Fiss1%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
- Florczak-Wątor, M. (ed.), 2022. *Constitutional law and precedent : international perspectives on case-based reasoning*. Abingdon, Oxon; New York, NY : Routledge.
- Guberman, R., 2015. *Poin Taken. How to Write Like the World Best Judges*. Oxford University Press Inc.
- Klein, D. E. and Mitchell, G. (ed.), 2010. *The Psychology of Judicial Decision Making*. Oxford University. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195367584.001.0001>
- Laband, P., 1901. *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*. Vierter Band. 4. neubearb. Aufl. in

- vier Banden. Tübingen; Leipzig : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). c. 220-221, c. 348.
- Leonen, M. (ed.), 2023. *Supreme Court Stylebook. First edition.* 2023 Available at: <<https://sc.judiciary.gov.ph/supreme-court-stylebook/>>
- Tamanaha, B. Z. 1999. *Realistic Socio-Legal Theory: Pragmatism and a Social Theory of Law.* Oxford University Press DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198298250.001.0001>
- Unger, J., 1892. System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Zweiter Band. 5-te unveränd. Aufl. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Hartel. Available at: <https://books.google.com.ua/books/about/System_des_%C3%B6sterreichischen_allgemeinen.html?id=3rBwWXcFs4wC&redir_esc=y>

References:

- Capurso, T. J., 1998. How judges judge: theories on judicial decision making. *University of Baltimore Law Forum*, 29(1) [online] Available at: http://scholarworks.law.ubalt.edu/lf?utm_source=scholarworks.law.ubalt.edu%2F1f%2Fvol29%2Fiss1%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
- Dzhafarova, O. V. ta Synytska, Ya. P., 2014. *Sudovi rishennia v administratyvnomu sudochynstvi : pytannia teorii ta praktyky : monohrafiia [Judicial decisions in administrative proceedings: issues of theory and practice: monograph]*. Kharkiv : Vydvo KhNUVS. (in Ukrainian).
- Fazykosh, H. V., 2008. Stanovlennia ta rozvytok doktryny sudovoho rishennia v tsyvilnomu protsesualnomu pravi [The formation and development of the doctrine of judicial decision in civil procedural law]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pravo*, 9, s. 219–223 (in Ukrainian).
- Florczak-Wątor, M. (ed.), 2022. *Constitutional law and precedent : international perspectives on case-based reasoning.* Abingdon, Oxon; New York, NY : Routledge.
- Guberman, R., 2015. *Poin Taken. How to Write Like the World Best Judges*. Oxford University Press Inc.
- Hryhorieva, V. V., 2009. *Pravovyi rezhym sudovoho rishennia u hospodarskomu protsesi [Legal regime of a court decision in a commercial process]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Donetsk. (in Ukrainian).
- Hryhorieva, V.V., 2004. Stanovlennia sudovoi vlady v Ukraini [The formation of the judiciary in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii: Pravo.* Kh.: KhNPU H.S. Skovorody, c. 167-170. (in Ukrainian).
- Husariev, K. V., 2004. Dyskusiini pytannia yurysdyktsii orhaniv sudovoi vlady [Debate issues of jurisdiction of judicial authorities]. *Visnyk Luhanskoi akademii vnutrishnikh sprav MVS*, 2, s. 197-202. (in Ukrainian).
- Irkha, Yu. B., 2022. Evoliutsiia pohliadiv na zmist ta sutnist poniattia «dostup do pravosudiva» [Evolution of views on the content and essence of the concept of "access to justice"]. In: O. V. Kyrychenko (red.). *Pryntsyipy sudochynstva v Ukraini ta problemy yikh realizatsii sudamy : kolekt. monohraf [Principles of judicial proceedings in Ukraine and problems of their implementation by courts: collective monograph]*. Dnipro : LIRA. (in Ukrainian).
- Klein, D. E. and Mitchell, G. (ed.), 2010. *The Psychology of Judicial Decision Making.* Oxford University. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195367584.001.0001>
- Komarov, V.V. (ed.), 2011. *Pozovne provadzhennia : monohrafiia [Litigation: monograph]*. Kh.: Pravo, s. 501. (in Ukrainian).
- Konstytutsiinyi Sud Ukrainy, 2020. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo

- vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy „Pro zapobihannia koruptsii“, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovtnia 2020 roku № 13-r/2020 [Constitutional Court of Ukraine, 2020. Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case on the constitutional submission of 47 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Criminal Code of Ukraine dated October 27, 2020 No. 13-r/2020] (in Ukrainian).
- Laband, P., 1901. *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*. Vierter Band. 4. neubearb. Aufl. in vier Banden. Tübingen; Leipzig : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). c. 220-221, c. 348.
- Leonen, M. (ed.), 2023. *Supreme Court Stylebook. First edition*. 2023 Available at: <<https://sc.judiciary.gov.ph/supreme-court-stylebook/>>
- Mamutov, V.K. (ed.), 2002. *Khoziaistvennoe pravo. Uchebnyk [Business law]*. K.: Yuryнком Ynter.
- Ovcharenko, O. M., 2008. *Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii : monohraf [Accessibility of justice and guarantees of its implementation: monograph]*. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
- Pavlenko, H., 2021. Khronichni piatyrichky. Rol Prezydenta u provedenni sudovoi reformy [Chronic five-year plans. The role of the President in implementing judicial reform]. *Yurydychna hazeta Onlain*, 22(752), 23.11.2021. [online] Available at: <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/hronichni-pyatirichki-rol-prezidenta-u-provedenni-sudovoyi-reformi.html>> (in Ukrainian).
- Selivanov, A.O., 2002. *Orhanizatsiia sudovoi vlady v Ukraini: pershyi analiz zmistu Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii Ukrainy» [Organization of the judiciary in Ukraine: a first analysis of the content of the Law of Ukraine "On the Judicial System of Ukraine"]*. K.: Yurinkom Inter (in Ukrainian).
- Tamanaha, B. Z. 1999. *Realistic Socio-Legal Theory: Pragmatism and a Social Theory of Law*. Oxford University Press DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198298250.001.0001>
- Unger, J., 1892. *System des osterreichischen allgemeinen Privatrechts*. Zweiter Band. 5-te unverand. Aufl. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Hartel. Available at: <https://books.google.com.ua/books/about/System_des_%C3%B6sterreichischen_allgemeinen.html?id=3rBwWXcFs4wC&redir_esc=y>
- Vyshcha rada pravosuddia, 2023. *Efektivnist sudovoi systemy v Ukraini u 2023 rotsi pokrashchylasia – Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia [The efficiency of the judicial system in Ukraine improved in 2023 – European Business Association]*. Available at: <<https://hcj.gov.ua/news/efektyvnist-sudovoyi-systemy-v-ukrayini-u-2023-roci-pokrashchylasya-yevropeyska-biznes>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 14.04.2025 р.

Grygor`yeva V.

THE LEGAL REGIME OF A COURT DECISION: CONTEMPORARY LEGAL DETERMINATION

The article explores the modern legal determination of the legal regime of a court decision within the context of judicial reform in Ukraine and the implementation of European standards for the protection of individual rights. The author analyzes how the effectiveness of

judicial protection depends on the proper selection and functioning of legal protection mechanisms. It is established that a court decision is the final procedural act that concludes the court's activity in considering and resolving a dispute. It reflects the substance of judicial activity at a specific procedural stage and is formalized as an act of justice rendered on behalf of the state.

The study presents classical and contemporary scholarly approaches to the definition of a court decision, offering a comparative analysis of domestic and foreign legal doctrines, particularly in relation to the psychological and sociological dimensions of judicial decision-making. Special attention is paid to the stages of judicial reform in Ukraine, which have significantly influenced the development of the modern legal regime governing court decisions, as well as to the integration of European standards into the national judicial process.

The author argues that the definition of the legal regime of a court decision encompasses the specific characteristics of legal regulation applicable to the relevant area of social relations and serves as a tool for the effective protection of rights. It is demonstrated that the legal regime is defined by a set of legal requirements, instruments, and regulatory methods that establish the appropriate framework for dispute resolution and constitute a fundamental component of an effective judiciary. The article highlights the significance of the legal regime of a court decision in procedural law and emphasizes the necessity of continued scholarly inquiry to enhance the system of judicial protection of rights and legal interests in Ukraine.

Keywords: *court decision, act of justice, procedural act, legal regime, content of a court decision, judiciary, protection of rights, judicial reform, European standards, rule of law.*

УДК 342.726-054.73(4)05

Ю.В. Камардіна

ORCID: 0000-0002-2295-5559

Д.С. Дзигар

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ СЛОВАЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНИ

Актуальність статті зумовлена безпрецедентними масштабами вимушеного переміщення громадян України до країн Європейського Союзу внаслідок збройної агресії Російської Федерації та нагальною потребою в ефективному правовому реагуванні з боку приймаючих держав. У статті проаналізовано міжнародно-правові зобов'язання держав-членів ЄС щодо захисту переміщених осіб з України та досліджено особливості імплементації механізму тимчасового захисту на прикладі Словаччини, Польщі та Німеччини. Реакція Європейського Союзу у вигляді активізації Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист стала першим випадком її застосування за понад 20 років існування. Польща, Словаччина та Німеччина — країни, які прийняли найбільшу кількість українських переселенців, — розробили власні правові моделі реалізації тимчасового захисту, що суттєво відрізняються між собою за обсягом прав, процедурними аспектами та рівнем соціальних гарантій. Особлива увага приділена національним підходам до забезпечення права на проживання, доступу до медичних послуг, освіти та працевлаштування. Визначено основні правові та практичні виклики, з якими стикаються особи під тимчасовим захистом, а також запропоновано напрями вдосконалення існуючих механізмів захисту, гарантування прав людини та сприяння соціальній й економічній інтеграції переміщених осіб.

У зв'язку з продовженням бойових дій та невизначеністю строків повернення до України значної частини переміщених осіб, порівняльний аналіз правових механізмів захисту у згаданих країнах набуває особливої ваги для розуміння ефективності заходів ЄС у сфері прав людини, міграційної політики та адаптації вразливих категорій населення. Таке дослідження є цінним не лише для правознавців, а й для органів влади, міжнародних організацій та самих переміщених осіб.

Ключові слова: тимчасовий захист, міграція, переміщені особи, біженці, міжнародне право, Європейський Союз, права людини.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-64-73

Постановка проблеми. Європейський Союз та міжнародна спільнота опинилися перед одним із найбільших викликів останніх десятиліть, а саме необхідністю оперативного захисту мільйонів людей, змушених покинути свої домівки через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), станом на початок 2025 року понад 6 мільйонів осіб залишили територію України, з яких понад 4,2 мільйона знайшли захист у державах-членах ЄС (UNHCR, 2024b).

У відповідь на безпрецедентний гуманітарний виклик, 4 березня 2022 року Рада ЄС одноголосно ухвалила історичне рішення про активування Директиви про тимчасовий захист, вперше за понад 20 років її існування (European Union, 2022). Це рішення не лише

гарантувало право на безпеку, доступ до освіти, медичної допомоги, працевлаштування та інших соціальних послуг для мільйонів переміщених осіб, а й поставило перед державами ЄС надзвичайно складне завдання: адаптувати свої правові та соціальні системи до нової реальності масової міграції.

Сучасна вимушена міграція є складним багатофакторним явищем, зумовленим не лише війнами, а й глибокими соціальними, економічними та політичними процесами. Виклики, що постали перед ЄС, стали випробуванням солідарності, стійкості інституцій та реальної спроможності забезпечити права людини в умовах кризи.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Тема вимушеного переміщення та правового захисту біженців, хоч і досліджується упродовж останніх десятиліть, набула нового змісту у зв'язку з війною в Україні. Особливий інтерес викликає правова природа та ефективність механізму тимчасового захисту, який є нетиповим у контексті класичного статусу біженця відповідно до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року (United Nations, 1951).

Тимчасовий захист є відносно новим механізмом у правовій практиці ЄС, а його імплементація в різних державах-членах відзначається значною варіативністю. Це вимагає глибшого правового аналізу гарантій, які надаються особам з таким статусом, а також порівняльного вивчення підходів окремих країн для виявлення ефективних рішень і потенційних прогалин у захисті прав переміщених осіб.

Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових зобов'язань ЄС щодо захисту переміщених осіб з України, оцінка реалізації їхніх прав на прикладі деяких країн ЄС (Словаччині, Польщі та Німеччині), а також виявлення проблемних аспектів і надання рекомендацій щодо вдосконалення механізму тимчасового захисту.

Виклад основного матеріалу. Вперше в історії ЄС для реагування на кризу було активовано Директиву Ради ЄС 2001/55/ЄС (European Union, 2001), яка передбачає механізм тимчасового захисту для великої кількості осіб, що прибули з України. Цей механізм надає переміщеним особам право легального проживання, доступ до ринку праці, освіти, медичної допомоги, соціального захисту, тощо (EUMonitor, 2024). Одночасно з цим, важливо зазначити, що Директива 2001/55/ЄС встановлює лише загальні рамкові положення щодо надання тимчасового захисту, не визначаючи конкретних механізмів її реалізації в державах-членах ЄС. Вона має характер обов'язкової норми для всіх країн ЄС у частині визначення загального правового підходу та встановлює мінімальний рівень гарантій, якого мають дотримуватись усі держави-члени.

Водночас конкретна реалізація положень Директиви залишається компетенцією національного законодавства. Це означає, що кожна держава-член імплементує механізм тимчасового захисту відповідно до власної правової та інституційної системи, що призводить до варіативності умов доступу, процедур реєстрації, обсягу прав і соціальних гарантій для осіб, які перебувають під тимчасовим захистом, залежно від країни перебування.

Словаччина історично не була країною активної міграції чи прийому біженців. У 2024 році статус біженця (азилу) у Словаччині був наданий лише 41 особі (Ministry of Interior of the Slovak Republic, 2024a), а за даними Євростату, у 2023 році дозволи на проживання для іноземних громадян отримали лише 28 750 осіб (Eurostat, 2024a). Це підкреслює, що Словаччина залишається державою з низьким рівнем імміграції через соціальні, економічні та політичні чинники. Обмежений досвід роботи з мігрантами, біженцями та переміщеними особами створив певні труднощі у реагуванні на велику хвилю українських переміщених осіб, яка почалася з 2022 року.

У відповідь на впровадження Директиви про тимчасовий захист, уряд Словаччини ухвалив постанову 185/2022 у березні 2022 про надання тимчасового захисту відповідно

до рішення Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022, а також ухвалила низку законодавчих змін, відомих як «Lex Ukrajina» (закони № 55/2022 Z.z. (Národná rada Slovenskej republiky, 2022a) та № 92/2022 Z.z. (Národná rada Slovenskej republiky, 2022b)). Ці закони регулювали надання тимчасового притулку та інтеграцію переміщених осіб з України у правову, соціальну та економічну системи країни. За статистикою Міністерства внутрішніх справ Словаччини, наразі більш ніж 130 000 осіб офіційно зареєстровані зі статусом тимчасового захисту у країні на момент квітня 2025 (Ministry of Interior of the Slovak Republic, 2024b).

На початковому етапі впровадження змін у зв'язку з наданням тимчасового захисту у 2022 році, переміщеним особам з таким статусом у Словаччині надавалась лише екстрена медична допомога, тобто така, що є необхідною для збереження життя чи запобігання серйозному погіршенню здоров'я. Хронічні захворювання, профілактична допомога та ментальне здоров'я залишалися поза межами державного фінансування (Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, 2024). Обмежений доступ до медичних послуг призвів до погіршення стану здоров'я серед переміщених осіб, зокрема через відсутність лікування хронічних захворювань та профілактики. За багатосекторальною оцінкою потреб (MSNA) у 2023 році, понад 25 % опитаних осіб із тимчасовим захистом не мали доступу до необхідної медичної допомоги (UNHCR, 2023a).

З 1 вересня 2023 року ситуація суттєво покращилася: особи з тимчасовим захистом отримали універсальний доступ до системи охорони здоров'я на рівні громадян Словаччини (Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, 2024). Визначення обсягу необхідної медичної допомоги, що стало важливим кроком до дотримання базових прав людини на здоров'я та благополуччя.

Пакет «Lex Ukrajina» також включав норми про право на працю та освіту, прирівняні до прав громадян Словаччини. З березня 2022 року особи з тимчасовим захистом отримали право на безперешкодне працевлаштування та доступ до системи освіти на рівних умовах із громадянами або іншими іноземними резидентами.

Однак на початковому етапі (2022–2023 роки) не існувало обов'язкової вимоги щодо відвідування шкіл для дітей із тимчасовим захистом. Це призвело до того, що багато дітей продовжували навчання дистанційно в українських школах, що обмежувало їхню соціальну інтеграцію та негативно впливало на психоемоційний стан. Лише з 2024 року до законодавства були внесені зміни, які запровадили обов'язкове шкільне навчання для всіх дітей, які перебувають у Словаччині під тимчасовим захистом.

Позитивним наслідком впровадження права на працю стала висока частка працевлаштованих серед осіб із тимчасовим захистом: у 2024 році рівень працевлаштування становив 68 % серед працездатного населення із загальних 73 % працездатних осіб (UNHCR, 2024a). Проте на практиці існують і бар'єри: мовний бар'єр, культурні відмінності, упередження на ринку праці, труднощі у визнанні українських кваліфікацій, а також поширення нелегальної зайнятості.

Таким чином, законодавчі ініціативи Словаччини у відповідь на кризу переміщених осіб, особливо через пакет «Lex Ukrajina», дозволили досить оперативно інтегрувати тимчасово захищених осіб у правову, соціальну та економічну системи країни. Позитивні зміни, зокрема розширення доступу до охорони здоров'я, права на працю та освіту, демонструють готовність держави забезпечувати базові права людини. Однак практична реалізація цих прав залишається нерівною через існуючі національні системні проблеми, які поглибилися унаслідок гуманітарної кризи та великого припливу переміщених осіб. Окрім цього, значним недоліком залишається вкрай обмежена соціальна, гуманітарна та фінансова підтримка з боку держави, що практично унеможливляє забезпечення гідних умов життя для вразливих категорій переміщених

осіб.

Польща є однією з країн ЄС, яка історично демонструвала високу активність у прийнятті мігрантів, переважно з економічними цілями. Польща посідає перше місце в ЄС за кількістю виданих дозволів на проживання, що становить 17,2 % від загальної кількості таких дозволів в ЄС у році 2023. Переважна більшість із них була пов'язана з працевлаштуванням (Eurostat, 2024). Однак, незважаючи на великі обсяги імміграції, Польща має ще значний потенціал для вдосконалення міграційної політики. За Індексом політики інтеграції мігрантів (MIPEX) Польща у 2020 році набрала лише 40 балів зі 100 можливих (MIPEX, 2020), що свідчить про потребу в системних змінах.

У відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, Польща оперативно адаптувала своє законодавство для забезпечення прав переміщених осіб з України. 12 березня 2022 року було прийнято спеціальний нормативний акт, «Закон від 12 березня 2022 року «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» (ISAP, 2022), який закріпив національні правові рамки для реалізації Директиви Ради ЄС про тимчасовий захист. Закон надав переміщеним особам право на легальне перебування, можливість отримати номер PESEL, доступ до гуманітарної допомоги (проживання, харчування, гігієнічні засоби), а також забезпечив доступ до системи охорони здоров'я, освіти і ринку праці на рівних умовах із громадянами Польщі. На момент квітня 2025, у Польщі зареєстровано близько 1 мільйона осіб із тимчасовим захистом переміщених з України (Eurostat, 2024).

Згідно із законодавством, особи з тимчасовим захистом отримали право на медичну допомогу на тих самих умовах, що і громадяни Польщі, включаючи первинну та спеціалізовану допомогу, госпіталізацію та психіатричну підтримку. Такий підхід дозволив забезпечити високий рівень доступу до медичних послуг: згідно з оцінкою потреб MSNA Poland 2022 та 2023 років. За оцінкою багатосекторального оцінювання потреб у 2022 (UNHCR, 2022) та 2023 (UNHCR, 2023b) роках, лише близько 10 % осіб, які потребували медичної допомоги, не змогли її отримати, що є одним із найкращих показників серед країн ЄС.

Право на освіту також було гарантоване для осіб переміщених з України. Вони мають право на безкоштовну освіту в державних школах нарівні з польськими громадянами. Також дозволяється поєднувати дистанційне навчання в українських школах із навчанням у польських закладах. Для підтримки адаптації були введені посади міжкультурних асистентів, що допомагають дітям краще інтегруватися в нове освітнє середовище.

Щодо доступу до ринку праці, законодавство Польщі надало право працювати без необхідності отримання додаткових дозволів, за винятком регульованих професій (наприклад, лікарів, юристів). Були впроваджені додаткові заходи підтримки працевлаштування: організація мовних курсів, створення процедур швидкого визнання українських дипломів та кваліфікацій, спеціальні програми професійної підготовки.

Польща продемонструвала ефективну та швидку реакцію на гуманітарну кризу, забезпечивши переміщеним особам доступ до ключових сфер життя. Це значною мірою сприяло успішній інтеграції біженців у польське суспільство. Проте, незважаючи на належну законодавчу базу, реалізація прав на практиці стикається з певними викликами. Серед них, наприклад, перевантаження системи охорони здоров'я, дефіцит медичного персоналу, мовний бар'єр, нестача житла, труднощі у визнанні професійних кваліфікацій та обмежений доступ до дошкільних закладів.

Ці виклики підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення інтеграційної політики Польщі, зміцнення інституційних спроможностей та розширення підтримки як для громадян Польщі, так і для іноземців, що проживають у країні, включаючи осіб з

тимчасовим захистом, із особливим акцентом на вразливі групи населення.

Німеччина є одним із найяскравіших прикладів країн ЄС з точки зору інтеграції біженців та мігрантів у національні сфери життя. Після міграційної кризи 2015–2016 років, що була спричинена загостренням конфліктів на Близькому Сході, коли країна прийняла понад мільйон осіб, Німеччина сформувала активну інтеграційну політику. Накопичений досвід дозволив країні ефективніше реагувати на нові виклики, які постали після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році. Завдяки цьому Німеччина змогла швидше адаптувати системи охорони здоров'я, освіти та ринку праці до потреб новоприбулих. Станом на лютий 2025 року Німеччина приймала приблизно 1 177 800 осіб, які отримали тимчасовий захист, що становить 27,3% від усіх таких осіб у Європейському Союзі (Eurostat, 2024).

У відповідь на виклики, пов'язані з масовим напливом біженців, Німеччина імплементувала положення Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист шляхом застосування §24 Закону про перебування іноземців (AufenthG). На відміну від класичної процедури надання статусу біженця (азилу), яка вимагає індивідуального доведення підстав переслідування, § 24 AufenthG дозволяє надавати тимчасовий захист групам осіб без складної оцінки кожного випадку окремо. Особи з таким статусом також мають право на працю, доступ до системи освіти, медичне страхування та соціальне забезпечення.

Щодо доступу до ринку праці, особи з тимчасовим захистом мають право працювати без необхідності отримання додаткового дозволу. Проте основними викликами залишаються мовні труднощі, необхідність підтвердження професійних кваліфікацій, здобутих в Україні, а також обмежений доступ до місць у дитячих садках, що ускладнює працевлаштування, особливо для жінок. Станом на травень 2024 року рівень зайнятості осіб з України, які отримали тимчасовий захист, становив близько 26% (ReliefWeb, 2024), що значно нижче, ніж у багатьох інших країнах ЄС, включаючи Словаччину та Польщу. У суспільстві існують різні погляди на цю ситуацію. З одного боку, низький рівень працевлаштування може розглядатися як результат стратегічної довгострокової інтеграції, оскільки для багатьох біженців мовна підготовка є обов'язковою передумовою для виходу на ринок праці. З цією метою їм надаються мовні та інтеграційні курси, а під час навчання забезпечується достатній рівень соціальної та фінансової підтримки. З іншого боку, високий рівень соціальних виплат та забезпеченості хоча й гарантує базовий рівень життя та дотримання прав людини, іноді розглядається як фактор, що може знижувати мотивацію окремих груп переміщених осіб до активного працевлаштування або здобуття додаткової освіти.

У сфері освіти Німеччина забезпечує право українських дітей на доступ до навчання на рівних умовах із громадянами країни. У країні діє обов'язок шкільного навчання (Schulpflicht) для всіх дітей, включаючи тих, хто прибув з України. Обов'язок відвідування школи зазвичай настає через три-шість місяців після прибуття, однак право на освіту виникає одразу з першого дня перебування. Для полегшення інтеграції були створені інтеграційні та підготовчі класи, організовані додаткові уроки німецької мови та залучені українські вчителі для роботи у школах. За даними BAMF, на вересень 2023 року понад 210 000 українських дітей були зараховані до німецьких шкіл (Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2024).

Таким чином, Німеччина продемонструвала приклад швидкої та ефективної адаптації національного законодавства й практики до умов великого напливу переміщених осіб. Разом із тим, реалізація прав на охорону здоров'я, освіту та працевлаштування стикається із системними викликами, мовними, соціальними та адміністративними бар'єрами, які потребують подальших зусиль для досягнення

повноцінної та сталої інтеграції переміщених осіб з України.

Порівнюючи підходи Словаччини, Польщі та Німеччини до забезпечення прав осіб із тимчасовим захистом, можна зробити висновок, що хоча всі три держави виконали свої міжнародно-правові зобов'язання відповідно до Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС, рівень практичної реалізації прав переміщених осіб відрізняється.

Словаччина, маючи найменший історичний досвід роботи з великомасштабною міграцією, забезпечила базову реалізацію прав осіб із тимчасовим захистом, але з певними затримками. Наприклад, лише у 2023 році особи з тимчасовим захистом отримали універсальний доступ до охорони здоров'я на рівні громадян, а обов'язкове шкільне навчання для дітей було запроваджено тільки у 2024 році. Низький рівень соціальної та гуманітарної підтримки у поєднанні з обмеженими можливостями для вразливих груп осіб став серйозним бар'єром для повноцінної інтеграції біженців. Разом із тим, позитивною динамікою стало поступове прирівнювання прав на працю та освіту до громадян країни.

Польща, незважаючи на високий обсяг міграційного напливу, змогла оперативно адаптувати своє законодавство й забезпечити один із найкращих рівнів доступу до базових послуг. Право на освіту, медичне обслуговування та працю на умовах, подібних до громадян країни, дозволило досягти високого рівня соціальної інтеграції. Проте Польща стикається з викликами у сфері інституційної спроможності: системи охорони здоров'я, освіти та житлового забезпечення залишаються перевантаженими. Індекс інтеграційної політики (MIPEx) також свідчить про необхідність подальшого вдосконалення інтеграційних заходів.

Німеччина демонструє один із найрозвиненіших і найсистемніших підходів до інтеграції. Право на проживання, працю, охорону здоров'я та освіту було забезпечене одразу, при цьому створено широку мережу мовної, соціальної та професійної підтримки. Водночас низький рівень працевлаштування серед біженців (26 % станом на травень 2024 року) вказує на наявність структурних викликів, пов'язаних із мовними бар'єрами, тривалістю процедур підтвердження кваліфікацій та недостатнім доступом до дитячих садків. Попри це, Німеччина залишається прикладом комплексного підходу до довгострокової інтеграції переміщених осіб.

Узагальнюючи, можна зазначити, що хоча Польща, Німеччина та Словаччина загалом дотримуються базових стандартів тимчасового захисту, ефективність реалізації прав переміщених осіб значною мірою залежить від рівня розвитку національних інституцій, досвіду роботи з міграцією та політичної волі. Німеччина і Польща демонструють більш сталий та системний підхід до інтеграції, тоді як Словаччина все ще перебуває на етапі поступового вдосконалення механізмів прийому та інтеграції переміщених осіб.

Висновки. У світлі вищевикладеного можна зробити такі висновки. Активізація Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист у відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну дозволила надати переміщеним особам з України оперативний доступ до основних прав: працевлаштування, освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги. Національні уряди Польщі, Німеччини та Словаччини адаптували власні законодавчі системи для реалізації цих прав, однак рівень ефективності інтеграційних заходів значно різниться.

Німеччина продемонструвала один із найрозвиненіших системних підходів до інтеграції переміщених осіб завдяки потужним соціальним механізмам підтримки, розгалуженій інфраструктурі мовної та професійної інтеграції, а також адаптації права на довгострокове перебування. Польща забезпечила високий рівень доступності базових послуг і швидку правову адаптацію, однак стикається з викликами в інституційній

спроможності систем охорони здоров'я та освіти. Словаччина, маючи обмежений досвід у прийнятті великої кількості біженців, поступово розширила права переміщених осіб, але тривалий час надавала обмежений доступ до медичних послуг і освіти, що ускладнювало інтеграцію.

Незважаючи на позитивні законодавчі ініціативи, були виявлені і значні проблеми. Оскільки Директива про тимчасовий захист має часові обмеження, держави вже зараз мають розробити механізми переходу до легального довгострокового проживання. Невирішення цього питання може призвести до масштабних соціальних ризиків: нелегальної міграції, тіньового ринку праці та маргіналізації. Німеччина вже демонструє підхід до вирішення цього питання, відкриваючи шляхи до постійного резидентства через адаптовані міграційні програми.

Особливу увагу необхідно приділити підтримці вразливих груп населення, включаючи матері-одиначок, осіб літнього віку, людей з інвалідністю та хронічними захворюваннями. Приклад Німеччини у розгалуженні програм соціальної підтримки є позитивним, так само як приклад Словаччини із впровадженням обов'язкового шкільного навчання для дітей із тимчасовим захистом.

Ще одним важливим напрямком є сприяння визнанню професійних кваліфікацій, отриманих в Україні. Урядові програми мають спрощувати процедури підтвердження дипломів та забезпечувати підтримку у вигляді кваліфікаційних курсів або покриття витрат на перекваліфікацію. Прикладом успішної практики є Польща, яка створила спеціальний прискорений механізм визнання кваліфікацій для медичних працівників з України, що одночасно допомогло і самій країні подолати дефіцит кадрів у сфері охорони здоров'я (Міністерство охорони здоров'я Польщі, 2022).

З юридичної точки зору також спостерігається проблема «подвійності системи», коли переміщені особи не повністю інтегровані у загальнонаціональні системи держави, наприклад у сферах страхування здоров'я чи соціальної допомоги. Такі особи інколи обслуговуються за окремими процедурами, що ускладнює їхню інтеграцію. Переміщені особи повинні бути повноцінно включені у загальні національні системи з першого моменту перебування у країні, щоб уникнути створення паралельних структур та відповідних ризиків.

Окрім цього, серйозною проблемою є відсутність ефективного обміну даними між державами ЄС, що ускладнює координацію та створює ризики подвійного отримання статусу тимчасового захисту. Недостатній моніторинг національних даних також перешкоджає ефективному плануванню політики інтеграції.

У сфері охорони здоров'я основні проблеми мають системний характер і були притаманні країнам ЄС ще до початку війни в Україні. Перш за все, це гострий дефіцит медичного персоналу: за оцінками Європейського парламенту, у 2022 році в країнах ЄС не вистачало понад 1,2 мільйона лікарів, медсестер та акушерок (European Parliament, 2025). Також населення Європи швидко старіє, що збільшує тиск на системи охорони здоров'я та підвищує потребу у лікуванні хронічних захворювань (Kruk, Gage, Arsenault, et al., 2018). Фінансова напруга в системах охорони здоров'я зростає, причому витрати на медицину випереджають економічне зростання, що призводить до нерівного доступу до послуг, особливо у сільських районах (European Commission, 2018).

Таким чином, хоча Польща, Німеччина та Словаччина створили правові та інституційні умови для захисту осіб із тимчасовим захистом, забезпечення сталої інтеграції, повної рівності прав і соціальної стабільності залишається важливим завданням для всіх держав ЄС у найближчій перспективі.

References

- EUMonitor, 2024. Implementing decision 2022/382 - Existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection [online] Available at: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhcbpeywk_j9vvik7m1c3gyxp/vlr071hsrgyp>
- European Commission, 2018. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Applica, European Social Observatory (OSE), Luxembourg Institute of Socio-Economic Research (LISER), Baeten, R. et al., Inequalities in access to healthcare – A study of national policies 2018, Publications Office, DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/371408>
- European Union, 2001. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>>
- European Union, 2022. Decisions council implementing decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382>>
- European Parliament, 2025. Healthcare in the EU: Addressing urgent labour shortages and ensuring quality jobs [online] Available at: <https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2025/767231/EPRS_ATA%282025%29767231_EN.pdf>
- Eurostat, 2024. Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics [online] Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics>
- Eurostat, 2024a. Residence permits - statistics on first permits issued during the year [online] Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year>
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2024. The Migration Report 2023. [online] Available at: <<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2023.html?nn=870138>>
- ISAP, 2022. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa [online] Available at: <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000583/T/D20220583L.pdf>>
- Kruk, M.E., Gage, A.D., Arsenault, C., Jordan, K., Leslie, H.H., Roder-DeWan, S., Adeyi, O., Barker, P., Daelmans, B., Doubova, S.V., 2018. High-quality health systems in the Sustainable Development Goals era: time for a revolution. *The Lancet Global Health*, 6(11), pp. e1196–e1252 [online] Available at: <[https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30386-3](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30386-3)>
- Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, 2024. *Určenie rozsahu potrebnej zdravotnej starostlivosti* [online] Available at: <<https://www.health.gov.sk/?urcenie-rozsahu-potrebnjej-zdravotnej-starostlivosti>>

- Ministerstwo Zdrowia Polski, 2022. System uproszczonego dostępu do zawodu ratownika medycznego [online] Available at: <<https://www.gov.pl/web/zdrowie/system-uproszczonego-dostepu-do-zawodu-ratownika-medycznego>>
- Ministry of Interior of the Slovak Republic, 2024a. Migration and Asylum Department – Statistics. Ministry of Interior [online] Available at: <<https://www.minv.sk/?statistiky-20>>
- Ministry of Interior of the Slovak Republic, 2024b. Temporary Refuge – Information. Ministry of Interior [online] Available at: <<https://www.minv.sk/?docasne-utocisko>>
- MIPEX, 2020. *Migrant Integration Policy Index*: official website [online] Available at: <<https://www.mipex.eu/poland>>
- Národná rada Slovenskej republiky, 2022a. Zákon o niektorých opatreniach v súvislosti so situáciou na Ukrajine № 55/2022 Z. z. (25.02.2022) *Slov-Lex* [online] Available at: <<https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/55/20220226>>
- Národná rada Slovenskej republiky, 2022b. Zákon o niektorých ďalších opatreniach v súvislosti so situáciou na Ukrajine № 92/2022 Z. z. (22.03.2022) *Slov-Lex* [online] Available at: <<https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/92/20220330>>
- ReliefWeb, 2024. Housing, Language and Employment: Are refugees from Ukraine finding stability in Germany after more than two years of the full-scale invasion? Longitudinal Survey of Ukrainian Refugees, Round 25 – May 2024. [online] Available at: <<https://reliefweb.int/report/germany/housing-language-and-employment-are-refugees-ukraine-finding-stability-germany-after-more-two-years-full-scale-invasion-longitudinal-survey-ukrainian-refugees-round-25-may-2024>>
- UNHCR, 2022. Poland: Multi-sectoral Needs Assessment 2022. *Operational Data Portal UNHCR* [online] Available at: <<https://data.unhcr.org/en/documents/details/99419>>
- UNHCR, 2023a. Slovakia : MSNA Multi-Sector Needs Assessment 2023 - SLOVAK. *Operational Data Portal UNHCR* [online] Available at: <<https://data.unhcr.org/en/documents/details/106244>>
- UNHCR, 2023b. Poland: Multi-Sector Needs Assessment – Results Overview (MSNA 2023). *Operational Data Portal UNHCR* [online] Available at: <<https://data.unhcr.org/en/documents/details/104427>>
- UNHCR, 2024a. Slovakia: Socio-Economic Insights Survey - SEIS - 2024. *Operational Data Portal UNHCR* [online] Available at: <<https://data.unhcr.org/en/documents/details/113198>>
- UNHCR, 2024b. Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal UNHCR* [online] Available at: <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?>>
- United Nations, 1951. Convention relating to the Status of Refugees Adopted on 28 July 1951 by the United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950 Entry into force: 22 April 1954, in accordance with article 43 [online] Available at: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf>

Стаття надійшла до редакції 16.04.2025 р.

Kamardina Y.V.
Dzyhar D.S.

**MECHANISMS OF LEGAL PROTECTION OF DISPLACED PERSONS FROM
UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE
PRACTICES OF SLOVAKIA, POLAND AND GERMANY**

Abstract. The relevance of the article is stipulated by the unprecedented scale of the forced displacement of Ukrainian citizens to the EU countries as a result of the armed aggression of the Russian Federation and the urgent need for an effective legal response by the host States. The article analyzes the international legal obligations of the EU Member States to protect displaced persons from Ukraine and examines the peculiarities of implementation of the temporary protection mechanism on the example of Slovakia, Poland and Germany. The European Union's reaction in the form of activation of Directive 2001/55/EC on temporary protection was the first time it was applied in more than 20 years of its existence. Poland, Slovakia, and Germany, the countries that have received the largest number of Ukrainian IDPs, have developed their own legal models for the implementation of temporary protection, which differ significantly in terms of the scope of rights, procedural aspects, and the level of social guarantees. Particular attention is paid to national approaches to ensuring the right to residence, access to medical services, education and employment. The author identifies the main legal and practical challenges faced by persons under temporary protection and suggests ways to improve the existing mechanisms of protection, guaranteeing human rights and promoting social and economic integration of displaced persons.

Due to the ongoing hostilities and the uncertainty of the timing of the return to Ukraine of a significant number of displaced persons, a comparative analysis of legal protection mechanisms in these countries is of particular importance for understanding the effectiveness of EU measures in the field of human rights, migration policy and adaptation of vulnerable populations. Such a study is valuable not only for legal scholars, but also for authorities, international organizations and displaced persons themselves.

Keywords: temporary protection, migration, displaced persons, refugees, international law, European Union, human rights.

УДК 349.23

Л.М. Князькова

ORCID: 0000-0001-6681-980X

ПОДОЛАННЯ ЕЙДЖИЗМУ ЩОДО ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ

Стаття присвячена аналізу правового регулювання протидії дискримінації за ознакою віку у трудових відносинах. Визначено вікову дискримінацію як одну з найпоширеніших форм соціальної нетерпимості та дискримінації, що призводить до зниження соціального статусу представників дискримінованої групи.

Встановлено, що трудове законодавство України містить низку норм, що спрямовані на забезпечення рівності можливостей усіх вікових категорій працівників у сфері праці та є важливою гарантією від дискримінації.

Автором зроблено висновок про те, що в сучасних умовах з урахуванням міжнародного досвіду правове регулювання запобігання ейджизму потребує вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

Проаналізовано судову практику захисту трудових прав працівників щодо дотримання принципу рівних можливостей. Акцентовано увагу на причинах, які зумовлюють дискримінацію за віком та запропоновано шляхи їх подолання.

Розглянуто позицію Конституційного Суду України щодо допустимих меж і умов регулювання відносин праці, згідно з якою конституційний принцип рівності не виключає можливості законодавця під час регулювання трудових відносин установлювати певні відмінності в юридичному статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, зокрема запроваджувати особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності.

Запропоновано розробку ефективних комплексних заходів, що дозволили б побороти вікову дискримінацію у сфері трудового права України.

Автором зроблено висновок про те, що в Україні з урахуванням імплементації міжнародних стандартів у сфері праці діє ряд норм, що направлені на встановлення рівних можливостей усіх вікових категорій працівників у сфері праці, що є важливою гарантією від дискримінації. Однак потребує удосконалення механізм реалізації та захисту цих норм, посилення відповідальності роботодавців за порушення принципу рівного ставлення у сфері праці.

Ключові слова: ейджизм, дискримінація за віком, трудові відносини, рівні можливості, право на працю.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-74-82

Постановка проблеми та її актуальність. Вікова дискримінація є однією з найпоширеніших форм соціальної нетерпимості та дискримінації. Вона призводить до зниження соціального статусу представників дискримінованої групи, має серйозні наслідки для фізичного і психічного здоров'я. Ейджизм становить дискримінацію, зневажливе ставлення або практики, які принижують людську гідність, здійснюючись на основі негативних вікових стереотипів щодо людей старших вікових груп.

Конституція України у ч.1 статті 43 передбачає, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі

професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб (Конституція України, 1996). Отже рівність у трудових відносинах є конституційним принципом держави. Однак, як показує судова практика в Україні, не дивлячись на законодавче закріплення рівності громадян при реалізації права на працю ще є прояви дискримінації з боку роботодавців до працівників, у тому числі по відношенню до людей похилого віку (Чернігівський апеляційний суд, 2023).

Світовий досвід підтверджує, що доведення факту дискримінації, зокрема в трудовій сфері, є певною проблемою тому виникає потреба розробити механізми оцінювання ефективності державних антидискримінаційних програм та планів дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії дискримінації за ознакою віку у реалізації соціальних прав досліджувалося такими українськими вченими як: Ю. Гоцуляк (Міхайліна та Гоцуляк, 2021, с.24-28), Т. Колеснік (Колеснік, 2024, с.30-37), Т. Міхайліна (Міхайліна та Гоцуляк, 2021, с.24-28), О. Серeda (Щемур та Серeda, 2021, с.320-323), та ін. Але проблемні питання дискримінації за віком і досі залишаються актуальними, адже рівність і неприпустимість дискримінації особи є не тільки конституційним принципом національної правової системи України, а й фундаментальним стандартом світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (Генеральна Асамблея ООН: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року (Рада Європи: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950) та ін..

Метою наукової статті є аналіз правового регулювання рівності при реалізації трудових прав громадян України, виявлення причин дискримінації за віком та розробка пропозицій щодо подолання ейджизму з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. За змістом ч.1, 2, 4 статті 2-1 КЗПП забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно, зокрема від віку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав. В той же час не вважаються дискримінацією у сфері праці дії, а також обмеження прав працівників, що залежать від властивих певному виду робіт вимог (щодо віку, освіти, стану здоров'я, статі) чи обумовлені необхідністю посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб (КЗпП, 1971). Особи, які вважають, що вони зазнали дискримінації у сфері праці, мають право звернутися із скаргою до органів державної влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до суду. Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» закріплено основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку. Цей закон спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Крім того, статтею 1 зазначеного Закону передбачено, що держава гарантує кожному громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб. Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється (Закон України Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні, 1993). Однак практика реалізації цього Закону свідчить про наявність проблем у цій сфері. Так, за результатами дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, що було проведено у 2020 р., в Україні найчастіше дискримінують людей за віком, інвалідністю та сексуальною орієнтацією.

Зокрема, на запитання, наскільки серйозною є проблема дискримінації в українському суспільстві, 18,2% відповіли, що проблема дуже серйозна, 43,1% – проблема загалом серйозна, але є більш важливі проблеми, 20,5% взагалі не вважають це проблемою, а 18,3% не змогли відповісти на запитання. Тобто сумарно абсолютна більшість респондентів вважають ейджизм проблемою українського суспільства (Гоцуляк та Михайліна, 2021, с. 26).

У 2023 р. своє опитування оприлюднив портал OLX Ukraine. Згідно з результатами, 64 % учасників опитування, які досягли 40-річного віку, мали проблеми з пошуком роботи з причини віку (Коваль, 2025, с.1).

Зазначимо, що спроба врегулювання питань дискримінації за віковою ознакою була здійснена ще 2010 р., коли на розгляд парламенту України було винесено проєкт Закону України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні» від 07 жовтня 2010 р. № 7224. З низки причин цей законопроект не прийняли, а подальші спроби роботи в цьому напрямі не здійснювалися. Цілком погоджуємось з О.Коваль що у сучасних умовах подоланню ейджизму заважає низка чинників: зниження статусу літніх людей, слабка орієнтація соціальних інститутів і мікросоціуму на їхні потреби та інтереси; неготовність сучасної політики до феномену старіння суспільства; утилітарний підхід до оцінювання старості з позицій економічного потенціалу (молодь асоціюється з інвестиціями в майбутнє, тоді як літні люди – із суспільним тягарем); геронтофобія, негативне забарвлення досвіду спілкування з літніми людьми та специфіка індивідуальної соціалізації суб'єктів ейджизму (набуває виявлення у страху перед старістю, породжує дискримінаційне ставлення до літніх людей у суспільстві); медикалістський підхід до старості літніх людей (пов'язаний з природними процесами старіння, зниженням різних функцій організму та особистості літньої людини, які спричиняють ізоляцію та самоізоляцію) (Коваль, 2025, с.1).

Слід відзначити, що положеннями частини першої статті 1 Закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI визначено, що «дискримінація - ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» (Закон України №5207-VI, 2012). Таким чином, законодавство України допускає обмеження, якщо мета об'єктивно обґрунтована та способи досягнення її є належними та необхідними. Конституційний Суд України сформулював юридичну позицію щодо допустимих меж і умов регулювання відносин праці, згідно з якою конституційний принцип рівності не виключає можливості законодавця під час регулювання трудових відносин встановлювати певні відмінності в юридичному статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, зокрема запроваджувати особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності. Так, з урахуванням особливого (специфічного) характеру діяльності законодавством України встановлено певні відмінності, зокрема граничні вікові обмеження на зайняття посад щодо державних службовців (працівників правоохоронних органів), військовослужбовців, працівників, які перебувають на службі в органах місцевого самоврядування, тощо. Однак мета встановлення певних відмінностей (вимог) у юридичному статусі працівників має бути істотною, а самі відмінності (вимоги), на які спрямовано таку мету, мають відповідати

конституційним приписам, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. У протилежному разі встановлення обмежень на зайняття посади означало б дискримінацію (Конституційний Суд України, 2004.).

Термін ейджизм являє собою дискримінацію людини на підставі її віку, проявляється він в тому, що роботодавці надають перевагу у співпраці людям, які заздалегідь відповідають установленим віковим критеріям. Ейджизм це створення стереотипів і дискримінація окремих людей або груп людей за віковою ознакою. Він може проявлятися у різних формах, включаючи упереджене ставлення, дискримінаційну практику або інституціональні заходи політики та практики, які сприяють закріпленню стереотипних уявлень. Дана форма вираження дискримінації, на жаль, сягнула всіх сфер людської діяльності. А найбільш активно ейджизм розвивається в межах трудових правовідносин. Загалом 8 кандидатів з 10, яким за 55 років, як і молоді фахівці до 25 років, зазначають про труднощі працевлаштування. В Україні це комплексне явище і дуже складне. По-перше, це пов'язано з існуванням радянських стереотипів щодо віку, і в більшій частині ці стереотипи є вигадані. Ще одна причина – це нерозвинений ринок праці через нестачу кадрів. (Анатійчук, 2022).

Виникнення ейджизму в соціально-трудових відносинах пов'язано зі сформованим негативним стереотипним образом літньої людини, з нетерпимим ставленням до таких співробітників, а також із небажанням керівників адаптуватися до неминучих вікових змін у колективі. Недооцінювання державою та іншими суб'єктами соціального партнерства ролі трудового потенціалу літніх людей виявляється в ігноруванні інтересів і проблем таких працівників під час формування політики на ринку праці.

Особливість дискримінації за віком полягає в тому, що об'єктом цієї дискримінації може стати кожен, досягнувши відповідного віку. Однією з причин, яка зумовлює дискримінацію за віком у рішеннях щодо найму, є уявна або фактична різниця між вартістю найму літніх працівників та їхньою продуктивністю, а схеми оплати праці на основі стажу (де заробітна плата зростає як функція стажу, а не фактичної роботи) створюють перешкоди для продовження роботи в старшому віці. Саме тому в багатьох країнах останнім часом значення стажу у формальних процесах встановлення заробітної плати значно зменшилося. Наприклад, колективні договори в Німеччині більше не містять обов'язкових положень щодо підвищення заробітної плати за вислугою років, а в Угорщині, незважаючи на те, що в державному секторі продовжує існувати принцип стажу, нещодавно створені схеми кар'єри наголошують на особистих компетенціях та ефективності, а не на віці та відпрацьованому стажі. Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення Японії (MHLW) намагається безпосередньо впливати на встановлення заробітної плати в приватному секторі, надаючи субсидії, щоб допомогти малим і середнім підприємствам включити продуктивність і здібності працівників у систему нарахування заробітної плати. Багато країн дійшли висновку, що необхідно запровадити програму для підвищення обізнаності щодо вирішення проблем, пов'язаних із віком працівників та розробки підходів вікового менеджменту. Поширеним способом підвищення обізнаності на національному, регіональному та місцевому рівнях є надання нагород або премій за реалізацію стратегій вікового менеджменту (Щемур та Середа, 2021, с.322). Дискримінація за віком у сфері праці в сучасний період набула такого поширення, що за масштабами наближається до гендерної нерівності. Аналізуючи вакансії при прийомі на роботу, можна зробити висновок, що більшість з них містить вікові обмеження (як правило, це 25-40 років). Водночас, ч. 3 ст. 22 КЗпП встановлює, що вимоги щодо віку працівника можуть встановлюватися законодавством України (КЗпП, 1971), що не дозволяє встановлювати їх роботодавцем на власний розсуд.

Аналізуючи проблеми ейджизму, можна виділити дві найбільш вразливі категорії працівників, що зазнають дискримінації в сфері праці – молодь та особи старших вікових груп. Дуже часто ейджизм в трудових відносинах проявляється відносно саме до людей похилого віку. Роботодавці сприймають літніх працівників як менш продуктивних, менш креативних та нездатних до навчання. Це призводить до різних форм дискримінації за віком на ринку праці: обмеження трудових прав при працевлаштуванні, просуванні по службі, доступі до навчання тощо, а іноді і – до булінгу по відношенню до людей похилого віку. При цьому дискримінація за віковою ознакою зберігається навіть у тих випадках, коли працівники похилого віку не мають проблем зі здоров'ям, є більш кваліфікованими порівняно з більш молодими працівниками.

Рекомендація МОП №162 щодо літніх людей 1980 року передбачає, що проблеми працевлаштування літніх працівників слід розглядати в рамках загальної та збалансованої стратегії повної зайнятості і – на рівні підприємств – у рамках загальної та збалансованої соціальної політики, приділяючи належну увагу всім групам населення, щоб проблеми зайнятості не переносити з однієї групи на іншу (Міжнародна Організація праці: Рекомендація №162, 1980). Літні працівники без дискримінації за віком мають користуватися рівними можливостями та рівним ставленням поряд з іншими працівниками, зокрема, щодо доступу, з урахуванням їхніх особистих здібностей, досвіду та кваліфікації до роботи за їхнім вибором як у державному, так і в приватному секторі: однак у виняткових випадках можуть бути встановлені вікові обмеження з огляду на особливі вимоги, умови або правила для деяких видів роботи, а також до просування по службі та справедливого розподілу роботи. Кожна держава у рамках національної політики, спрямованої на сприяння рівному ставленню та рівним можливостям для працівників незалежно від їхнього віку, та в рамках законодавства і практики в цій галузі повинна вживати заходів, скерованих на недопущення дискримінації літніх працівників у галузі праці та знань.

Слід зазначити, що в Україні дискримінація в трудових відносинах може проявлятися у наявності норм локальних нормативних актів, які містять дискримінаційні умови. Крім того, дискримінація проявляється у неможливості кар'єрного просування через надання переваги іншому кандидату на основі ознаки віку. Іноді це може проявлятися у вигляді коментарів чи жартів, зроблених на адресу учасників трудових відносин, які мають образливий характер, коли до особи ставляться менш прихильно через її пенсійний вік та ін. Часом дискримінація за віком відбувається не навмисно, а через недостатню обізнаність про негативну сторону цього явища. У таких випадках перш за все треба спробувати обговорити це з керівництвом або спеціалістами з управління персоналом. Можна запропонувати проведення тренінгу чи навчання з питання протидії ейджизму та інших форм дискримінації. Оскільки фахівці у сфері роботи з літніми людьми не завжди належним чином розуміють поняття «ейджизм», потрібно, щоб персонал та керівний склад підприємств, які працюють з літніми людьми, на додаток до спеціалізованого навчання, отримували необхідні знання щодо протидії дискримінації. Крім того, потрібно запроваджувати широку інформаційну кампанію щодо проблем дискримінації за віком, проводити лекції і тренінги, організовувати курси. Треба популяризувати те, що старші кандидати насправді можуть мати численні переваги. Починаючи від великого практичного досвіду у різних сферах чи глибокої експертизи в якійсь конкретній і, закінчуючи максимальною стресостійкістю та унікальним досвідом проходження численних життєвих і професійних трансформацій та криз. І роботодавці, і, що дуже важливо, самі працівники повинні в це повірити, і ставати гнучкішими (Колесніков, 2024).

Таким чином, аналіз національного законодавства та судової практики дає підстави стверджувати, що в Україні з урахуванням імплементації міжнародних стандартів у сфері праці діє ряд норм, що направлені на встановлення рівних можливостей усіх вікових категорій працівників у сфері праці, що є важливою гарантією від дискримінації. Однак потребує удосконалення механізм реалізації цих норм, посилення відповідальності роботодавців за порушення принципу рівного ставлення у сфері праці.

Бібліографічний список

- Анатійчук, В., 2022. *Ageism в трудових відносинах*. [онлайн] Доступно: <<https://law.chnu.edu.ua/ageism-v-trudovykh-vidnosynakh/>> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Верховна Рада УРСР, 1971. Кодекс законів про працю України, №322-VIII від 10.12.1971. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>> [Дата звернення 6 червня 2025].
- Генеральна Асамблея ООН: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Закон України Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні №5207-VI, 2012. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Закон України Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні № 3721-XII, 1993. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Коваль, О., 2025b. *Запобігання та протидія ейджизму: правовий аспект*. [онлайн] Доступно: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-03/az_eydzhizm_180325.pdf> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Коваль, О., 2025a. *Запобігання та протидія ейджизму: правовий аспект*. [онлайн] Доступно: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-03/az_eydzhizm_180325.pdf> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Колесніков, О., 2024. *Крах пенсійної системи і вікова дискримінація: чому боротьба з ейджизмом може стати порятунком у старості*. [онлайн] Доступно: <<https://vezha.com.ua/soczialna-polityka/krah-pensijnoyi-systemy-i-vikova-dyskryminacziya-chomu-borotba-z-ejdzhyzmom-mozhe-staty-poryatunkom-u-starosti/>> [Дата звернення 7 червня 2025].
- Конституційний Суд України, 2004. Рішення Конституційного Суду України, справа № 14-рп/2004 від 7 липня 2004 року. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Міжнародна Організація праці: Рекомендація №162, 1980. *Liga360*, [онлайн] Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu80301?ed=1980_06_23> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Міхайліна, Т. та Гоцуляк, Ю., 2021. Ейджизм у трудових відносинах: соціально-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер.: Право*, [онлайн] 3(73), сс.24-28. Доступно: <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2021/6.pdf> [Дата звернення 6 травня 2025].

- Рада Європи: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950. *Liga360*, [онлайн] Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/MU50K02U?an=628167&ed=2013_06_24> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Чернігівський апеляційний суд: постанова у справі №728/1285/23, 2023. *Єдиний державний реєстр судових рішень*, [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114705827>> [Дата звернення 6 травня 2025].
- Щемур, Е. та Середа, О., 2021. Актуальні питання дискримінації за віком в трудових відносинах. *Юридичний електронний журнал*, [онлайн] 11, сс.321-323. Доступно: <http://www.lsej.org.ua/11_2021/82.pdf> [Дата звернення 6 травня 2025].

References

- Anatiichuk, V., 2022. *Ageism v trudovykh vidnosynakh [Ageism in employment relations]*. [online] Available at: <<https://law.chnu.edu.ua/ageism-v-trudovykh-vidnosynakh/>> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Chernihivskyi apeliatsiynyi sud: postanova u spravi №728/1285/23 [Chernihiv Court of Appeal: Resolution in Case №728/1285/23], 2023. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*, [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114705827>> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Heneralna Asambleia OON: Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [United Nations General Assembly: International Covenant on Civil and Political Rights], 1966. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Kolesnikov, O., 2024. *Krakh pensiinoi systemy i vikova dyskryminatsiia: chomu borotba z eidzhyzmoz mozhe staty poriatunkom u starosti [The collapse of the pension system and age discrimination: why fighting ageism can be a salvation in old age]*. [online] Available at: <<https://vezha.com.ua/soczialna-polityka/krah-pensijnoyi-systemy-i-vikova-dyskryminacziya-chomu-borotba-z-ejdzhyzmoz-mozhe-staty-poryatunkom-u-starosti/>> (Accessed 7 June 2025). (in Ukrainian).
- Konstytutsiynyi Sud Ukrainy, 2004. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu ukrainy, sprava № 14-rp/2004 vid 7 lypnia 2004 roku. [Constitutional Court of Ukraine, 2004. Decision of the Constitutional Court of Ukraine, case No. 14-rp/2004 of July 7, 2004]. Dostupno : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>> (data zvernennia: 06.05.25). (in Ukrainian).
- Koval, O., 2025a. *Zapobihannia ta protydiia eidzhyzmu: pravovyi aspekt [Prevention and Counteraction to Ageism: Legal Aspect]*. [online] Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-03/az_eydzhizm_180325.pdf> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Koval, O., 2025b. *Zapobihannia ta protydiia eidzhyzmu: pravovyi aspekt [Prevention and Counteraction to Ageism: Legal Aspect]*. [online] Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-03/az_eydzhizm_180325.pdf> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Mikhailina, T. and Hotsuliak, Yu., 2021. Eidzhyzm u trudovykh vidnosynakh: sotsialno-pravovyi aspekt [Ageism in labor relations: socio-legal aspect]. *Derzhava ta rehiony. Ser.: Pravo*, [online] 3(73), pp.24-28. Available at: <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2021/6.pdf> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Mizhnarodna Orhanizatsiia pratsi: Rekomendatsiia №162 [International Labor Organization:

- Recommendation №162], 1980. *Liga360*, [online] Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu80301?ed=1980_06_23> [Accessed 6 travnia 2025]. (in Ukrainian).
- Rada Yevropy: Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Council of Europe: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms], 1950. *Liga360*, [online] Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MU50K02U?an=628167&ed=2013_06_24> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Shchemur, E. and Sereda, O., 2021. Aktualni pytannia dyskryminatsii za vikom v trudovykh vidnosynakh [Current issues of age discrimination in employment relations]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal*, [online] 11, pp.321-323. Available at: <http://www.lsej.org.ua/11_2021/82.pdf> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Verkhovna Rada URSR, 1971. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy, №322-VIII vid 10.12.1971 [Labor Code of Ukraine, No. 322-VIII of 10.12.1971]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 06.05.2025). (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady sotsialnoho zakhystu veteraniv pratsi ta inshykh hromadian pokhyloho viku v Ukraini №3721-XII [Law of Ukraine On the Basic Principles of Social Protection of Labor Veterans and Other Elderly Citizens in Ukraine №3721-XII], 1993. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini №5207-VI [Law of Ukraine On the Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine №5207-VI], 2012. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>> [Accessed 6 May 2025]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 11.05.2025.

L.M. Kniazkova

OVERCOMING AGEISM AGAINST THE ELDERLY AS A GUARANTEE OF ENSURING OF LABOUR RIGHTS

The article is devoted to the analysis of legal regulation of combating discrimination on the basis of age in labour relations. Age discrimination is identified as one of the most common forms of social intolerance and discrimination, which leads to decrease in the social status of representatives of the discriminated group. Underestimation of the role of the labour potential of older people by the state and other social partnership subjects is manifested in ignoring the interests and issues of such workers when forming labour market policy.

The legislation of Ukraine, which provides for anti-discrimination norms regarding the elderly, as well as judicial practice regarding the protection of labour rights of employees, was analysed.

It has been established that the labour legislation of Ukraine contains a number of norms aimed at establishing equality of opportunities for all age categories of employees in the labour sphere and is an important guarantee against discrimination.

It has been determined that one of the reasons for age discrimination in hiring decisions is the perceived or actual difference between the cost of hiring older workers and their

productivity, and that seniority-based pay schemes (where wages increase as a function of seniority rather than actual work) create barriers to continuing to work in older age.

It is concluded that under present-day conditions, taking into account international experience, legal regulation of the prevention of ageism needs to be improved, taking into account international experience.

The author analyses the judicial practice of protecting the labour rights of employees regarding compliance with the principle of equal opportunities. She focuses on the reasons that lead to age discrimination.

The position of the Constitutional Court of Ukraine on the permissible limits and conditions of regulation of labour relations is considered, according to which the constitutional principle of equality does not exclude the possibility of the legislator, when regulating labour relations, to establish certain differences in the legal status of persons belonging to categories of different gender and conditions of activity, in particular, to introduce special rules concerning the grounds and conditions for filling individual positions, if the nature of professional activity requires it.

The development of effective comprehensive measures that would overcome age discrimination in the field of labour law in Ukraine is proposed.

The author concludes that in Ukraine, taking into account the implementation of international standards in the labour sphere, a number of norms are in force aimed at establishing equal opportunities for all age categories of employees in the labour sphere, which is an important guarantee against discrimination. However, the mechanism for implementing and protecting these norms needs to be improved, as well as strengthening the responsibility of employers for violating the principle of equal treatment in the labour sphere.

Keywords: *ageism, age discrimination, employment relations, equal opportunities, right for work*

УДК 342.22:328.185:330.16(477)

Р.В. Кутузов
ORCID: 0009-0001-5525-947X

А.А. Попов
ORCID: 0000-0003-1285-9296

СУЧАСНА КЛЕПТОКРАТИЧНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

В статті аналізуються доктринальні визначення поняття клептократичної моделі держави, а також класифікується механізм її застосування. Запропонована на дискусійний розгляд схема клептократичного механізму державного управління.

На думку авторів, відповідно до багатоваріантності проявів самого явища для дослідження клептократії, слід застосувати міждисциплінарний підхід. Різноманітний причинний комплекс робить його предметом досліджень для політологів, юристів, державних управлінців, соціологів, істориків, економістів та філософів.

Піддаючи критиці тезу про обов'язкову притаманність клептократичних рис демократичним формам державного управління, автори, в той же час, вважають, що економічні реалії при клептократії не відповідають їх юридичному закріпленню.

Клептократія не тільки підриває перспективи залучення іноземних інвестицій, але й активно використовують на свою користь міжнародні відносини держави.

Таким чином, необхідно говорити про обов'язкову міжнародну складову будь-якої, незалежно від, так би мовити, «державної приналежності» клептократії. Особливої уваги заслуговують так звані формальний і неформальний механізми, які використовують клептократи.

Ключові слова: клептократія, внутрішні фактори клептократії, зовнішні фактори клептократії, формальні та неформальні інститути влади при клептократії, корупція, державні кошти, лобізм, політичний режим, клептократична квазіеліта.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-83-91

Постановка проблеми. Для України, незважаючи на війну з російським агресором, важливим внутрішнім і зовнішнім завданням залишається боротьба з корупцією. В статті 3 «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» зазначено, що верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами (Угода про асоціацію, 2014).

Однією із базових складових корупції ряд дослідників вважають існуючий в країні режим. При тому, що вони виділяють його особливий вид – клептократію, спільний висновок про його природу відсутній, що свідчить про непереконливість окремих аргументів.

Мета статті: Метою дослідження є здійснити загальний аналіз моделі держави, яка характеризується як системоутворююча і формує підстави охарактеризувати державу як клептократичну на інституційному рівні.

Розкрити (визначити) та проаналізувати основні елементи клептократичної моделі як устрою, зорієнтованого на ключову стратегію формування джерел доходів правлячої псевдоелітою, шляхом перерозподілу ресурсів та активів, корупційних трансакційних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і деякі практичні аспекти клептократії досліджували як українські правознавці та економісти, так і зарубіжні. Серед них наступні науковці такі як; І. Єфименко, В. Кузь, В. Пелішенко, Р. Пустовійт, В. Романченко, Н. Трусова, Д. Ядранський, Д. Вовк, С. Джолос. Ю. Кононенко, Д. Сковронський. Даній тематиці приділяли увагу О. Петінова, представниця філософського напрямку, І. Лопушинський – управлінського та ін.

Різномісність репрезентованих наукових праць свідчить про різноплановий підхід до вивчення клептократії. Це вимагає належної профільної оцінки та обґрунтування.

Відповідно до багатоваріантності проявів самого явища для дослідження клептократії слід застосувати міждисциплінарний підхід. Різномісний причинний комплекс робить його предметом досліджень для політологів, юристів, державних управлінців, соціологів, істориків, економістів та філософів.

Водночас, у їхніх та інших розвідках більшою мірою досліджувалися негативні прояви клептократії в Україні до Революції Гідності і меншою – вивчаються шляхи попередження та ліквідації цього явища в сучасній Українській державі. Майже повністю відсутні пошуки зв'язку клептократії з міжнародними, в тому числі міждержавними відносинами та їх взаємовплив.

Виклад основного матеріалу. Однією з принципових тез деяких дослідників клептократії є твердження про обов'язкову притаманність клептократичних рис демократичним формам державного управління. Наприклад, оцінюючи досить критично можливості демократії, як винаходу Заходу, Ю. Кононенко і С. Джолос пропонують; «дослідити сутність народовладдя; висловити думку щодо того, чи є демократія владою більшості, чи, навпаки, політтехнологією здобуття влади меншістю та циркуляції політичних еліт; вказати на клептократичну сутність демократії та ризики її балансування між тиранією та охлократією; виявити суперечність між ідеями демократії та єством внутрішнього і зовнішнього державного суверенітету; критично осмислити т. зв. «право на повстання» як крайній вияв демократії; вказати на небезпеку впливу іноземців на діяльність держави в умовах демократії; окреслити олігархічну природу політичного режиму в окремих державах, що активно пропагують ідеї народовладдя; запропонувати альтернативні демократії форми організації суспільно-політичного буття тощо»(Кононенко, Джолос, 2020, с.29).

Зокрема, Ю. Кононенко і С. Джолос підкреслюють, що «у сучасності вибори пов'язані з істотними витратами, тож переможець у першу чергу дбатиме про їх повернення або про їх «відпрацювання» на користь свого «спонсора». Таким чином, влада, обрана шляхом демократичних виборів, є, певною мірою, клептократичною» (Кононенко, Джолос, 2020, с.31).

Отже, для нас є очевидним поєднання в думці цих вчених в одне ціле двох понять: демократії, як форми політичного режиму і цілей переможця-очільника влади та їх ототожнення.

Невипадково, на думку Ю. Кононенка і С. Джолоса, «Революція гідності» 2013–2014 р. призвела до цілком закономірних наслідків, таких як: а) заміна однієї неефективної клептократичної влади на іншу (таку ж саму)» (Кононенко, Джолос, 2020, с.40).

І далі: «Існує нагальна необхідність перегляду наявних форм демократичної організації політико-правового буття, наприклад, введення певних обмежень щодо

пасивного та активного виборчого права, удосконалення виборчого законодавства шляхом створення корпусу мажоритарників, висунутих від партій тощо. Перспективним напрямком подальшої розробки відповідної проблематики вбачається дослідження теорії і практики альтернативних демократії форм організації суспільно-політичного життя, як традиційних, типу аристократії, партократії, авторитаризму та етатизму, так і новітніх, на кшталт епістократії, ноократії, меритократії, справократії тощо» (Кононенко, Джолос, 2020, с.41).

Залишаючи осторонь підсумкове резюме і поради вказаних дослідників, зокрема, за брак в них аргументації, скажемо, що стосовно суджень значимості політичного режиму демократії існують і діаметрально протилежні названій точки зору:

«Демократична держава, пишуть інші науковці – Д.О. Вовк і І.А. Єфіменко, – це завжди держава з ринковою економікою, що є необхідним фундаментом реалізації економічних прав людини, тоді як тоталітаризм ґрунтується на адміністративно-командній економічній системі, без якої всезагальний державний контроль за громадянами не є можливим ні ресурсно, ні організаційно» (Вовк, Єфіменко, 2011, т.5, с.141).

Останнє, на думку Д.О. Вовка і І.А. Єфіменко, пояснюється тим, що «те, що для правника є ненормальним, антиправовим, для економіста становить один з можливих варіантів розвитку економічних відносин, що потребує відповідного дослідження» З об'єктивними суперечностями не слід плутати суперечності суб'єктивного рівня, зумовлені недосконалим законодавством, порушенням правил юридичної техніки в його створенні, ігноруванням економічних закономірностей з боку законодавця тощо. Недопущення і усунення цих суперечностей є важливим напрямом нормотворчої діяльності. Важливою тут є увага до економічної ефективності прийняття нормативно-правових актів (тобто до цілей їх прийняття і ресурсів, потрібних для втілення їх у життя) на етапі підготування останніх» (Вовк, Єфіменко, 2011, т.5, с.142).

«Аналіз пояснювальних записок до законопроектів, що подаються на розгляд Верховної Ради України, свідчить, що суб'єкти законодавчої ініціативи часто майже не приділяють уваги фінансово-економічному обґрунтуванню пропонованих проектів, зводячи це обґрунтування до питань бюджетного фінансування. Це, звичайно, погіршує якість законодавчого матеріалу» (Вовк, Єфіменко, 2011, т.5, с.142).

Неважко помітити, що попри згадану розбіжність двох підходів, в одному вони єдині: економічні реалії при клептократії не відповідають їх юридичному закріпленню.

Згідні з тим, що узагальненою категорією, якою позначається вся сукупність економічних відносин, є економічне життя. Воно реалізується через економічну діяльність та поведінку людини певної історичної епохи, якій відповідає певний тип економічних відносин, що залежить та обумовлюється формою власності на засоби виробництва. Економічне життя локалізується в економічній сфері суспільства, в якій економічна людина є головним економічним суб'єктом. Формою вияву економічного життя є господарювання, його рушійною силою – економічні інтереси (Петінова, 2018, вип.6, с.108).

З юридичної точки зору, зауважимо, тим не менш, що фраза О.Б. Петінової: «певний тип економічних відносин...обумовлюється формою власності на засоби виробництва» є занадто категоричною. Для економічної ситуації, що аналізується з меркантильної позиції необов'язково мати саме у власності засоби виробництва: головне мати доступ до ресурсів, якими є природні копалини, бюджетні кошти і ін.

Доступ до ресурсів, в свою чергу, залежить від того, про які саме ресурси йдеться, а також від того, які є правові, соціальні та економічні механізми для їх розподілу та використання. Наведемо для прикладу «Види ресурсів для особистого збагачення» (рис. 1).

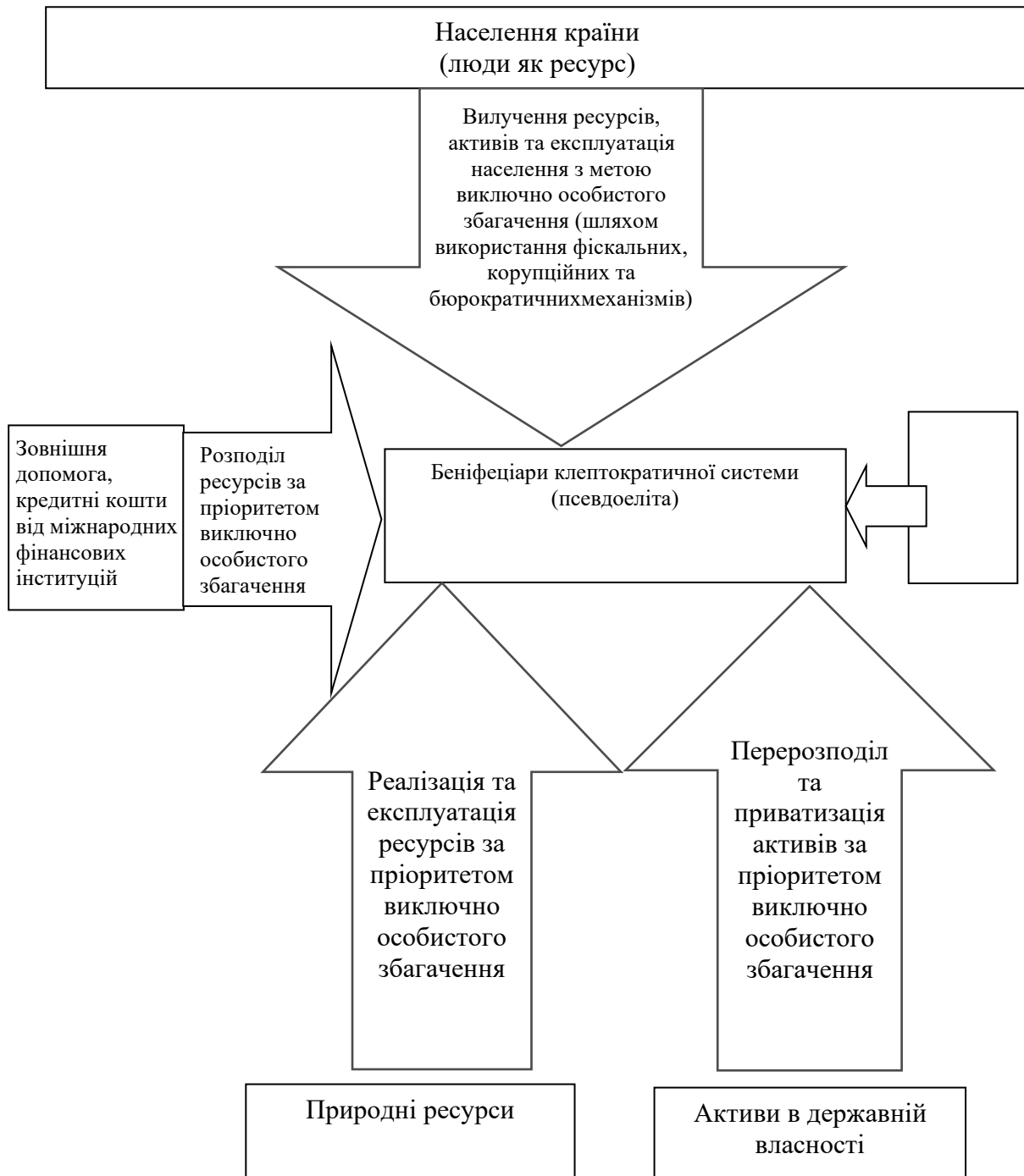

Рис. 1. Види ресурсів для особистого збагачення

Зрозуміло, в кожному випадку необхідно встановлювати конкретний економічний та правовий механізми використання цих ресурсів.

Наприклад, мова може йти про свідому максимізацію фіскального, корупційного, бюрократичного навантаження для «населення» з метою максимально можливого перерозподілу ресурсів від «населення» до провладної верхівки, без врахування очевидного нищівного впливу на економіку в середньо-, та довгостроковій перспективі. Яскравим прикладом та ілюстрацією є повне ігнорування владою аксіоматичної концепції Кривої Лаффера (англ. Laffercurve) яка характеризує залежність бюджетних доходів від середнього рівня податкових ставок у країні (Laffer, 2004).

Наполягаємо, що розмова далеко не завжди повинна вестись в публіцистичних термінах. Так, «клептократія (з грец. Κλέπτειν – красти, грец. Κράτος – влада) – публіцистичний термін, яким позначають владу крадіїв, систему влади в умовах якої корупція та фінансові зловживання державних чиновників та політиків стають одним з основних стрижнів життя суспільства» (Хвиля, 2024).

Зауважимо тут, що в кримінальному законодавстві багатьох країн термін «крадіжка» має досить конкретне значення. Так, відповідно до ч.1 ст.278 Кримінального кодексу Польської Республіки крадіжка – «хто забирає для присвоєння рухому чужу річ, підлягає покаранню позбавлення волі на термін від 3 місяців до 5 років» (Юрист в Польщі, ст. 278, ч.1).

Із зрозумілих причин важко уявити, наприклад, очільника державного органу, який особисто виймає із сейфу казначейства готівку і кладе її собі в нагрудну кишеню.

Клептократія у вищезгаданому контексті – це швидше ідеологічне кліше, що позначає такий політичний режим, при якому основні державні рішення мотивовані, в першу чергу, безпосередньою матеріальною зацікавленістю вузької групи осіб, які ці рішення приймають.

Отже предметне наповнення характеристики клептократії вимагає вказівки на конкретні риси цього явища. Вивчення відповідних точок зору свідчить про те, що для клептократії характерна корупція, лобізм та нехтування виконанням довгострокових цілей (Хвиля, 2024).

На думку І.П. Лопушинського, клептократичні режими «засновані на збільшенні впливу політиків, які перебувають при владі, та їхнього особистого благополуччя і в разі потреби отримання особистого зиску в галузі державних закупівель, державна скарбниця при цьому використовується як особистий сейф керівництва країни, розподіл тендерів нагадує приналежність до особистих платних послуг, отримання ж при цьому «своїх» частки не вважається чимось дивним (Лопушинський, 2016).

Як відомо, клептократія зазвичай пов'язана з мафіозними державами, з корумпованими формами авторитарних урядів. Зокрема, з диктатурою, олігархією, військовими хунтами чи якимись іншими формами автократичних або заснованих на кровних зв'язках урядів через можливість клептократії персонально контролювати використання державного бюджету.

Термін «клептократія» було запроваджено наприкінці 80-х років ХХ століття для позначення частини апарату державної влади та низки авторитарно-тоталітарних режимів, що використовують своє становище для особистого збагачення шляхом розкрадання державних коштів. Теоретико-методологічну базу дослідження клептократії було закладено ще в публікаціях М. Вебера та Р. Мертон, які описували відносини в патронажних системах, вказували на такі явища, як кризова корупція, коли підприємці не можуть працювати без рішень влади, що самі по собі є предметом торгу, на патронаж «босів», заснований на партійних, родинних засадах (Лопушинський, 2016).

Висловлюємо згоду з І.П. Лопушинським, що наслідки подібних режимів у політиці, економіці й сфері державних прав є згубними для націй, які знаходяться під пригнобленням клептократів. Клептократія часто підриває перспективи залучення іноземних інвестицій і різко послаблює внутрішній ринок та міжнародну торгівлю. У той же час, як клептократи користуються для особистих потреб коштами своїх громадян, «відмиваючи» гроші і витрачаючи державні кошти на розкіш, якість життя будь-якого громадянина, який живе в умовах клептократії, неухильно падає (Лопушинський, 2016).

Однак, це явище не тільки негативно впливає на рівень міжнародних відносин держави, але і активно їх використовує на свою користь.

Клептократія, або «правління злодіїв», надто довго ігнорувалося в основних

зовнішньополітичних дискусіях(Chilli, Pepper, 2021).

«Глобалізація створила золотий вік відмивання грошей, – пише Бен Джуда. - Сьогодні, за даними Міжнародного валютного фонду, до 5 відсотків світового ВВП — це відмиті гроші, і лише 1 відсоток з них коли-небудь виявляється. Ніколи ще не було простіше чи безпечніше бути клептократом. Глибинні, структурні двигуни глобалізації фактично сприяють авторитаризму. Капітал тепер не тільки може маскуватися і безслідно зникати, але й гігантські суми грошей тепер приховано подорожують світом. Поступово це зробило західну фінансову систему гостинною для клептократів»(Judah, 2016,с.5).

І далі: «коли клептократ прагне захистити свої незаконно отримані та вразливі активи, йому на кожному кроці допомагають західні банкіри, юристи, бухгалтери та інші професіонали»(Judah, 2016,с.9).

Показово, що одразу після приходу до Президентства Дж. Байдена було розроблено спеціальний документ. Він репрезентує політичний план для досягнення того, що США терміново потребує зараз: комплексної стратегії протидії авторитарній корупції та глобальній клептократії. Перший розділ подає опис внутрішньої реформи, необхідної для захисту фінансової системи Америки. У другому розділі окреслено заходи боротьби з корупцією за кордоном, а в третьому – запропоновані ініціативи щодо відновлення глобального лідерства США у боротьбі з клептократією. В останньому розділі автори склали послідовний контрольний список, що містить 70 політичних рекомендацій як для виконавчої влади, так і для Конгресу(Chilli, Pepper, 2021).

Таким чином, вважаємо, що необхідно говорити про обов'язкову міжнародну складову будь-якої, незалежно від, так би мовити, «державної приналежності» клептократії.

Окремо необхідно сказати, про так званий формальний і неформальний механізм, який використовують клептократи. Економіко-правовий аналіз клептократії може використовувати інший підхід.

Показові в цьому напрямку значення висловлювань Р.Ф. Пустовійта. Він пише: «Інституціональними основами клептократичної економіки є корупційна база устрою влади і тотожна йому політична еліта, представники якої небезпечно порушують суспільні формальні інститути, використовують свої владні повноваження для швидкого збагачення і зміцнення власних ключових позицій у суспільстві» (Пустовійт, 2015, с.27).

В той же час, Р.Ф. Пустовійт вважає, що «фактична влада належить групі осіб, які публічно не демонструють свою справжню домінуючу роль у суспільстві, але справляють реальний корупційний вплив на державні фінанси, одержують доходи від незаконних трансакцій і мають достатньо вагомий результат у сфері політичних та економічних процесів» (Пустовійт, 2015, с.27).

Проте лишається незрозумілим, чи таким чином порушують, або фактично управляють політичними та економічними процесами.

Вважаємо, що використання клептократією «суспільних формальних інститутів» не зводиться до їх порушення. Можливо також їх легальне використання в рамках зручних тією чи іншою мірою норм законодавства, а також дія через посередників, які власне і знаходяться при владі.

В той же час, згідні з висловлюванням Р.Ф. Пустовійта що в окреслених умов саме концепції інституціональної економіки можуть бути застосовані для дослідження інститутів, здатних протидіяти генезису клептократичної економіки. При цьому на першочергову увагу заслуговують ті формальні та неформальні інститути, дослідження яких дозволяє зрозуміти ті інституціональні мотиви, що створюють умови для недемократичної влади клептократичної квазіеліти і надають можливості для

викоренення корупційних факторів в економіці (Пустовійт, 2015, с. 27-28).

Висновки. Відповідно до багатоваріантності проявів самого явища для дослідження клептократії слід застосувати міждисциплінарний підхід. Різноманітний причинний комплекс робить його предметом досліджень для політологів, юристів, державних управлінців, соціологів, істориків, економістів та філософів.

Використання економіко-правового підходу свідчить, що економічні реалії при клептократії не відповідають їх юридичному закріпленню.

Клептократія у багатьох сучасних дослідженнях – це швидше ідеологічне кліше, що позначає такий політичний режим, при якому основні державні рішення мотивовані, в першу чергу, безпосередньою матеріальною зацікавленістю вузької групи осіб, які ці рішення приймають.

Отже предметне наповнення характеристики клептократії вимагає вказівки на конкретні риси цього явища. Вивчення відповідних точок зору свідчить про те, що для клептократії характерна корупція, лобізм та нехтування виконанням довгострокових цілей.

Вважаємо, що необхідно говорити про обов'язкову міжнародну складову будь-якої, незалежно від, так би мовити, «державної приналежності» клептократії. Використання клептократією «суспільних формальних інститутів» не зводиться до їх порушення. Можливо також їх легальне використання в рамках зручних тією чи іншою мірою норм законодавства, а також дія через посередників, які власне і знаходяться при владних структурах політичного та економічного керівництва.

Бібліографічний список:

- Вовк, Д.О. та Єфіменко, І.А., 2011. Економіка і право: проблеми розуміння співвідношення. *Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*, [онлайн] 5, сс.135-146. Доступно: <<http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/2-135-146.pdf>>
- Кононенко, Ю. та Джолос, С., 2020. Демократія – влада більшості або технологія циркуляції політичних еліт? *Публічне право*, [онлайн] 3, сс.28-44. Доступно: <<https://www.publichne-pravo.com.ua/files/39/pdf/3.pdf>>
- Лопушинський, І.П., 2016. Клептократія як влада злодіїв: чинники формування та шляхи запобігання. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, [онлайн] 1. Доступно: <https://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/7.pdf>
- Петінова, О.Б., 2018. Економічна поведінка: специфіка міждисциплінарного дискурсу вивчення. *Габітус*, [онлайн] 6, сс.106-109. Доступно: <<http://habitus.od.ua/journals/2018/6-2018/20.pdf>>
- Пустовійт, Р.Ф., 2015. Інституціональні фактори клептократичної економіки. *Економіка України*, [онлайн] 12, сс.26-38. Доступно: <<http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000490200>>
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text>
- Хвиля, 2024. *Клептократія в Україні*. [онлайн] Доступно: <<https://hvylya.net/uk/analytics/301609-kleptokratiya-v-ukraine>>
- Юрист в Польщі, 2017. *Крадіжка як злочин в Польщі: кримінальне право Польщі*. [онлайн] Доступно: <<https://yurystvpolski.pl/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BA%D0%B0-%D1%8F%D0%BA->>

%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%B2-
%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96/>

Chilli, Pepper, 2021. Counteracting Global Kleptocracy: a new US strategy to combat authoritarian corruption. *Newssky.com.ua* [онлайн] Доступно: <<https://newssky.com.ua/en/protivodejstvie-globalnoj-kleptokratii-novaya-strategiya-ssha-po-borbe-s-avtoritarnoj-korrupcziej/>>

Judah, B., 2016. *The Kleptocracy Curse: Rethinking Containment*. [онлайн] Доступно: <<https://www.hudson.org/foreign-policy/the-kleptocracy-curse-rethinking-containment>>

Laffer, A.B., 2004. The Laffer Curve: Past, Present, and Future. *Executive Summary Backgrounder*, 1765. The Heritage Foundation.

References:

Counteracting Global Kleptocracy: a new US strategy to combat authoritarian corruption, n.d. By Chilli Pepper. [online] Available at: <<https://newssky.com.ua/en/protivodejstvie-globalnoj-kleptokratii-novaya-strategiya-ssha-po-borbe-s-avtoritarnoj-korrupcziej/>>

Judah, B., 2016. *The Kleptocracy Curse: Rethinking Containment*. [онлайн] Доступно: <<https://www.hudson.org/foreign-policy/the-kleptocracy-curse-rethinking-containment>>

Khvyliya, 2024. *Kleptokratiia v Ukraini [Kleptocracy in Ukraine]*. [online]. Available at: <<https://hvylya.net/uk/analytics/301609-kleptokratiya-v-ukraine>> (in Ukrainian).

Kononenko, Yu. ta Dzholos, S., 2020. Demokratiiia – vlada bilshosti abo tekhnolohiia tsyrkuliatsii politychnykh elit? [Democracy – majority rule or a technology for the circulation of political elites?]. *Publichne pravo*, [online] 3, pp.28-44. Available at: <<https://www.publichne-pravo.com.ua/files/39/pdf/3.pdf>> (in Ukrainian).

Laffer, A.B., 2004. The Laffer Curve: Past, Present, and Future. *Executive Summary Backgrounder*, 1765. The Heritage Foundation.

Lopushynskyi, I.P., 2016. Kleptokratiia yak vlada zlodiv: chynnyky formuvannia ta shliakhy zapobihannia [Kleptocracy as the power of thieves: factors of formation and ways of prevention]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, [online] 1. Available at: <https://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/7.pdf> (in Ukrainian).

Petinova, O.B., 2018. Ekonomichna povedinka: spetsyfika mizhdystsyplinarnoho dyskursu vyvchennia [Economic behavior: the specifics of the interdisciplinary discourse of study]. *Habitus*, [online] 6, pp.106-109. Available at: <<http://habitus.od.ua/journals/2018/6-2018/20.pdf>> (in Ukrainian).

Pustovit, R.F., 2015. Instytutsionalni faktory kleptokratychnoi ekonomiky [Institutional factors of a kleptocratic economy]. *Ekonomika Ukrainy*, [online] 12, pp.26-38. Available at: <<http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000490200>> (in Ukrainian).

Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part], 2014. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (in Ukrainian).

Vovk, D.O. ta Yefimenko, I.A., 2011. Ekonomika i pravo: problemy rozuminnia spivvidnoshennia [Economics and law: problems of understanding the relationship]. *Visnyk natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, [online] 5, pp.135-146. Available at: <[90](http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/2-</p></div><div data-bbox=)

135-146.pdf> (in Ukrainian).

Yuryst v Polshchi, 2017. *Kradizhka yak zlochyn v Polshchi: kryminalne pravo Polshchi [Theft as a crime in Poland: Polish criminal law]*. [online] Available at: <<https://yurystvpolshi.pl/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BA%D0%B0-%D1%8F%D0%BA-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD-%D0%B2-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96/>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 15.04. 2025 р.

R.Kutuzov

A. Попов

MODERN KLEPTOCRATIC MODEL OF STATE: LEGAL AND ECONOMIC ASPECTS

The article analyzes the doctrinal definitions of the concept of the kleptocratic model of the state, and also classifies the mechanism of its application. A scheme of the kleptocratic mechanism of state administration is proposed for discussion.

According to the authors, in accordance with the multivariate manifestations of the phenomenon itself, an interdisciplinary approach should be used to study kleptocracy. The multifaceted causal complex makes it a subject of research for political scientists, lawyers, public administrators, sociologists, historians, economists and philosophers.

Criticizing the thesis about the obligatory nature of kleptocratic features in democratic forms of public administration, the authors, at the same time, believe that the economic realities of kleptocracy do not correspond to their legal consolidation.

Kleptocracy not only undermines the prospects of attracting foreign investment, but also actively uses the international relations of the state to its advantage.

Thus, it is necessary to talk about the mandatory international component of any, regardless of, so to speak, "state affiliation" kleptocracy. The so-called formal and informal mechanisms used by kleptocrats deserve special attention.

Keywords: *kleptocracy, internal factors of kleptocracy, external factors of kleptocracy, formal and informal institutions of power in kleptocracy, corruption, public funds, lobbying, political regime, kleptocratic quasi-elite.*

УДК 342.9(477)

М.А. Пожидаєва

ORCID: 0000-0003-2355-1131

В.С. Кривошесенко

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЛАНУВАННЯ У ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ В УКРАЇНІ

У статті здійснюється аналіз та визначення правового забезпечення планування в публічному адмініструванні через систему нормативно-правових актів, які регулюють організацію, зміст, порядок, засоби, прийоми та способи планування діяльності органів публічної влади, а також стратегічних документів соціально-економічного розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях. Звертається увага, що відсутність єдиного законодавчого акту, який би комплексно регулював застосування планування в публічному адмініструванні, призводить до фрагментарності правового поля.

Зазначено, що реалізація планування у публічному адмініструванні передбачає не лише розробку програмних документів з планами діяльності, а й їх практичне втілення, що є неможливим без належного правового забезпечення. Однією зі складових цього можна вважати визначення на рівні закону повноважень органів публічної влади. Підзаконні нормативно-правові акти не містять чітких норм щодо відповідальності за невиконання або коригування планів у разі зміни таких обставин, як воєнний стан. Разом з тим, статтею 19 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» передбачено узагальнені норми про відповідальність посадових осіб за порушення цього закону, які мають бланкетний характер.

Окрему увагу приділено правовому забезпеченню участі громадськості у процесі планування публічного адміністрування та оцінювання його результативності, що є важливим для демократичного врядування.

У Звіті ОЕСР «Прогноз регуляторної політики ОЕСР на 2025 рік» справедливо зазначено, що завдяки ретельному плануванню та стратегіям того, як дані будуть збиратися, аналізуватися та діяти, можна покращити використання інструментів політики, які засновані на фактах та базуються на цифрових технологіях, що певною мірою пом'якшують ризики у регулюванні.

Належне правове забезпечення планування у публічному адмініструванні є фундаментом для ефективної реалізації компетенцій органів публічної влади та їх посадових осіб, що в цілому сприяє впорядкувати діяльність суб'єктів публічної адміністрації та здійснювати приватним особам свої права та обов'язки.

Сформульовано пропозиції для удосконалення правового регулювання відносин щодо застосування планування як інструменту публічного адміністрування.

Ключові слова: планування, публічне адміністрування, суб'єкти публічної адміністрації, правове забезпечення, документ стратегічного планування, моніторинг

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-92-103

Постановка проблеми. Планування у сфері публічного адміністрування відіграє роль основоположного механізму для втілення стратегічних завдань держави, її регіонів і місцевих громад. Завдяки цьому процесу вдається впорядкувати управлінську

діяльність, окреслити ключові напрями розвитку та оптимізувати використання ресурсів, але результативність такого планування значною мірою зумовлена наявністю правового фундаменту, який забезпечує нормативне підґрунтя для створення, ухвалення, виконання та нагляду за стратегічними документами. З огляду на це та зважаючи на економічну нестабільність, воєнний стан, постійні зміни, правове регулювання відносин у сфері застосування поточного планування діяльності суб'єктів публічної адміністрації набуває нової актуальності. За допомогою цього інструменту публічного адміністрування забезпечується легітимність, прозорість, безперервність підзвітність і результативність діяльності органів публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим питанням застосування інструментів публічного адміністрування у різних сферах суспільних відносин присвячено чимало наукових робіт В. Авер'янова, І. Арістової, В. Бевзенка, Ю. Битяка, І. Бойко, В. Галуцька, І. Голосніченка, І. Коліушка, Т. Коломось, В. Колпакова, Р. Куйбіди, В. Курила, І. Патерило, В. Тимошука та інших. Проблематика застосування планування як невід'ємної частини діяльності суб'єктів публічної адміністрації розглядалась такими вченими, як К. Бугайчук, Т. Карабін, О. Мілієнко, Д. Приймаченко. Водночас, в умовах об'єктивно необхідного оперативного реагування на різноманітні виклики розробка та впровадження стратегічних, заснованих на фактах, інноваційних політик з формуванням та реалізацією планів і програм потребує їх ефективного правового забезпечення, що сприятиме визначенню пріоритетів розвитку, зміцненню публічного адміністрування, координації діяльності публічних інституцій.

Метою дослідження є аналіз та визначення правового забезпечення планування в публічному адмініструванні в Україні через систему нормативно-правових актів, які регулюють організацію, зміст, порядок, засоби, прийоми та способи планування діяльності органів публічної влади, а також стратегічних документів соціально-економічного розвитку України. Разом з тим, сформулювати пропозиції для удосконалення правового регулювання відносин щодо застосування планування як інструменту публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове забезпечення планування в публічному адмініструванні в Україні базується на сукупності нормативно-правових актів, які регулюють процеси розробки та впровадження стратегій, програм на національному, регіональному та місцевому рівнях. В Україні основними законодавчими актами, що стосуються цієї сфери, є Конституція України (Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР), яка встановлює загальні принципи діяльності органів публічної влади, а також такі закони, як Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (Закон України Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, 2000), Закон України «Про засади державної регіональної політики» (Закон України Про засади державної регіональної політики, 2015), Закон України «Про державні цільові програми» (Закон України Про державні цільові програми, 2004), Закон України «Про правотворчу діяльність» (Закон України Про правотворчу діяльність, 2024), переважна більшість норм якого вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, Закон України «Про публічні консультації» (Закон України Про публічні консультації (не набрав чинності), 2024), який набирає чинності через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» (Закон України Про центральні органи виконавчої влади, 2011), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Закон України Про місцеве самоврядування в Україні, 1997), Бюджетний кодекс України (Бюджетний кодекс України, 2010), Закон України «Про

засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (Закон України Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, 2003), Закон України «Про національну безпеку України» (Закон України Про національну безпеку України, 2018) та ін.

Поряд з цим, слід зазначити, що протягом 2010-2017 рр. з метою уніфікації підходів до розуміння державного стратегічного планування на розгляд Верховної Ради України неодноразово подавалися проекти законів «Про державне прогнозування та стратегічне планування сталого розвитку України» (Проект закону України Про державне прогнозування та стратегічне планування, 2010), «Про державне стратегічне планування» (Проект закону України Про державне стратегічне планування, 2011), а також у Міністерстві економіки України обговорювався законопроект «Про державне стратегічне планування» (Проект Закону України Про державне стратегічне планування, 2017).

На сьогодні в Україні термін «стратегічне планування» не має чіткого законодавчого закріплення, що створює певну правову невизначеність. У свою чергу, він активно використовується в таких нормативних документах, як Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, 2020.). Цей документ визначає цілі, завдання, механізм разом з планом заходів реалізації державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, спираючись на принципи прозорості, підзвітності, сталості, інклюзивності, енергоефективності, адаптації до зміни клімату, захищеності та стійкості до безпекових загроз та економічної доцільності, а також на систему моніторингу, оцінки результативності такої реалізації з урахуванням регіональних і місцевих особливостей.

У ст. 7 Закону України «Про засади державної регіональної політики» (Закон України Про засади державної регіональної політики, 2015) законодавець передбачає систему документів стратегічного планування (стратегії держави, її регіонів і територіальних громад) і реалізації державної регіональної політики (плани заходів із реалізації цих стратегій, відповідні програми), а також плани для відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Усі ці документи затверджуються відповідними органами публічної влади у зазначеному законодавством порядку.

Плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку є обов'язковими для врахування під час підготовки відповідних місцевих бюджетів. Важливим елементом правового забезпечення є Бюджетний кодекс України (Бюджетний кодекс України, 2010) та закон про Державний бюджет на поточний рік, які разом регулюють планування бюджетного процесу, що можна вважати інструментом публічного адміністрування, яке потребує фінансової підтримки з боку держави. При цьому слід урахувати, що з 2023 року, і станом на 2025 рік зупинено формування державного фонду регіонального розвитку, кошти якого є одним із джерел фінансування державної регіональної політики (див. п. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» (Закон України Про Державний бюджет України на 2025 рік, 2024)).

Отже, відсутність єдиного законодавчого акту, який би комплексно регулював застосування планування в публічному адмініструванні, призводить до фрагментарності правового поля. Наприклад, проект Закону «Про державне стратегічне планування» від (Проект закону України Про державне стратегічне планування, 2011), який мав на меті створити цілісну систему планування, було відхилено у 2012-ому році через неоднозначність термінології, недостатню конкретизацію повноважень органів влади та відсутність механізмів моніторингу, що свідчить про необхідність чіткого підходу до

правового регулювання, який би враховував сучасні реалії, зміни та наявні проблеми.

Як справедливо зазначає Т. Карабін, планування має такі характеристики: цілевстановлення, яке передбачає визначення напрямів спільної діяльності, її проміжних і кінцевих результатів, для досягнення яких і здійснюється управлінський вплив; майбутнєспрямованість на вирішення питань через встановлення загальних цілей та рамок, узагальнення сучасного стану та надання рис визначеності майбутній адміністративній діяльності; передбачуваність та наступність адміністративної діяльності (Карабін, 2023, с. 84). При цьому суб'єкт публічної адміністрації затверджує як для себе, так і для підпорядкованих суб'єктів, завдання, які їм потрібно виконати для забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та публічного інтересу держави (Галуцько, Діхтієвський, Кузьменко та ін., 2021, с. 253).

Також варто зазначити, що реалізація планування у публічному адмініструванні передбачає не лише розробку програмних документів з планами діяльності, а й їх практичне втілення, що є неможливим без належного правового забезпечення. Однією зі складових цього можна вважати визначення на рівні закону повноважень органів публічної влади. Наприклад, ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Закон України Про місцеве самоврядування в Україні, 1997) наділяє виконавчі органи сільських, селищних, міських рад повноваженнями щодо підготовки програмного планування розвитку територіальних громад, подання його на затвердження ради, організація його виконання, подання раді звітів про хід і результати його виконання. Згідно з ч. 3 ст. 11¹ Закону України «Про засади державної регіональної політики» реалізація стратегій розвитку громад здійснюється на основі планів заходів з їх реалізації, що затверджуються відповідною сільською, селищною, міською радою. Для деталізації процедур розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації програмних документів Міністерство розвитку громад та територій України своїм наказом (Наказ Міністерства розвитку громад та територій України Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад, 2022) затвердило відповідні Методичні рекомендації щодо порядку вчинення зазначених вище дій. Відповідно до положень ст. 11 зазначеного вище Закону розробку планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку Автономної Республіки Крим, областей, Києва, Севастополя здійснюють відповідні місцеві державні адміністрації у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, а затверджуються ці плани місцевими радами певного рівня. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 816 «Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів» (Постанова Кабінету Міністрів України Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів, 2023) установлює загальні вимоги до змісту регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу впровадження цих програмних документів для Автономної Республіки Крим, областей, Києва, Севастополя. Отже, Постанова Кабінету Міністрів України та наказ Міністерства розвитку громад та територій України сприяють саме реалізації стратегій, програм, планів, а не дотриманню лише формального підходу, коли такі стратегії можуть залишитися не втіленими у життя.

Разом з тим, ці підзаконні нормативно-правові акти не містять чітких норм щодо відповідальності за невиконання або коригування планів у разі зміни таких обставин, як воєнний стан. При цьому у ст. 19 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» передбачено

узагальнені норми про відповідальність посадових осіб за порушення цього закону, які мають бланкетний (відсильний) характер. Згідно зі ст. 19 даного Закону «посадові особи, винні у порушенні цього Закону, притягуються до відповідальності відповідно до законів України» (Закон України Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, 2000). Також слід зазначити і про відсутність правових механізмів притягнення до відповідальності за невиконання стратегічних планів. Наприклад, якщо регіональна стратегія не досягає заявлених цілей через неефективне управління або недостатнє фінансування, чинне законодавство не визначає, хто та яким чином має нести відповідальність, що може знижувати мотивацію органів публічної влади до якісного виконання своїх обов'язків.

Окремої уваги заслуговує правове забезпечення участі громадськості у процесі планування публічного адміністрування та оцінювання його результативності, що є важливим для демократичного врядування. Відповідно до норм ст.ст. 4, 5, 9 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (Закон України Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, 2003) органи публічної влади повинні оприлюднювати проекти регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також проводять відкриті обговорення, громадські слухання за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю.

У ст. 2 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» законодавець установлює принцип гласності, відповідно до якого прогнози та програмні документи економічного і соціального розвитку повинні бути інформаційно доступними для громадськості. Цілі, пріоритети, показники таких документів забезпечують суб'єктів підприємницької діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності. Результати моніторингу звітів та іншої інформації про хід виконання документів державного стратегічного планування для забезпечення належного та своєчасного досягнення очікуваних результатів також повинні бути відкритими і доступними для громадськості (див. п. 9 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про засади державної регіональної політики»).

Як відомо, для ефективного правового забезпечення більш широкого доступу до процесів громадського обговорення Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про публічні консультації» (Закон України Про публічні консультації (не набрав чинності), 2024). Так, законодавець передбачає, що «до створення технічних можливостей для проведення електронних консультацій на онлайн-платформі для публічних консультацій електронні консультації проводяться суб'єктами проведення публічних консультацій на їхніх веб-сайтах та/або веб-сторінках у соціальних мережах» (див. п. 2 розділу IV Закону України «Про публічні консультації»). Отже, залучення громадськості у планування публічного адміністрування у вигляді її участі у публічних консультаціях щодо підготовки проектів програмних документів може бути більш інклюзивним, та, як свідчить досвід країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР) здійснення зворотного зв'язку шляхом надання органами публічної влади відгуків після проведення таких консультацій залишається проблемою (OECD, 2025).

Позитивним убачається закріплення розділу III «Планування правотворчої діяльності» у Законі України «Про правотворчу діяльність». Ст. 23 цього Закону передбачено поняття та види програмних документів публічної політики, серед яких можна виокремити «стратегії - для розроблення документів прогнозування розвитку країни, окремого виду суспільних відносин на довготривалий період та способів

досягнення поставленої мети, а також програми, плани - для розроблення послідовності реалізації заходів, необхідних для досягнення поставленої мети» (Закон від 24.08.2024 № 3354-IX). А п. 5 ч. 1 ст. Закону України «Про публічні консультації» встановлено термін «програмний документ», під яким розглядаються концепція, стратегія, програма, план заходів, інший стратегічний або програмний документ, прийняття якого передбачено законом або спрямовано на підготовку чи реалізацію закону, іншого нормативно-правового акта (Закон України Про публічні консультації (не набрав чинності), 2024).

У той же час, законодавець чітко не визначає поняття «план», «програма», «стратегія», хоча на рівні підзаконних нормативно-правових актів закріплено низку термінів, які вживаються у відповідних значеннях для застосування саме цих нормативних актів, наприклад, «стратегія розвитку територіальної громади», «план заходів з реалізації стратегії розвитку територіальної громади», «планування», «оцінювання» (див. п. 1.3, п. 1.4 Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад). Усе це може ускладнювати вибір індикаторів, розробку територіальними громадами показників ефективності та результативності реалізації стратегій, а також визначенню чіткої ролі органів місцевого самоврядування та громад для координації моніторингу, залучення необхідних фінансових ресурсів, впровадження заходів для підтримки стратегії на всіх етапах її реалізації.

У Звіті ОЕСР «Прогноз регуляторної політики ОЕСР на 2025 рік» справедливо зазначено, що завдяки ретельному плануванню та стратегіям того, як дані будуть збиратися, аналізуватися та діяти, можна покращити використання інструментів політики, які засновані на фактах та базуються на цифрових технологіях, що певною мірою пом'якшить ризики у регулюванні. У регулятивному забезпеченні це може допомогти регуляторам моделювати ризики для покращення проведення перевірок, виявлення невідповідностей, моніторингу розвитку ризиків і використання методів, керованих даними, що покращують спосіб виконання своїх повноважень як установ світового рівня. Розширена аналітика даних, стратегічне передбачення та планування потенційних альтернативних майбутніх сценаріїв та їх наслідків, а також регуляторні експерименти генерують нові ідеї, на основі яких уряди можуть оперативно реагувати та приймати обґрунтовані регуляторні рішення (OECD, 2025, с. 86-113).

В Україні потрібно враховувати умови воєнного стану, які породжують низку нових проблем для належного правового забезпечення планування у публічному адмініструванні. По-перше, невизначеність зовнішнього середовища вимагає гнучкості нормативно-правової бази. Наприклад, чинне законодавство не передбачає механізмів швидкого перегляду стратегічних планів у разі форс-мажорних обставин, таких як руйнування інфраструктури або масова міграція населення. Таким чином, доцільно запровадити правові норми, які передбачатимуть обов'язковий перегляд стратегій у непередбачуваних (кризових) ситуаціях, із залученням фахівців і громадськості, урегульовуючи саму процедуру корекції стратегії: хто ініціює, які строки, який рівень участі громади. По-друге, недостатня координація між різними рівнями публічної влади ускладнює узгодження взаємопов'язаних національних, регіональних, місцевих стратегій, що може спричинити дублювання та суперечності у плануванні. Тому пріоритети держави повинні бути враховані при розробленні стратегій територіальних громад, і навпаки – місцеві потреби мають бути інтегровані в загальнодержавну політику.

Цікавим є досвід таких європейських держав, як Болгарія, Хорватія, Польща, Чехія, Норвегія, Сербія, Латвія, Румунія та Словаччина. У цих країнах функціонують міністерства регіонального розвитку, основним завданням яких є забезпечення

координації в управлінні фінансовими ресурсами, що виділяються з Європейських структурних фондів (Гречко, Лісовський, Романюк, Руденко, 2015, с. 175). В Україні стимулюванням регіонального розвитку, відновленням територій після збройної агресії росії, а також розвитком місцевого самоврядування та просторовим плануванням займається Міністерство розвитку громад та територій України (далі – Мінрозвитку). Наприклад, згідно з Положенням про Мінрозвиток, затвердженого Постановою КМУ у редакції від 17.12.2022 № 1400 із змінами, цей орган центральної виконавчої влади здійснює відповідно до законодавства підготовку пропозицій щодо надання державної фінансової підтримки для реалізації проектів транскордонного співробітництва в рамках виконання державної програми розвитку транскордонного співробітництва та проектів, відібраних в установленому порядку для реалізації програм прикордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства згідно з укладеними міжнародними договорами України (див. п. 66), оцінку фінансової спроможності територіальних громад, інших місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин, місцевих податків і зборів та подає пропозиції відповідному центральному органу виконавчої влади з питань, що належать до його компетенції (див. п. 70) (Постанова КМУ у ред. від 17.12.2022 № 1400).

З метою вдосконалення правового забезпечення планування у публічному адмініструванні слід посилити і правові гарантії прозорості, підзвітності, формування довіри до влади. Наприклад, це можна зробити через супровід планування прогнозами впливу, оцінкою ризиків, а також обов'язкову публікацію звітів про виконання планів діяльності суб'єктів публічної адміністрації не тільки на офіційних ресурсах (вебсайтах органів влади, платформах електронного уряду) а й у відкритих джерелах, таких як портал «Дія» (Міністерство цифрової трансформації України, 2020), та/чи місцевих мобільних застосунків, зокрема, «Київ Цифровий» (для мешканців Києва), «MISTO» (для мешканців Одеси), «Мій Харків» (для мешканців Харкова) тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна виокремити декілька ключових висновків.

Попри наявність в Україні численних нормативно-правових актів різної юридичної сили, що фрагментарно регулюють відносини у сфері планування, відсутність єдиного закону, який би комплексно охоплював процеси стратегічного планування в публічному адмініструванні, призводить до розбалансованого правового регулювання, складності узгодження між секторальними і територіальними планами, а також до правової невизначеності щодо повноважень органів публічної влади, процедур та інструментів упровадження стратегій.

У час надскладних випробувань, спричинених російською агресією проти України, наше національне законодавство містить не достатньо чіткі механізми, алгоритми коригування стратегій, планів заходів, програм у надзвичайних ситуаціях, що може ускладнювати гнучке і своєчасне реагування на виклики.

Норми законодавства про відповідальність за порушення вимог щодо планування є узагальненими та бланкетними, що знижує рівень зобов'язаності органів влади виконувати документи стратегічного планування якісно та в повному обсязі.

У межах найближчих перспектив удосконалення правового забезпечення планування в публічному адмініструванні в Україні слід окреслити такі основні напрями:

- забезпечити регулярний моніторинг та оцінювання результатів планування у публічному адмініструванні шляхом створення механізмів для постійного відстеження прогресу та періодичного аналізу цих результатів;

- визначити та запровадити стандарти оцінки, перелік базових загальних індикаторів ефективності планування для всіх територіальних громад, з можливістю їх

адаптації для конкретних умов, з метою справедливого порівняння результатів планування між різними громадами;

– розробити порядок перегляду стратегій: визначити строки, відповідальних осіб та формат внесення змін до стратегій, планів, програм.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити узагальнюючий висновок, що належне правове забезпечення планування у публічному адмініструванні є фундаментом для ефективної реалізації компетенцій органів публічної влади та їх посадових осіб, що в цілому сприяє впорядкувати діяльність суб'єктів публічної адміністрації та здійснювати приватним особам свої права та обов'язки.

Бібліографічний список

- Бюджетний кодекс України №2456-VI, 2010. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>>
- Галуцько, В., Діхтєвський, П., Кузьменко, О. та ін., 2021. *Адміністративне право. Повний курс: підручник*. 4-те вид. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, с.656.
- Гречко, Т.К., Лісовський, С.А., Романюк, С.А. та Руденко, Л.Г., 2015. *Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку: навчальний посібник*. Херсон: Грін Д.С., с.264.
- Закон України Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України №1602-III, 2000. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>>
- Закон України Про Державний бюджет України на 2025 рік №4059-IX, 2024. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>>
- Закон України Про державні цільові програми №1621-IV, 2004. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>>
- Закон України Про засади державної регіональної політики №156-VIII, 2015. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>>
- Закон України Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності №1160-IV, 2003. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>>
- Закон України Про місцеве самоврядування в Україні №280/97-ВР, 1997. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Закон України Про національну безпеку України №2469-VIII, 2018. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>>
- Закон України Про правотворчу діяльність №3354-IX, 2024. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text>>
- Закон України Про публічні консультації №3841-IX (не набрав чинності), 2024. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text>>
- Закон України Про центральні органи виконавчої влади» №3166-VI, 2011. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>>
- Карабін, Т.О., 2023. Акти планування в адміністративно-процедурному законодавстві та питання (не)можливості їх урегулювання. *Проблеми законності*, [онлайн] 163, сс.80-92. Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2047208>>
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). *Верховна Рада України*,

- [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Міністерство цифрової трансформації України, 2020. *Державні послуги онлайн «Дія»*, [онлайн] Доступно: <<https://surl.li/jwhwwf>>
- Наказ Міністерства розвитку громад та територій України Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад №265, 2022. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265914-22#Text>>
- Постанова Кабінету Міністрів України Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів №816, 2023. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-%D0%BF#Text>>
- Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки №695, 2020. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://surl.li/apuxed>>
- Проект закону України Про державне прогнозування та стратегічне планування №6042, 2010. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://surl.li/sslfgj>>
- Проект закону України Про державне стратегічне планування №9407, 2011. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7>
- Проект Закону України Про державне стратегічне планування, 2017. *Міністерство економіки України*, [онлайн] Доступно: <<https://me.gov.ua/view/bdbf5c62-2499-4f5c-8cc1-212f0781eb28>>
- OECD, 2025. *OECD Regulatory Policy Outlook 2025*. [online] DOI: 10.1787/56b60e39-en

References

- Biudzhetni kodeks Ukrainy №2456-VI [Budget Code of Ukraine №2456-VI], 2010. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>> (in Ukrainian).
- Halunko, V., Dikhtievskyi, P., Kuzmenko, O. et al., 2021. *Administrativne pravo. Povnyi kurs: pidruchnyk [Administrative Law. Complete Course: Textbook]*. 4th ed. Kherson: OLDI-PLIUS, p.656. (in Ukrainian).
- Hrechko, T.K., Lisovskiy, S.A., Romaniuk, S.A. and Rudenko, L.H., 2015. *Publichne upravlinnia v zabezpechenni staloho (zbalansovanoho) rozvytku: navchalnyi posibnyk [Public administration in ensuring sustainable (balanced) development: a textbook]*. Kherson: Hrin D.S., p.264 (in Ukrainian).
- Karabin, T.O., 2023. Akty planuvannya v administrativno-protsedurnomu zakonodavstvi ta pytannia (ne)mozhlivosti yikh urehliuvannya [Planning acts in administrative and procedural legislation and the issue of (impossibility) of their regulation]. *Problemy zakonnosti*, [online] 163, pp.80-92. Available at: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/2047208>> (in Ukrainian).
- Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo poriadku rozroblennia, zatverdzhennia, realizatsii, provedennia monitorynhu ta otsiniuvannya realizatsii stratehii rozvytku terytorialnykh hromad №265 [Order of the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine On approval of Methodological recommendations on the procedure for developing, approving, implementing, monitoring and evaluating the implementation of territorial community development strategies №265], 2022. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online]

- Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265914-22#Text>> (in Ukrainian).
OECD, 2025. *OECD Regulatory Policy Outlook 2025*. [online] DOI: 10.1787/56b60e39-en (in English).
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy) [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (as amended)]. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy, 2020. *Derzhavni posluhy onlain «Diia» [State services online "Diia"]*, [online] Available at: <<https://surl.li/jwhwwf>> (in Ukrainian).
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia rozroblennia rehionalnykh stratehii rozvytku i planiv zakhodiv z yikh realizatsii ta provedennia monitorynhu realizatsii zaznachenykh stratehii i planiv zakhodiv №816 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of developing regional development strategies and action plans for their implementation and monitoring the implementation of the said strategies and action plans №816,], 2023. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-%D0%BF#Text>> (in Ukrainian).
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky №695 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 №695], 2020. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://surl.li/apuxed>> (in Ukrainian).
- Proiekt zakonu Ukrainy Pro derzhavne prohnozuvannia ta stratehichne planuvannia №6042 [Draft Law of Ukraine On State Forecasting and Strategic Planning №6042], 2010. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://surl.li/sslfig>> (in Ukrainian).
- Proiekt zakonu Ukrainy Pro derzhavne stratehichne planuvannia №9407 [Draft Law of Ukraine On State Strategic Planning №9407], 2011. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7> (in Ukrainian).
- Proiekt Zakonu Ukrainy Pro derzhavne stratehichne planuvannia [Draft Law of Ukraine On State Strategic Planning], 2017. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*, [online] Available at: <<https://me.gov.ua/view/bdbf5c62-2499-4f5c-8cc1-212f0781eb28>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2025 rik №4059-IX [Law of Ukraine On the State Budget of Ukraine for 2025 №4059-IX], 2024. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy №1602-III [Law of Ukraine On State Forecasting and Development of Programs for Economic and Social Development of Ukraine №1602-III], 2000. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky №156-VIII [Law of Ukraine On the Principles of State Regional Policy №156-VIII], 2015. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodarskoj diialnosti №1160-IV [Law of Ukraine On the Principles of State Regulatory Policy in the Sphere of Economic Activity №1160-IV], 2003. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro derzhavni tsilovi prohramy №1621-IV [Law of Ukraine On State Targeted

- Programs №1621-IV], 2004. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini №280/97-VR [Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine №280/97-VR], 1997. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy №2469-VIII [Law of Ukraine On National Security of Ukraine №2469-VIII], 2018. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro pravotvorchu diialnist №3354-IX [Law of Ukraine On Law-Making Activities №3354-IX], 2024. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro publichni konsultatsii №3841-IX (ne nabrav chynnosti) [Law of Ukraine On Public Consultations №3841-IX (not yet entered into force)], 2024. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady» №3166-VI [Law of Ukraine "On Central Executive Authorities" №3166-VI], 2011. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 02.05. 2025 р.

Pozhydaieva M.
Kryvosheienko V.

THE LEGAL SUPPORT FOR PLANNING IN PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

The article analyzes and defines the legal framework for planning in public administration through a system of regulatory legal acts that govern the organization, content, procedure, tools, techniques, and methods of planning the activities of public authorities, as well as strategic documents for socio-economic development at the national, regional, and local levels. It is emphasized that the absence of a single legislative act that comprehensively regulates the application of planning in public administration leads to a fragmented legal framework.

It is noted that the implementation of planning in public administration involves not only the development of program documents with activity plans but also their practical realization, which is impossible without proper legal support. One of the components of this support is the definition of the powers of public authorities at the legislative level. Subordinate regulatory legal acts do not contain clear provisions on liability for failure to implement or adjust plans in cases of changing circumstances, such as martial law. At the same time, Article 19 of the Law of Ukraine «On State Forecasting and Development of Programs of Economic and Social Development of Ukraine» provides generalized norms regarding the responsibility of officials for violations of this law, which are of a blanket nature.

Particular attention is paid to the legal support of public participation in the planning process of public administration and the assessment of its effectiveness, which is important for democratic governance.

The OECD «Regulatory Policy Outlook 2025» report rightly points out that careful planning and strategies for how data will be collected, analyzed, and acted upon can improve

the use of evidence-based and digitally-driven policy tools, which can to some extent mitigate regulatory risks.

Proper legal support for planning in public administration is fundamental for the effective exercise of competencies by public authorities and their officials, contributing to the orderly functioning of public administration entities and enabling individuals to exercise their rights and obligations.

Proposals have been formulated to improve the legal regulation of relations concerning the application of planning as a tool of public administration.

Keywords: *planning, public administration, public administration subjects, legal support, strategic planning document, monitoring.*

УДК 343.14

А.С. Політова

ORCID 0000-0002-7351-7110

Т.О. Чехлай

ДОПУСТИМІСТЬ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена аналізу судової практики допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні. Відзначено, що в епоху цифрових технологій цифрові докази перетворилися на корисний інструмент у кримінальному провадженні.

Встановлено, що відміну від Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінальний процесуальний кодекс України не містить згадки щодо електронних доказів, а в кримінальній процесуальній доктрині та практиці електронні докази, в залежності від їх змісту, форми та мети створення у кримінальному провадженні відносять до речових доказів або документів.

Звернута увагу, що аналізуючи положення ст. ст. 87, 88, 88-1, 89 КПК України законодавець приділяє увагу недопустимості доказів, залишаючи поза увагою саме порядок отримання та визнання допустимості доказів. Акцентовано, що дискусійним є визначення критеріїв (умов, вимог, правила, елементи) допустимості доказів у кримінальному провадженні та підтримано, на думку авторів, найбільш розширене уявлення щодо такої класифікації.

Проаналізовано судову практику щодо допустимості визнання цифрових доказів у кримінальному провадженні на прикладі конкретних постанов суду. Розглянуто позицію суду в постанові Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878км020 та відзначено, що суд визнав електронні документи (флеш-накопичувачі № 1386 та 1387) цифровим доказом, копії цифрової інформації замість її оригіналів як допустимих цифрових доказів. Також існує й практика невизнання цифрових доказів як допустимих в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 травня 2018 р. у справі № 397/2588/13-к, провадження № 51-3650км18, постанові Верховного Суду колегії суддів Касаційного кримінального суду від 17 березня 2020 р. у справі № 426/12149/17, провадження № 51-112км20.

Зроблено висновок, що неоднозначний підхід суддів щодо допустимості або недопустимості визнання цифрових доказів у кримінальному провадженні вказує на існування прогалин у Кримінальному процесуальному кодексі України. В багатьох випадках наскільки обґрунтованими, надійними, повними, справжніми та достовірними є цифрові докази у конкретній справі залежить їх визнання суддями допустимими. Запропоновано внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: допустимість, докази, цифрові технології, електронні докази, цифрові докази, Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінальне провадження.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-104-115

Постановка проблеми та її актуальність. Двадцять перше століття є епохою цифрових технологій. Не виключенням у сучасному світі стали й цифрові докази, які

перетворилися на корисний інструмент у кримінальному провадженні. В. М. Фігурський відзначає, що з розвитком комп'ютерних технологій та їх широким використанням, у середині минулого століття сформувалася концепція комп'ютерних доказів (*computer evidence*), які генерують електромагнітні сигнали під час роботи комп'ютерної системи і використовуються для встановлення елементів предмету доказування. Згодом, із застосуванням мережевих технологій, з'явилося поняття мережевих доказів (*network evidence*), яке стосується електромагнітних сигналів у мережевому середовищі. Наприкінці XX ст., окрім комп'ютера та мережі, з'явилася чимала кількість цифрових пристроїв, призначених для передавання цифрових сигналів телефонного, телеграфного і телевізійного зв'язку (Фігурський, 2023, с. 98). Що ж стосується використання результатів застосування таких цифрових пристроїв, то деякі дослідники їх назвали «цифровими доказами» (*digital evidence*) або «електронними доказами» (*electronic evidence*) (Du, Ding, and Chen, 2020, p. 112). Це вказує на те, що дані, які зберігаються на електронних носіях, у хмарних сховищах, у мережі Інтернет, а також інформація, отримана з різноманітних електронних пристроїв виступає ключовим інструментом для встановлення обставин кримінальних правопорушень та є джерелом доказів при встановленні істини у кримінальному провадженні. Але незважаючи на це, Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України містить неврегульованість окремих аспектів щодо допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні, що вказує на актуальність цієї проблеми й необхідність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням доказів у кримінальному провадженні присвячено близько 120 кваліфікаційних наукових робіт (дисертаційних досліджень) на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата юридичних наук. Так, наприклад, І. А. Козак вказував на низку проблем прикладного характеру, пов'язаних з реалізацією органами досудового розслідування їх процесуальних повноважень під час доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди (Козак, 2024, с. 3). Г. Р. Крет у дисертаційному дослідженні на здобуття доктора юридичних наук «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» удосконалено доктринальне визначення поняття стандартів доказування, встановлено їх місце в системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування та розкрито систему. Зокрема, визначено співвідношення стандартів доказування зі стандартами доведеності та встановлено, що система стандартів доказування включає в себе як стандарти доказаності («обґрунтована підозра», «достатня підозра» та «поза розумним сумнівом»), так і інші стандарти, які ґрунтуються на понятті кримінально процесуального доказування та забезпечують формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів (Крет, 2020, с. 2).

Безпосередньо питанню допустимості доказів у кримінальному провадженні присвячено незначна кількість дисертаційних досліджень. Зокрема, В. А. Смирнов звернув увагу на те, що дані правової статистики та аналітичні звіти засвідчують, на сьогодні наявна значна кількість судових рішень, в яких суди різних інстанцій констатують порушення вимог кримінального процесуального законодавства, внаслідок чого зібрані докази визнаються недопустимими. Звісно, що така негативна ситуація не дає можливості в повній мірі говорити про достатню реалізацію завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України (Смирнов, 2021, с. 16). А. А. Козленко за результатами проведеного дослідження з питання допустимості доказів у кримінальному процесуальному законодавстві більшості зарубіжних країн, запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України з метою вирішення проблеми допиту у якості свідків осіб, які у подальшому можуть набути статусу підозрюваного або

обвинуваченого у кримінальному провадженні (Козленко, 2018, с. 4). І. Ю. Кайла удосконалив розуміння поняття «допустимість доказів», сутність якого полягає у визначенні обов'язкових для дотримання умов, а саме: належного процесуального джерела доказу, належного суб'єкта й належної процесуальної форми їх збирання (Кайла, 2016, с. 9).

Що ж стосується проблеми допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному провадженні, то це питання було предметом наукового пошуку Г. К. Авдєєва, П. Є. Антонюк, М. В. Гуцалюк, Д. М. Моїсєєнка, Д. О. Московчука, О. В. Музиченка, В. М. Фігурського та ін. Але не дивлячись на вже існуючі наукові розробки з порушеного питання, воно потребує подальшого дослідження.

Метою наукової статті є визначення особливостей допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні та окреслення наявних проблем у судовій практиці, а також формування пропозицій для удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. О. В. Музиченко та М. В. Карандась відзначають, що на відміну від Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України та Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, Кримінальний процесуальний кодекс України не містить згадки щодо електронних доказів, а в кримінальній процесуальній доктрині та практиці електронні докази, в залежності від їх змісту, форми та мети створення у кримінальному провадженні відносять до речових доказів або документів. Також дослідники погоджуються, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не дає можливості виділити електронні докази як окреме джерело доказів (Музиченко та Карандась, 2022, с. 169).

Так, зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 96 ЦПК України, ч. 1 ст. 100 ЦПК України, ч. 1 ст. 99 КАС України під електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) (Закон України № 2147-VIII (Розділи 1-3), 2017).

Що ж стосується КПК України, то відповідно до ч. 1 ст. 84 Кодексу, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (КПК України № 4651-VI, 2012).

Згідно із ст. 86 КПК України, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення (КПК України № 4651-VI, 2012). Але аналізуючи положення ст. ст. 87, 88, 88-1, 89 КПК України законодавець приділяє увагу недопустимості доказів, залишаючи поза увагою саме порядок отримання та визнання допустимості доказів. Наприклад, у ст. 87 КПК України зазначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші

докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (КПК України № 4651-VI, 2012), а також відзначено діяння, які суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод та виділяє випадки отримання недопустимих доказів.

Аналіз існуючих підходів щодо визначення критеріїв (на погляд деяких дослідників умови, вимоги, правила, елементи) допустимості доказів у кримінальному провадженні показав, що найбільш розширене уявлення щодо класифікації критеріїв допустимості доказів запропоновано В. В. Тютюнником. На погляд вченого до критеріїв допустимості доказів необхідно віднести:

- 1) дотримання під час збирання (закріплення), перевірки та оцінки фактичних даних вимог кримінального процесуального законодавства (законність);
- 2) дотримання під час кримінального провадження прав та свобод учасників кримінального провадження;
- 3) відповідність доказів вимогам науковості (науковість);
- 4) здатність фактичних даних прямо чи непрямо підтверджувати існування чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження (належність);
- 5) відповідність змісту фактичних даних меті встановлення обставин, на доведення яких вони надаються (цілеспрямованість);
- 6) урахування моменту (часу) прийняття рішення про визнання доказу недопустимим (своєчасність);
- 7) значущість доказу для кримінального провадження в цілому (його вплив на справедливість кримінального провадження) (значущість);
- 8) можливість перевірки фактичних даних, що надаються (перевірність) (Тютюнник, 2015, с. 57-58).

Також В. В. Тютюнник відзначає, що головним критерієм визнання доказів допустимими ми вбачаємо суворе дотримання під час збирання (закріплення) та перевірки доказів вимог кримінального процесуального законодавства (законність). Він охоплює такі складові (які раніше виокремлювалися науковцями у вигляді декількох критеріїв допустимості доказів), як відповідність закону процедури збирання доказів, застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури; дотримання засад кримінального провадження, загальних умов досудового розслідування, судового розгляду; процедури проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; збирання доказів особою, що має на це право чи повноваження; отримання доказів із визначених законом джерел; із застосуванням передбачених законом засобів фіксації ходу та результатів проведених процесуальних дій тощо (Тютюнник, 2015, с. 58).

Що ж стосується цифрових доказів та їх допустимості, то у судовій практиці останніх років виникають певні складнощі щодо визнання цифрової інформації допустимим і достовірним доказом. Зокрема, С. Кравченко відзначає, що кілька десятиків років тому, коли використання комп'ютерної техніки та інтернету тільки набувало широкої популярності, складно було спрогнозувати всі наслідки впливу новітніх технологій на юридичну професію. Законодавство не встигає за стрімким розвитком ІТ-індустрії, і тепер прогалини правового регулювання доводиться заповнювати судовою практикою (Судова влада України, 2021). Яскравим прикладом такого неоднозначного підходу судової практики до допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні є постановка Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878кмо20, де зазначено:

«Доводи захисника про те, що протоколи НСРД є недопустимим доказом через

відсутність оригінальних примірників технічних носіїв, не засновані на приписах закону та не спростовують висновків суду про допустимість цих доказів.

У частині 3 ст. 99 КПК законодавець визначив, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – ще і його відображення, якому надається таке ж значення як документу. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі матеріали звукозапису та електронні носії інформації.

Ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія.

Для виконання завдань кримінального провадження, з огляду на положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», допустимість електронного документа як доказу не можна заперечувати винятково на підставі того, що він має електронну форму (ч. 2 ст. 8). Відповідно до ст. 7 цього Закону у випадку його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм порахувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень.

У цьому провадженні як додаток до протоколів НСДР долучено DVD-диск № 1495к та на виконання ухвали суду від 15 березня 2017 року про призначення судово-технічної експертизи надано розсекречені оригінальні носії інформації, на яких зафіксовані результати проведення НСРД – флеш-накопичувачі № 1386 та 1387, що долучені як докази в провадженні (т. 2, а.с. 62) і про долучення яких клопотав захисник. Флеш-накопичувачі за матеріалами провадження є первинними носіями електронних документів НСРД» (Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2021).

Про що свідчить постанова Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878кмо20:

- по-перше, визнання електронних документів (флеш-накопичувачі № 1386 та 1387) – цифровим доказом;
- по-друге, визнання судом копій цифрової інформації замість її оригіналів як допустимих цифрових доказів;
- по-третє, відзначено певні проблеми щодо умисного технічного втручання і підrobки електронного доказу.

Але аналізуючи судову практику, можна зустріти й інші підходи. Так, наприклад, у ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 травня 2018 р. у справі № 397/2588/13-к, провадження № 51-3650км18 зазначено:

«Як зазначив суд першої інстанції, основним доказом за епізодами обвинувачення ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 368 КК та ОСОБА_3 за ч. 3 ст. 369 КК сторона обвинувачення називала відеозвукозапис подій, що відбувалися в службовому кабінеті судді

Соснівського районного суду м. Черкас ОСОБА_2 30 травня, 18 і 20 червня 2008 року, зафіксованих на електронному накопичувачу інформації – жорсткому магнітному диску «WD» 2500ME-01 (реєстраційний № 13/12/93-103 цт), та протоколи про наслідки здійснення оперативно-розшукових заходів (т. 1 а. с.122-127, т. 2 а. с.166-171, 173). Водночас вказаний відеозапис, та, відповідно, і протоколи про наслідки здійснення оперативно-розшукових заходів, які складено на його підставі, не можуть бути визнані допустимими доказами та покладеними в основу обвинувачення, оскільки згідно з даними висновків № 2840 та № 2841 судових експертиз відеозвукозапису від 16.11.2009 (т. 6 а. с.115-118, 137-139), відеофонограми № 1-7, що зафіксовані на наданому на дослідження жорсткому магнітному диску «WD» 2500ME-01, серійний номер WXE108320437 (реєстраційний № 13/12/93-103 цт) є копіями, і встановити по копіям, чи піддавались оригінали цих записів монтажу чи будь-яким іншим змінам, а також чи одночасно в них зафіксовано звук та відеозображення – неможливо» (Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2018).

Також подібні рішення щодо визнання недопустимим доказом цифрових доказів є й у постанові Верховного Суду колегії суддів Касаційного кримінального суду від 17 березня 2020 р. у справі №426/12149/17, провадження № 51-112км20: «в матеріалах кримінального провадження відсутня інформація, які технічні засоби застосовувалися під час проведення зазначених НСРД, та на які первинні носії записувалася вказана інформація, а згідно з висновком судової криміналістичної експертизи відео-звукозапису № 4387 від 12 листопада 2018 року встановлено, що фонограми/відеофонограми записані на лазерних компакт-дисках DVD-R «Verbatim» №MFP620UB16082715, DVD-R «NANOTEX» № L130532115.01, є копіями, записаними за допомогою персонального комп'ютера. З огляду на те, що відповідно до вимог ч.3 ст.254 КПК України виготовлення копії протоколів про проведення НСРД та додатків до них не допускається, а диск є саме додатком до протоколу про проведення НСРД від 26 квітня 2017 року, то сторона обвинувачення завідомо надала суду недопустимий доказ» (Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2020).

Саме тому можна погодитися з Н. Стефанів, що судді виконують ключову роль під час оцінювання електронних доказів, саме від їхньої компетенції та правильного рішення залежить, чи буде окремий електронний доказ відігравати провідну роль у вирішенні конкретної справи (ADVOKAT POST, 2021).

Досліджуючи проблему належності і допустимості електронних відображень як джерел доказів у кримінальному провадженні, М. С. Гребенькова робить висновок, що «зважаючи на легкі способи підробки електронних відображень до них потрібно висувати більш суворі вимоги щодо їх допустимості. Ключовою вимогою щодо допустимості електронних відображень у формі електронних документів має бути їх засвідчення цифровим електронним підписом. Якщо таким електронним відображенням є скріншот з додатків: Viber, Whatsapp, Telegram та інших їм подібних, то доцільним буде висунення такої однієї з вимог допустимості як видимість номеру телефону підозрюваного (обвинуваченого) під час формування скріншоту листування з ним. Окрім цього, необхідно використовувати можливості сучасних судових техніко-криміналістичних експертиз: комп'ютерної техніки і програмних продуктів, інформаційно-комп'ютерної та комплексної» (Гребенькова, 2021, с. 337).

Відзначимо, що у 2012 р. був прийнятий спеціальний міжнародний стандарт ISO/IEC 27037:2012(en) (Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence) (ISO, 2012), який містить окремі настанови щодо роботи з цифровими доказами. а також наведено визначення певної термінології, зокрема, «цифровий пристрій» (п.3.4), «цифровий

доказ» (п.3.5), «копія цифрового доказу» (п.3.6), «цифровий носі інформації» (п. 3.9). Цей стандарт також було впроваджено в Україні у наказі Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 06.12.2017 р. № 400 «Про прийняття національних нормативних документів, гармонізованих з європейськими та міжнародними нормативними документами, скасування національних нормативних документів, змін до національних нормативних документів».

Враховуючи існуючі проблеми у судовій практиці України щодо визнання допустимим цифрових доказів, корисним є розроблений Центром прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини у 2020 р. «Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права» (Протокол Берклі). Зокрема, у посібнику надано рекомендації щодо методології та процедур збору, аналізу та збереження цифрової інформації професійним, законним та етичним чином. Також викладено заходи, які повинні вживати для захисту цифрової, фізичної та психосоціальної безпеки, щоб документувати воєнні злочини та порушення прав людини, щоб притягнути до відповідальності винних осіб (United Nations, 2022).

Окрім того, корисним буде посібник «Цифрові докази та система кримінального правосуддя США: визначення технологій та інших потреб для ефективнішого отримання та використання цифрових доказів» (автори Шон Е. Гудісон, Роберт К. Девіс та Браян А. Джексон), в якому наголошують на важливості докладного протоколювання процесів аутентифікації (встановлення справжності) та всіх інших дій з цифровими доказами (вилучення з детальним описом електронного пристрою, вказівкою його власника та осіб, які мали до нього доступ, способів і засобів вилучення інформації, копіювання на зовнішній носій, дослідження з описом методів і засобів, тощо) (Goodison, Davis and Jackson, 2015).

Висновки. Таким чином, проведений нами дослідження щодо аналізу судової практики допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Неоднозначний підхід суддів щодо допустимості або недопустимості визнання цифрових доказів у кримінальному провадженні вказує на існування прогалин у Кримінальному процесуальному кодексі України. В багатьох випадках наскільки обґрунтованими, надійними, повними, справжніми та достовірними є цифрові докази у конкретній справі залежить їх визнання суддями допустимими.

2. Враховуючи те, що положення Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного кодексу України врегульовано питання щодо визначення «електронного доказу», це потребує внесення змін та доповнень у Кримінальний процесуальний кодекс України, а саме:

- статтю 3. Визначення основних термінів Кодексу доповнити такою термінологією «цифровий доказ», «електронний доказ»;

- статтю 86. Допустимість доказів доповнити частиною, сформулювавши чітко критерії допустимості доказів.

Зазначені зміни, сприятимуть виробленню єдиного підходу у судовій практиці щодо визнання допустимим цифрових доказів у кримінальному провадженні.

Бібліографічний список

Гребенькова, М.С., 2021. Належність і допустимість електронних відображень як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний*

- журнал, 12, сс. 335–338. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-12/84 [Дата звернення 15 червня 2025].
- Закон України Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів № 2147-VIII (Розділи 1-3), 2017. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Кайла, І.Ю., 2016. *Допустимість доказів у кримінальному провадженні*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 218 с.
- Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2018. Ухвала суду від 29.05.2018 по справі № 397/2588/13-к про виправдання. *ipLex Судові рішення*. [онлайн] Доступно: <<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74475933&red=1000038c903dff8e810cfde902388d599dcba8&d=5>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2020. Постанова від 17.03.2020 по справі № 426/12149/17. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. [онлайн] Доступно: <<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88401663>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, 2021. Постанова суду від 29.03.2021 по справі № 554/5090/16-к про стан досудового розслідування у кримінальному провадженні № 12016170020000622 від 14 березня 2016 року, а також про можливість... *ipLex Судові рішення*. [онлайн] Доступно: <<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Козак, І.А., 2024. *Доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». 233 с.
- Козленко, А.А., 2018. *Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». 190 с.
- Крет, Г.Р., 2020. *Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Національний університет «Одеська юридична академія». 560 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI, 2012. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Музиченко, О.В. та Карандась, М.В., 2022. Електронні докази як джерела доказів у межах кримінального провадження: судова практика та нормативне регулювання інших процесуальних кодексів України. *Київський часопис права*, 2, сс.168–174. DOI: 10.32782/klj/2022.2.25 [Дата звернення 10 травня 2025].
- Смирнов, В.А., 2021. *Допустимість як критерій оцінки доказів у кримінальному провадженні*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Харківський національний університет внутрішніх справ. 240 с.
- Судова влада України, 2021. *Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду*. [онлайн] Доступно: <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/>> [Дата звернення 10 травня 2025].

- Тютюнник, В.В., 2015. *Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 220 с.
- Фігурський, В.М., 2023. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії: Юридичні науки*, 4, сс. 97–105. DOI: 10.32782/galician_studies/law-2023-4-14 [Дата звернення 10 травня 2025].
- Advokat Post, 2021. *Матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли е-документ виступає речовим доказом: суддя Стефанів*. [онлайн] Доступно: <<https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakyj-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/>> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Du, J., Ding, L. and Chen, G., 2020. Research on the Rules of Electronic Evidence in Chinese Criminal Proceedings. *International Journal of Digital Crime and Forensics*, 12(3), pp. 111–121. DOI: 10.4018/ijdcf.2020070108 [Accessed 10 May 2025].
- Goodison, S.E., Davis, R.C. and Jackson, B.A., 2015. *Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence*. [online] pp. 1–32. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt15sk8v3.1>> [Accessed 10 May 2025].
- ISO, 2012. *Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence*. [online] Available at: <<https://www.iso.org/obp/ui/ru/#iso:std:iso-iec:27037:ed-1:v1:en>> [Accessed 10 May 2025].
- United Nations, 2022. *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*. [online] Available at: <<https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>> [Accessed 10 May 2025].

References

- Advokat Post, 2021. *Materialnyi nosii – lyshe sposib zberezhennia informatsii, yakyi maie znachennia tilky todi, koly e-dokument vystupaie rechovym dokazom: suddia Stefaniv* [A material medium is just a way of storing information, which is relevant only when an e-document serves as material evidence: Judge Stefaniv]. [online] Available at: <<https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakyj-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Du, J., Ding, L. and Chen, G., 2020. Research on the Rules of Electronic Evidence in Chinese Criminal Proceedings. *International Journal of Digital Crime and Forensics*, 12(3), pp. 111–121. DOI: 10.4018/ijdcf.2020070108 [Accessed 10 May 2025]. (in English).
- Fihurskyi, V.M., 2023. Dokazy v elektronni formi u kryminalnomu provadzhenni [Electronic evidence in criminal proceedings]. *Halytski studii: Yurydychni nauky*, 4, pp. 97–105. DOI: 10.32782/galician_studies/law-2023-4-14 [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Goodison, S.E., Davis, R.C. and Jackson, B.A., 2015. *Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence*. [online] pp. 1–32. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt15sk8v3.1>> [Accessed 10 May 2025]. (in English).
- Hrebenkova, M.S., 2021. Nalezhnist i dopustymist elektronnykh vidobrazhen yak dzherel

- dokaziv u kryriminalnomu provadzhenni [The relevance and admissibility of electronic images as sources of evidence in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 12, pp. 335–338. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-12/84 [Accessed 15 June 2025]. (in Ukrainian).
- ISO, 2012. *Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence*. [online] Available at: <<https://www.iso.org/obp/ui/ru/#iso:std:iso-iec:27037:ed-1:v1:en>> [Accessed 10 May 2025]. (in English).
- Kaila, I.Iu., 2016. *Dopustymist dokaziv u kryriminalnomu provadzhenni [Admissibility of evidence in criminal proceedings]*. PhD in Law. Dissertation. Yaroslav Mudryi National Law University. 218 p. (in Ukrainian).
- Kasatsiinyi kryriminalnyi sud Verkhovnoho Sudu, 2018. Ukhvala sudu vid 29.05.2018 po spravi № 397/2588/13-k pro vypravdannya [Court decision dated 29.05.2018 in case № 397/2588/13-k on acquittal]. *ipLex Sudovi rishennia*. [online] Available at: <<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74475933&red=1000038c903dff8e810cfde902388d599dcb8&d=5>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Kasatsiinyi kryriminalnyi sud Verkhovnoho Sudu, 2021. Postanova sudu vid 29.03.2021 po spravi № 554/5090/16-k pro stan dosudovoho rozsliduvannya u kryriminalnomu provadzhenni № 12016170020000622 vid 14 bereznia 2016 roku, a takozh pro mozhlyvist... [Court ruling dated 29.03.2021 in case №. 554/5090/16-k on the status of the pre-trial investigation in criminal proceedings № 12016170020000622 dated March 14, 2016, as well as on the possibility.] *ipLex Sudovi rishennia*. [online] Available at: <<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Kasatsiinyi kryriminalnyi sud Verkhovnoho Sudu, 2020. Postanova vid 17.03.2020 po spravi № 426/12149/17 [Resolution of March 17, 2020 in case № 426/12149/17]. *Analitychno-pravova systema ZakonOnline*. [online] Available at: <<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88401663>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Kozak, I.A., 2024. *Dokazuvannya u kryriminalnykh provadzhenniakh pro oderzhannia sluzhbovoiu osoboju nepravomirnoi vyhody [Proving in criminal proceedings that an official has received an unlawful benefit]*. PhD in Law. Dissertation. Private Joint Stock Company "Higher Education Institution 'Interregional Academy of Personnel Management'". 233 p. (in Ukrainian).
- Kozlenko, A.A., 2018. *Nalezhnist ta dopustymist dokaziv u kryriminalnomu provadzhenni [Relevance and admissibility of evidence in criminal proceedings]*. PhD in Law. Dissertation. Private Higher Education Institution "European University". 190 p. (in Ukrainian).
- Kret, H.R., 2020. *Mizhnarodni standarty dokazuvannya u kryriminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy [International Standards of Evidence in the Criminal Procedure of Ukraine: Theoretical, Legal, and Practical Foundations]*. Doctor of Legal Sciences. Dissertation. National University "Odesa Law Academy". 560 p. (in Ukrainian).
- Kryriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine № 4651-VI], 2012. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Muzychenko, O.V. and Karandas, M.V., 2022. Elektronni dokazy yak dzherela dokaziv u mezhakh kryiminalnogo provadzhennia: sudova praktyka ta normatyvne rehuliuвання

- inshykh protsesualnykh kodeksiv Ukrainy [Electronic evidence as sources of evidence within criminal proceedings: case law and regulatory regulation of other procedural codes of Ukraine]. *Kyivskyi chasopys prava*, 2, pp.168–174. DOI: 10.32782/klj/2022.2.25 [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Smyrnov, V.A., 2021. *Dopustymist yak kryterii otsinky dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Admissibility as a criterion for evaluating evidence in criminal proceedings]*. PhD in Law. Dissertation. Kharkiv National University of Internal Affairs. 240 p. (in Ukrainian).
- Sudova vlada Ukrainy, 2021. *Suddi KKS VS obhovoryly problemni pytannia dopustymosti elektronnykh dokaziv pid chas sudovoho rozghliadu [Judges of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court discussed problematic issues regarding the admissibility of electronic evidence during court proceedings]*. [online] Available at: <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Tiutiunyk, V.V., 2015. *Instytut dopustymosti dokaziv yak harantiia ukhvalennia zakonnoho ta obgruntovanoho vyroku sudu [The institution of admissibility of evidence as a guarantee of a lawful and justified court verdict]*. PhD in Law. Dissertation. Yaroslav Mudryi National Law University. 220 p. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv № 2147-VIII (Rozdily 1-3) [Law of Ukraine On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts № 2147-VIII (Chapters 1-3)], 2017. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- United Nations, 2022. *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*. [online] Available at: <<https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>> [Accessed 10 May 2025].

Стаття надійшла до редакції 10.05.2025.

**Politova A.S.,
Chekhilai T.O.**

ADMISSIBILITY OF DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: AN ANALYSIS OF CASE LAW

The article analyzes the case law on the admissibility of digital evidence in criminal proceedings. It is noted that in the digital age, digital evidence has become a useful tool in criminal proceedings.

It is established that, unlike the Civil Procedure Code of Ukraine, the Commercial Procedure Code of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain any mention of electronic evidence, and in criminal procedural doctrine and practice, electronic evidence, depending on its content, form and purpose of creation in criminal proceedings, is referred to as material evidence or documents.

The author emphasizes that when analyzing the provisions of Articles 87, 88, 88-1, 89 of the CPC of Ukraine, the legislator pays attention to the inadmissibility of evidence, leaving out the procedure for obtaining and recognizing the admissibility of evidence. The author emphasizes that it is controversial to determine the criteria (conditions, requirements, rules, elements) of evidence admissibility in criminal proceedings and supports, in the authors' opinion, the most extended view of such classification.

The author analyzes the case law on the admissibility of digital evidence in criminal proceedings on the basis of specific court rulings.

The author considers the position of the court in the decision of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of March 29, 2021 in case No. 554/5090/16-к, proceedings No. 51-1878кмо20 and notes that the court recognized electronic documents (flash drives No. 1386 and 1387) as digital evidence, copies of digital information instead of its originals as admissible digital evidence. There is also a practice of non-recognition of digital evidence as admissible in the decision of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of May 29, 2018 in case No. 397/2588/13-к, proceedings No. 51-3650км18, and the decision of the Supreme Court of the panel of judges of the Criminal Court of Cassation of March 17, 2020 in case No. 426/12149/17, proceedings No. 51-112км20.

It is concluded that the ambiguous approach of judges to the admissibility or inadmissibility of digital evidence in criminal proceedings indicates the existence of gaps in the Criminal Procedure Code of Ukraine. In many cases, the validity, reliability, completeness, authenticity and reliability of digital evidence in a particular case depends on its recognition by judges as admissible. The author proposes amendments and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *admissibility, evidence, digital technologies, electronic evidence, digital evidence, Criminal Procedure Code of Ukraine, criminal proceedings.*

УДК 346+336,5

Д. В. Телелеков

ORCID: 0009-0009-4455-712X

ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК УЧАСНИКИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

У січні 2025 року був прийнятий Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», яким скасовано дію Господарського кодексу України і зобов'язано державні та комунальні заклади охорони здоров'я перереєструватися в державні та комунальні некомерційні товариства. У статті досліджено відмінності між некомерційним підприємством та некомерційним товариством. Вказано на позитивні та негативні риси реформування закладів охорони здоров'я. Зазначено, що медичні заклади в публічних закупівлях можуть виступати як замовниками для закупівлі медикаментів та обладнання, так і виконавцями, що надають медичні послуги. Участь у закупівлях закладів охорони здоров'я регулюється постановами Кабінету Міністрів України, які визначають особливості придбання лікарських засобів та медичних виробів.

Ключові слова: заклад охорони здоров'я, публічні закупівлі, лікарські засоби, комунальні некомерційні товариства, державні некомерційні товариства.

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-116-125

Постановка проблеми. Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (Закон України № 4196-IX, 2025) були внесені зміни до ст.16 Основ законодавства України про охорону здоров'я, відповідно до яких заклади охорони здоров'я комунальної власності (Закон України № 2801-XII, 1992) за організаційно-правовою формою можуть створюватися та функціонувати лише як комунальні некомерційні товариства або комунальні установи. Варто зауважити що це не перше реформування організаційно-правової форми закладів охорони здоров'я. В 2019 році до ст.16 Закону № 2801-XII були внесені зміни, якими передбачалося створення закладів охорони здоров'я комунальної власності за організаційно-правовою формою як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи. Ще не встигли заклади охорони здоров'я призвичаїтися до комунальних некомерційних підприємств, як їм відповідно до Закону № 4196-IX потрібно перереєструватись в комунальні некомерційні товариства або комунальні установи.

Щодо державних закладів охорони здоров'я, то на думку Ірини Селіванової (Селіванова, 2025) Закон № 4196-IX блокує перетворення в іншу організаційно-правову форму. У зв'язку з реформою вузькоспеціалізованих державних медичних установ (інститутів), засновниками яких є Міністерство охорони здоров'я України, Національна академія медичних наук України, Державне управління справами, ще в 2021 році державні заклади охорони здоров'я повинні були за організаційно-правовою формою утворені та функціонувати як державні некомерційні підприємства або державні установи. Тоді ж почав впроваджуватися пілотний проєкт щодо переведення Національного інституту раку на нову систему фінансування. З 1 січня 2025 року ці заклади, залишаючись переважно в формі бюджетної установи, почали заходити в Програму медичних гарантій. При цьому впродовж року вони мали автономізуватися, тобто змінити організаційну форму на державне некомерційне підприємство. Однак ст.

13 Закону № 4196-IX, на думку Селіванової І., ці зміни робить неможливими, оскільки з моменту його вступу в дію, а це 28 серпня 2025 року, створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державних некомерційних підприємств забороняється (Селіванова, 2025).

Але нас більше хвилює питання яким чином вплине перетворення закладів охорони здоров'я на якість надання медичних послуг населенню, чи будуть вони мати право закуповувати за кошти держави лікарські засоби та медичне обладнання. Таке питання виникло у зв'язку з тим, що в абз. 18 ч. 5 ст. 3 Закону України «Про публічні закупівлі» зазначається «Дія цього Закону не поширюється на випадки, якщо предметом закупівлі є: послуги за договорами про медичне обслуговування населення, що надаються відповідно до закону». Інше питання – яким буде порядок закупівлі лікарських засобів комунальними некомерційними товариствами надалі, чи за рахунок самого товариства, чи за рахунок органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання здійснення публічних закупівель закладами охорони здоров'я та вплив скасування Господарського кодексу України на публічні закупівлі висвітлювався в наукових працях багатьох дослідників.

Загально-теоретичні і практичні аспекти здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я здійснював О. В. Змисля (Змисля, 2022).

Т. Римшин дослідила вплив скасування Господарського кодексу України на медичну реформу та зазначила про двозначність ситуації: з одного боку важливо, щоб держава забезпечила належний контроль за діяльністю корпоратизованих комунальних некомерційних підприємств, гарантувала доступність медичної допомоги для кожного громадянина, оскільки корпоратизація може призвести до подальшого скорочення мережі державних та комунальних закладів охорони здоров'я та порушення конституційного права на медичну допомогу та охорону здоров'я; з іншого боку – перетворення закладів охорони здоров'я створює умови для гнучкого управління, та потенційно, для державно-приватного партнерства (Римшин, 2025). Те ж саме стверджує і С. Бойко, який зазначає, що медичні установи отримають можливість самостійно обирати організаційно-правову форму. Це створюватиме передумови для розвитку різноманітних моделей управління і стимулюватиме конкуренцію за пацієнта, а отже, і за державні кошти (Бойко, 2025).

Одним із механізмів, який використовує держава для забезпечення доступу пацієнтів до нових, інноваційних та дороговартісних лікарських засобів, які неможливо отримати за звичайними процедурами закупівель є договори керованого доступу. Аналіз положень Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо договорів керованого доступу та загальний огляд договорів керованого доступу у європейській практиці проводив І. Демченко (Демченко, 2020). Правову природу договорів керованого доступу, які використовують в фармацевтичній діяльності на прикладі тлумачення законодавства України, країн Європейського союзу та Сполучених Штатів Америки здійснював і В. Пашков, який вказав на недоліки імплементації законодавства розвинутих країн щодо договорів керованого доступу, що призводить до порушення прав пацієнта (Пашков, 2021). В. Дмитришин вказує, що договір керованого доступу є одним із суттєвих елементів правового інституту примусового тимчасового обмеження патентних привілеїв, як ефективний механізм та системний захід міжнародного права інтелектуальної власності, створений з метою задоволення соціального запиту суспільства щодо необхідності гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності (Дмитришин, 2023).

Сфера публічних закупівель має багато ризиків, які за певних умов можуть призвести до вчинення злочину. В. Сірко дослідив корупційні ризики в у сфері публічних

закупівель та проаналізував методи їх мінімізації (Сірко, 2024). Враховуючи важливість проблеми та увагу суспільства до публічних закупівель, НАЗК провело власне дослідження та виявило низку корупційних ризиків під час воєнного стану: можливість подання тендерних пропозицій за ціною, вищою за очікувану вартість; зловживання закупівлями через електронний каталог; застосування «штучних перепон» у закупівлях для надання переваги необхідному учаснику; корупційні зловживання шляхом укладення прямих договорів; неможливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності замовників під час проведення спрощених процедур закупівель; інші (нецінові) критерії оцінки пропозицій як інструмент зловживання тощо (НАЗК, 2023).

Ю. Доліновський розкрив питання розслідування злочинів, що вчиняються при здійсненні публічних закупівель у сфері охорони здоров'я та виокремив чотири напрями, за якими вчиняються основні типові правопорушення: організація тендерів (торгів); проведення тендерів; ведення тендерної документації; виконання договірних зобов'язань (Доліновський, 2018).

Мета дослідження. Однак наукові дослідження, які були проаналізовані, не дали чіткої відповіді на питання щодо правового статусу закладів охорони здоров'я як учасників публічних закупівель. Своє дослідження ми вирішили структурно розділити на дві частини: 1. дослідження правового статусу закладів охорони здоров'я беручи до уваги зміни в законодавстві щодо скасування ГК України; 2. аналіз повноважень закладів охорони здоров'я при здійсненні публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи законодавства України про охорону здоров'я під закладом охорони здоров'я розуміють юридичну особу будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації. На даний час заклади охорони здоров'я функціонують як державні некомерційні підприємства або державні установи, комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи (Закон України № 280/97-ВР ст. 16, 1997). Як ми вже зазначали, із скасуванням ГК України заклади охорони здоров'я, які будуть створюватися державою чи органом місцевого самоврядування можуть функціонувати лише як державні некомерційні товариства, комунальні некомерційні товариства або комунальні установи (Закон України № 4196-ІХ, 2025).

Разом з тим варто проаналізувати різницю в статусі комунального некомерційного підприємства і комунального некомерційного товариства. Комунальні некомерційні підприємства мають такі ознаки:

1. майно належить територіальній громаді (ЦК України № 435-ІV ст. 327, 2003) і перебуває в управлінні органу місцевого самоврядування;
2. не має мети отримання прибутку та здійснюють діяльність безкоштовно або за рахунок коштів, які не є прибутком;
3. не можуть розподіляти прибуток;
4. фінансування закладів охорони здоров'я, які діють в організаційно-правовій формі комунальних некомерційних підприємств, здійснюється в порядку, передбаченому Бюджетним кодексом України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

На основі аналізу законодавства як чинного, так і того, що ще не в повному обсязі вступило в дію (Закон України № 4196-ІХ, 2025; Закон України № 280/97-ВР, 1997; ЦК України № 435-ІV, 2003), можна зробити висновок, що комунальні некомерційні товариства мають такі ознаки:

1. діють на підставі статуту та не мають на меті одержання прибутку;

2. єдиним учасником (засновником) є територіальна громада;
3. створюються для забезпечення досягнення соціальних та інших результатів у сфері охорони здоров'я, соціальній та/або гуманітарній сферах;
4. територіальна громада як учасник комунального некомерційного товариства не несе відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законом;
5. не мають права безоплатно передавати належне їм майно іншим юридичним чи фізичним особам, крім випадків, визначених законом;
6. майно буде передано їм на праві узуфрукта, тобто товариству потрібно буде здійснювати витрати, пов'язані з утриманням, використанням та обслуговуванням майна; всі плоди, продукція та доходи від користування майном належатимуть товариству; капітальний ремонт можна буде робити лише за попередньою письмовою згодою уповноваженого органу місцевого самоврядування без права на вилучення таких покращень;
7. майно таким товариствам належить на праві приватної власності відповідно до ст. 325 ЦК України.

В 2022 році був репрезентований План реалізації для Ukraine Facility (далі – План), який є одним з інструментів для відновлення, реконструкції та модернізації України, який може паралельно прискорити шлях України до набуття членства в Європейському Союзі. В Плані (Ukraine Facility, 2024, с. 155) особлива увага звертається на те, що «приватний сектор стикається з кількома фінансовими бар'єрами, які обмежують його участь у секторі охорони здоров'я. До них належать обмежений доступ до фінансування через непривабливі відсоткові ставки та дуже малий обсяг акціонерного фінансування» (Ukraine Facility, 2024). Після аналізу Плану стало зрозуміло чому була запропонована така організаційно-правова форма як некомерційні товариства, адже вона дозволяє залучати інвестиції і з приватного сектору як на умовах державно-приватного партнерства, так і надання ширшого спектру медичних послуг, платні послуги поза межами Програми медичних гарантій, тощо. Д. Новицький зазначає, що цей План передбачає завершення трансформації комунальних підприємств у корпоративні структури до 2025–2026 років. Крім того, з 2027 року буде заборонено дотаційне фінансування підприємств із державного та місцевих бюджетів, що стимулюватиме їх перехід на самоокупність і впровадження ефективних бізнес-моделей (Новицький, 2024).

Однак варто погодитися з С. Бойком, який зазначає, що незважаючи на потенційні переваги, які можуть бути при створенні некомерційних товариств, можуть бути і суттєві ризики, особливо в контексті реалізації моделі «гроші йдуть за пацієнтом» та гарантованого пакета медичних послуг. За відсутності чітких запобіжників реформа може призвести до зростання нерівності в доступі до медичної допомоги, поглиблення регіонального дисбалансу та фрагментації системи охорони здоров'я, що створює додаткові виклики як для самих закладів охорони здоров'я, так і для системи охорони здоров'я загалом (Бойко, 2025).

Щодо закладів охорони здоров'я як учасників публічних закупівель, відповідно до ст. 49 Конституції України кожному гарантується право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується *державним фінансуванням* відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

На виконання ст. 49 Конституції був прийнятий Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» (Закон 2168-VIII, 2017), на основі якого здійснюється реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення, що визначає перелік та обсяг медичних послуг, медичних

виробів та лікарських засобів, повну оплату надання яких пацієнтам держава гарантує за рахунок коштів Державного бюджету України згідно з тарифом, для профілактики, діагностики, лікування та реабілітації у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. Заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які бажають бути надавачами медичних послуг відповідно до програми, зобов'язані укласти договір про медичне обслуговування населення з Національною службою здоров'я України. Але, як ми вже зазначали, згідно абз. 18 ч. 5 ст. 3 Закону України «Про публічні закупівлі», якщо предметом закупівлі є послуги за договорами про медичне обслуговування населення, що надаються відповідно до закону, така закупівля здійснюється без застосування процедур закупівель.

Однак, якщо медичне обслуговування здійснюється поза межами програми медичних гарантій, закупівля таких послуг здійснюється на загальних підставах відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі».

Після аналізу сайту електронної системи публічних закупівель «Прозорро» (Prozorro), можна стверджувати що заклади охорони здоров'я можуть виступати як замовниками (для закупівлі необхідних для функціонування препаратів, обладнання, майна тощо), так і виконавцями, тобто надавати медичні послуги, наприклад профілактичні огляди працівників, консультації вузькоспеціалізованих лікарів, проведення комп'ютерного психологічного тестування, тощо.

Заклад охорони здоров'я як замовник в публічних закупівлях повинен врахувати загальні норми законодавства у сфері закупівель, а також і галузеві норми, що стосуються охорони здоров'я, а саме: Постанови КМУ «Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення» (Постанова КМУ №333, 2009), «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» (Постанова КМУ №1178, 2022), «Про затвердження Порядку формування та використання електронного каталогу» (Постанова КМУ № 822, 2020). Зазначені Постанови КМУ встановлюють особливості закупівлі лікарських засобів. Так, у разі коли замовники, які є закладами охорони здоров'я або структурними підрозділами з питань охорони здоров'я обласних та Київської міської державних (військових) адміністрацій, здійснюють закупівлі лікарських засобів, які в установленому законом порядку зареєстровані в Україні, та медичних виробів за переліком, вартість яких становить або перевищує 50 тис. гривень, такі закупівлі здійснюються обов'язково з використанням електронного каталогу (Постанова КМУ №1178, 2022). Заклади охорони здоров'я державної та комунальної форми власності перш за все повинні здійснювати закупівлю лікарських засобів, які включені до Національного переліку основних лікарських засобів. Закупівля лікарських засобів, що не включені до зазначеного Національного переліку може бути здійснена лише за наявності бюджетних асигнувань, що залишаються після визначення повного обсягу потреби в лікарських засобах, включених до Національного переліку основних лікарських засобів або за рахунок власник коштів закладу охорони здоров'я. .

Висновки. Проведене дослідження участі закладів охорони здоров'я як учасників у публічних закупівлях дало можливість зробити такі висновки:

- перехід від державних чи комунальних некомерційних підприємств до державних чи комунальних некомерційних товариств має як позитивні, так і негативні риси. Позитивним може бути залучення приватного капіталу та запровадження ефективних бізнес-моделей. Негативними змінами можуть бути зростання нерівності у доступі до

медичних послуг, регіональний дисбаланс в кількості закладів охорони здоров'я та потенційна фрагментація системи охорони здоров'я;

- з 2027 року може бути поступове припинення державного дотаційного фінансування, що негативно вплине на функціонування закладів охорони здоров'я;

- медичні заклади мають можливість брати участь у закупівлях як замовники та виконавці, однак процес регулюється спеціальними нормами законодавства, що визначають порядок закупівлі лікарських засобів та медичних виробів;

- беручи до уваги наявність Програми медичних гарантій, на нашу думку, перехід закладів охорони здоров'я в некомерційні товариства не вплине на якість надання медичних послуг населенню.

Бібліографічний список:

- Бойко, С., 2025. Скасування Господарського кодексу України: вплив на систему охорони здоров'я. *Центр економічних і соціальних досліджень НІСД*, [онлайн]. Доступно: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-05/az_gospkodeks-zdorovya_ukr_290525.pdf> [Дата звернення 4 травня 2025].
- Демченко, І.С., 2020. Договори керованого доступу: загальна характеристика. *Підприємництво, господарство і право*, 8, сс. 76-81.
- Дмитришин, В.С., 2023. Договір керованого доступу як засіб обмеження патентних прав в сфері охорони здоров'я. За ред. І.В. Жукової та Є.О. Романенка. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXX Міжнародної наук.-практ. конф., м. Гамбург (Німеччина), 7 березня 2023 р. Гамбург: ГО «ВАДНД», сс. 113-119.
- Доліновський, Ю.С., 2018. *Особливості виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються під час здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Національний університет «Львівська політехніка». 18 с.
- Закон України Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення № 2168-VIII, 2017. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>>
- Закон України Про місцеве самоврядування в Україні № 280/97-ВР, 1997. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Закон України Основи законодавства України про охорону здоров'я № 2801-XII, 1992. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n627>> [Дата звернення 4 травня 2025].
- Закон України Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб № 4196-IX, 2025. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>> [Дата звернення 5 травня 2025].
- Змисля, О.В., 2022. Особливості здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 073 - менеджмент / наук. кер. В. О. Касьяненко. Сумський державний університет. 50 с.
- Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023. *Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану (станом на червень 2023 року)*. [онлайн] Доступно: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzyky_zakupivli.pdf> [Дата звернення 10 травня 2025].
- Новицький, Д., 2024. *Корпоратизація комунальних підприємств – реформа, яка змінить Україну*. [онлайн] Доступно: <<https://surl.li/dukbkg>> [Дата звернення 10 травня 2025].

2025].

Пашков, В.М., 2021. Правова природа договорів керованого доступу (MEAs) в медичній сфері. *Полтавський правовий часопис*, 1, сс. 21-32. DOI: 10.21564/2786-7811.1.287597

Постанова Кабінету Міністрів України Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення № 333, 2009. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2009-%D0%BF#Text>>

Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» №1178, 2022. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#n732>>

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування та використання електронного каталогу» №822, 2020. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-п#n8>>

Римшин, Т., 2025. Скасування Господарського кодексу України в аспекті медичної реформи. В: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави*: зб. тез ХХІХ щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів, м. Хмельницький, 27 березня 2025 року. сс.80-83.

Селіванова, І., 2025. Відміна ГК України: які наслідки прийняття законопроекту для закладів охорони здоров'я. [онлайн] Доступно: <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidmina-gk-ukrayini-yaki-naslidki-priynyattya-zakonoproektu-dlya-zakladiv-ohoroni-zdorovya.html>>

Сірко, В.С., 2024. Корупційні ризики в публічних закупівлях: аналіз корупційних ризиків та методів їх мінімізації, включаючи законодавчі та організаційні заходи. *Юридичний науковий електронний журнал*, 9, сс. 260-262. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-9/60

Цивільний кодекс України № 435-IV, 2003. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>

Ukraine Facility, 2024. *План для реалізації Ukraine Facility 2024-2027*. [онлайн] Доступно: <<https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>> [Дата звернення 10 травня 2025].

References

Boiko, S., 2025. Skasuvannia Hospodarskoho kodeksu Ukrainy: vplyv na systemu okhorony zdorovia [Abolition of the Commercial Code of Ukraine: impact on the healthcare system]. *Tsentr ekonomichnykh i sotsialnykh doslidzhen NISD*, [online]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-05/az_gospkodeks-zdorovya_ukr_290525.pdf> [Accessed 4 May 2025]. (in Ukrainian).

Demchenko, I.S., 2020. Dohovory kерованого доступу: zahalna kharakterystyka [Managed access agreements: general characteristics]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, pp. 76-81. (in Ukrainian).

Dmytryshyn, V.S., 2023. Dohovir kерованого доступу yak zasib obmezhenia patentnykh prav v sferi okhorony zdorovia [Managed access agreement as a means of restricting patent rights in the healthcare sector]. Edited by I.V. Zhukova and Ye.O. Romanenko. *Modern*

- Aspects of Science Modernization: State, Issues, Development Trends: Proceedings of the XXX International Scientific and Practical Conference, Hamburg (Germany), March 7, 2023. Hamburg: HO «VADND», pp. 113-119. (in Ukrainian).*
- Dolinovskiy, Yu.S., 2018. *Osoblyvosti vyivlennia ta rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniautsia pid chas zdiisnennia publichnykh zakupivel u sferi okhorony zdorovia [Features of detecting and investigating crimes committed during public procurement in the healthcare sector]*. PhD in Law. Dissertation. National University "Lviv Polytechnic" 18 p. (in Ukrainian).
- National Agency for the Prevention of Corruption, 2023. *Koruptsiini ryzyky pid chas provedennia publichnykh zakupivel v umovakh voiennoho stanu (stanom na cherven 2023 roku) [Corruption Risks in Public Procurement under Martial Law (as of June 2023)]*. [online] Available at: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzky_zakupivli.pdf> [Accessed 10 May 2025] (in Ukrainian).
- Novytskyi, D., 2024. *Korporatyzatsiia komunalnykh pidpriemstv – reforma, yaka zminyt Ukrainiu [Corporatization of utility companies is a reform that will change Ukraine]*. [online] Available at: <<https://surl.li/dukbkg>> [Accessed 10 May 2025] (in Ukrainian).
- Pashkov, V.M., 2021. *Pravova pryroda dohovoriv kerovanoho dostupu (MEAs) v medychnii sferi [The legal nature of managed access agreements (MEAs) in the medical field]*. *Poltavskiy pravovyi chasopys*, 1, pp. 21-32. DOI: 10.21564/2786-7811.1.287597 (in Ukrainian).
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia derzhavnoho rehuliuвання tsin na likarski zasoby i vyroby medychnoho pryznachennia № 333 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of state regulation of prices for medicines and medical products № 333], 2009. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2009-%D0%BF#Text>> (in Ukrainian).
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia osoblyvostei zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robiv i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy «Pro publichni zakupivli», na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protiahom 90 dniv z dnia yoho prypynennia abo skasuvannia» №1178 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the features of public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine "On Public Procurement", for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation" №1178], 2022. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#n732>> (in Ukrainian).
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia ta vykorystannia elektronnoho katalogu» №822 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for the Formation and Use of the Electronic Catalog" №822], 2020. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-p#n8>> (in Ukrainian).
- Rymshyn, T., 2025. *Skasuvannia Hospodarskoho kodeksu Ukrainy v aspekti medychnoi reformy [Abolition of the Economic Code of Ukraine in the aspect of medical reform]*. In: Khmelnytskyi Leonid Yuzkov University of Management and Law. *Administrative and legal principles for ensuring the development of Ukraine as a European state: Collection of Abstracts of the 29th Annual Scientific Conference of Academic Staff, Doctoral, and Postgraduate Students*, Khmelnytskyi, March 27, 2025. pp.80-83. (in Ukrainian).
- Selivanova, I., 2025. *Vidmina HK Ukrainy: yaki naslidky pryiniattia zakonoproektu dlia zakladiv okhorony zdorovia [Abolition of the Civil Code of Ukraine: Implications of the*

- Draft Law for Healthcare Institutions*]. [online] Available at: <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidmina-gk-ukrayini-yaki-naslidki-priynyattya-zakonoproektu-dlya-zakladiv-ohoroni-zdorovya.html>> (in Ukrainian).
- Sirko, V.S., 2024. Koruptsiini ryzyky v publichnykh zakupivliakh: analiz koruptsiinykh ryzykiv ta metodiv yikh minimizatsii, vkluchaiuchy zakonodavchi ta orhanizatsiini zakhody [Corruption risks in public procurement: analysis of corruption risks and methods for minimizing them, including legislative and organizational measures]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 9, pp. 260-262. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-9/60 (in Ukrainian).
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435-IV [Civil Code of Ukraine № 435-IV], 2003. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (in Ukrainian).
- Ukraine Facility, 2024. *Plan dlia realizatsii Ukraine Facility 2024-2027 [Plan for the implementation of the Ukraine Facility 2024-2027.]*. [online] Available at: <<https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>> [Accessed 10 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia № 2168-VIII [Law of Ukraine On State Financial Guarantees for Medical Care of the Population № 2168-VIII], 2017. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini № 280/97-VR [Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine № 280/97-VR], 1997. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia № 2801-XII [Law of Ukraine Fundamentals of Ukrainian Legislation on Healthcare № 2801-XII], 1992. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n627>> [Accessed 4 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti rehuliuvannia diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib № 4196-IX [Law of Ukraine On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations of legal entities], 2025. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>> [Accessed 5 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zmyslia, O.V., 2022. Osoblyvosti zdiisnennia publichnykh zakupivel u sferi okhorony zdorovia [Peculiarities of public procurement in the healthcare sector]: work for obtaining a master's degree: speciality 073 - management / scientific director V. O. Kasyanenko. Sumy State University. 50 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2025 р.

Telelekov D.

HEALTHCARE INSTITUTIONS AS PARTICIPANTS IN PUBLIC PROCUREMENT

In January 2025, the Law of Ukraine “On the Features of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transitional Period and

Associations of Legal Entities” was adopted, which abolished the Commercial Code of Ukraine and obliged state and municipal healthcare institutions to re-register as state and municipal non-profit organizations. The article examines the differences between a non-profit enterprise and a non-profit organization. The positive and negative features of such reform of healthcare institutions are indicated. The attraction of private capital and the introduction of effective business models may be positive, while negative changes may be the growth of inequality in access to medical services, regional imbalance and potential fragmentation of the healthcare system;

It is noted that medical institutions in public procurement can act as both customers for the purchase of medicines and equipment, and as performers providing medical services. Participation in procurement by healthcare institutions is regulated by the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which determine the features of the procurement of medicines and medical devices.

Keywords: *healthcare institution, public procurement, medicines, municipal non-profit associations, state non-profit associations.*

УДК 340.12

Є.М. Черних

ORCID: 0000-0003-3381-795X

РЕАЛЬНІСТЬ І ПРАВО: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Увагу до співвідношення реальності і права, яке є частиною фундаментальної проблеми природи права, викликають заяви політичного керівництва рф про вирішення територіальних питань, виходячи з реальності, що склалася в результаті фактичної окупації рф частини України. Мета статті полягає в пошуку відповіді на два взаємопов'язані питання: чи тільки соціальні факти визначають зміст норм права?; чи заслуговує право тільки на функцію відтворення реальності, що склалася в соціальному житті? Зазначається, що відповідь на них залежить від керівної методології. Методологічним засновком теорій, які абсолютизують значення фактичної соціальної дійсності, є натуралізм, який пропонує ідеал наукової раціональності, що витікає із принципу механічної причинності, і передбачає пізнання та обґрунтування явищ безвідносно до моральних або етичних оцінок. Він втілюється в юридичних теоріях позитивістського типу, які об'єднані принципом походження права від фактів об'єктивної соціальної дійсності. Їм протистоять теорії непозитивістського типу, які вводять в зміст права морально ціннісні засновки. В XX сторіччі набирає популярності методологія постмодерну, що ґрунтується на некласичній філософії. З'являється «новий» імідж права, за яким понятійні межі права розмиваються до правил та практик, що фактично легітимовані суспільством з тих чи інших підстав. Відповідно, втрачаються орієнтири етичної правильності тих норм і дієвості, які мають претензію називатися правом. На думку автора, пізнавальним орієнтиром в цій проблемі має слугувати тезис дуальності права Р. Алексі, за яким право з необхідністю існує не тільки в реальному вимірі авторитетних встановлень та дієвих практик, але і в ідеальному вимірі, що містить ціннісні засади та відсилає до моральної правильності. Підкреслюється, що право стоїть до реальності у різних відношеннях: не тільки відтворює фактичну соціальну дійсність, але може випереджати її, або з нею боротися. Підсумовує дослідження висновок: обумовленість змісту права не вичерпується фактами соціальної дійсності, а необхідно передбачає ідеальні цінності, які відокремлюють розуміння права як прояву фактичної сили від розуміння в якості морально виправданого регулятора. Тому право по відношенню до соціальних фактів є величиною оцінною. Звідси бачимо, що обмеження функції права лише ратифікацією фактичної реальності, є принизливим, оскільки право є також засобом управління соціальним життям.

Ключові слова: *реальність і право, натуралізм, позитивізм, некласична методологія постмодерну, дуальність права, реальний вимір та ідеальний вимір права, легітимність.*

DOI 10.34079/2226-3047-2025-15-29-126-133

Як не рідко буває, саме життя прокладає стежку до питань, які не знаходяться на поверхні практичної юриспруденції, а складають глибинну площину філософської проблеми природи права. В нашому випадку поштовхом до філософської рефлексії став відомий російський наратив щодо територіальної цілісності України. Нагадаємо, що вищі посадові особи рф наполягають на тому, що територіальні питання між Україною

та рф доведеться вирішувати, виходячи з реальності, яка склалася в результаті фактичної окупації значної частини України. На їхню думку, Україна має визнати цей факт політично та в подальшому оформити це рішення правовим шляхом, уклавши відповідну угоду з рф. Іншими словами, на думку згаданих осіб, зміст норм та окремих рішень в питаннях права, диктуються фактичною реальністю, яка склалася. Передусім, зазначена позиція викликає здивування нехтуванням відомих ідейних засновків права. Але, гадаємо, що тут йдеться не про юридичне невігластво, а про цинічну політику примусу, яка цілком укладається в контекст війни рф проти України. Все ж таки, оскільки така позиція озвучується на вищому політичному рівні рф, вона вимагає відповіді і в правовій площині.

Вже знайомство з інститутами володіння та власності дає чітке розуміння того, що факт і право сутнісно відрізняються. Інакше довелось би визнати будь-якого володільця, навіть незаконного, правомочним власником лише на підставі факту утримання речі та ставлення до неї як до своєї. Здається, в світлі територіальних домагань рф достатньо було б посилання на чинні акти міжнародного права, які закріплюють та легітимізують територіально-правову оформленість України у міждержавному співтоваристві і, що важливо, не становлять предмет юридичних спорів з рф. Проте, це аргументи емпіричного порядку на рівні позитивного права. З теоретичного боку зазначена проблема є значно глибшою. В загальній теорії та філософії права вона розглядається в складі загальної проблеми природи права як питання реальності і права або фактичного (суцього) та повинного в праві і сягає площини методології правової науки, що визначається фундаментальними науковими концепціями.

Мета статті полягає в пошуку відповіді на два взаємопов'язані питання: чи тільки соціальні факти визначають зміст норм права?; чи заслуговує право тільки на функцію відтворення тієї реальності, що склалася в соціальному житті?

Зазначимо, що проблематика природи права, яка у вітчизняній традиції зазвичай ставиться як складова питання праворозуміння, залишається в центрі наукових інтересів багатьох теоретиків. Серед іноземних дослідників можна вказати праці Р. Алексі, Є. Булігіна, Р. Дворкіна, Б. Мелкевіка, Дж. Раза, Г. Л. А. Харта, Дж. Фінніса, Р. Циппеліуса та багатьох інших; а серед українських дослідників, зокрема, праці С. Головатого, М. Козюбри, О. Костенко, С. Максимова, О. Стовби, С. Рабіновича, П. Рабіновича та інших. В працях вітчизняних науковців виявляються тенденції обґрунтування необхідних природних начал, а отже моральних засновків в праві (С. Головатий, М. Козюбра, О. Костенко); впровадження неklasичної методології (С. Максимов, О. Стовба); концептуальної інтеграції, зокрема, природної та соціологічної теорій (С. Рабінович) та соціологізації права (потребовий підхід П. Рабіновича). Проте питання про значення соціальної реальності відносно змісту права залишається дискусійним, що в значній мірі пояснюється відданістю до методології позитивістського або, навпаки, непозитивістського типу.

Нам вже доводилось раніше писати, що загальною методологічною підставою теорій, які абсолютизують значення фактичної дійсності в суспільних науках, є натуралізм. Він отримав свою назву не тільки у зв'язку із природою як своїм предметом, а й внаслідок використання пізнавального інструментарію, характерного для природничих наук (механіки, фізики тощо), що покладається на математичну демонстративність (Черних, 2021, с. 76–83; Черних, 2024, с. 163–170). Ключовою характеристикою натуралістичної методології є ідеал наукової раціональності, який постулює пізнання та обґрунтування явищ безвідносно до моральних або етичних оцінок. Цей ідеал витікає із принципу механічної причинності (детермінізму), відповідно

до якого із певних фактичних засновків з необхідністю походять фактичні наслідки, що перевіряються емпірично і не потребують морально ціннісного обґрунтування. Переваги такого підходу полягають у властивих природничим наукам точності та емпіричній репрезентації, що протиставляються умоглядності та метафізичності ідеалістичної епістемології, яка властива наукам про суспільство. Переконливі досягнення в галузі досліджень природничих наук спонукали перенести цей методологічний інструментарій в площину соціального життя, внаслідок чого утворився пізнавальний підхід, який можна назвати соціально-філософським натуралізмом. На підставі натуралістичної методології вже у XVIII ст. Ш. Монтеск'є в трактаті «Про дух законів» відтворив вражаючу картину зумовленості змісту правових норм різноманітними чинниками соціальної дійсності. Тож, натуралізм заклав ті методологічні основи наукової раціональності, які згодом оформились в загальній концепції позитивізму, відгалуженням якого став юридичний позитивізм. Як загальний гносеологічний підхід позитивізм містить наступні принципи: гарантовано можна вважати знаннями тільки ті, які підтвердженні емпіричним шляхом; мета теорії полягає у висуванні гіпотез (дедуктивним методом), які можуть бути перевірені у досвіді; знання отримують індуктивно із збору фактів, які слугують основою законів; наука має (і ймовірно може) розвиватися у спосіб, який не залежить від цінностей, тобто поза питаннями етики і моралі, в чому вбачають наукову об'єктивність; чітке розмежування між Суцим (фактами, науковими положеннями) та Повинним (нормативними, ціннісними положеннями) з переконанням, що саме перші є справжньою сферою наукових досліджень.

Існують численні позитивістські теорії, які об'єднані принципом походження права від фактів об'єктивної соціальної дійсності, тож, обґрунтовують право в об'єктивістський спосіб. Відповідно до філософського позитивізму, закладеного Огюстом Контом, право може бути предметом позитивної науки, оскільки в головному походить від соціальних явищ, які підкорені детермінізму. За таким підходом правові норми є наслідком фактів соціального життя, а не волі правителів. Схожу думку репрезентує і соціологічний позитивізм, за яким правові норми витікають шляхом аналізу соціальних фактів. Не важко побачити, що така позиція залишає праву тільки роль відтворення різних явищ суспільного життя. Якщо ж звернутися до юридичного позитивізму, можна бачити, що детермінізм фактичного хоча і пом'якшується визнанням залежності права від волі правителів, проте вона знов ж таки змістовно обумовлена такими проявами дійсності, як практичний інтерес, потреби, користь тощо. В самому ж праві часто бачать інструмент політичної сили, що виправдовує будь-які уродливі прояви зловживання, свавілля та тиранії. Схожі погляди висловлював автор відомої «теорії інтересів» або «генетичної теорії» Р. Ієринг, який вважав, що «не існує жодного правового положення, яке не було б зобов'язане своїм походженням певній меті, тобто практичному мотиву» (Цит. за: Циппеліус, 2000, с. 68], що зумовлені об'єктивною реальністю. Навіть марксизм, який вважають вченням критичним до позитивізму, не уникнув підкорення методології фактичного, оскільки тільки на перший погляд виглядає величним маніфестом соціальних акторів, що вільно творять історію, але на справді приховує те, що і їхня воля, і саме право як її прояв, скеровані тими ж сліпими об'єктивними силами – інстинктами, інтересами, потребами. Щоправда, своєрідним випадком виглядають погляди одного із найбільш відомих адептів юридичного позитивізму Г. Кельзена, який право в своєму особливому розумінні принципово виключав із сфери суцього (фактичного). Для Г. Кельзена будь-яка чинна норма, встановлена або визнана державою, розглядається виключно в категорії повинного тому, що імпліцитно становить певну цінність. Проте, він не заперечував впливу соціальної

дійсності на зміст правових норм (Кельзен, 2004).

Їм протистоять теорії неопозитивістського типу, які вводять в зміст права морально ціннісні засновки, передусім, концепція природного права.

На ґрунті не спроможності світоглядних концепцій відтворити цілісну картину світу в соціальних науках з'являється бунтівна методологія епохи постмодерну, яка пориває з класичною науковою раціональністю під гаслами некласичної філософії. Ця тенденція охопила і правознавство. Тут вона виразно виявляється в протиставленні класичного і некласичного типів праворозуміння або стилів правового мислення. У вітчизняній науці представлена в працях С. Максимова, О. Стовби та інших (Максимов, 2016; Стовба, 2016). Характерний для некласичного підходу принцип релятивізму з'являється у питаннях праворозуміння (природи права) у вигляді антиуніверсалізму, як відмова від претензії пошуку остаточних відповідей на питання про сутність права; а також у вигляді контекстуалізму, як сфокусованість на обумовленості права історією, культурою (цивілізацією), сприйняттям суспільством (елітою і населенням). На думку Б. Мелкевіка, з'являється спокусливий новий імідж права як того, що відповідає всьому, що відбувається в суспільстві, за яким фактичність, позитивація, культура тощо створюють «право» (Melkevik, 2010, с. 155-171). В результаті нового наративу право втрачає власну специфіку і отримує дуже розмиті контури, внаслідок чого його стає важко відокремити від інших соціальних явищ. По суті право зводиться до фактично діючих у соціальних відносинах правил поведінки та практик, що сприймаються учасниками таких відносин як обов'язкові, тобто є фактично легітимованими суспільством з тих чи інших підстав. Відповідно, втрачаються орієнтири етичної правильності тих соціальних норм і дієвостей, які мають претензію називатися правом. Можна бачити, що і за « нової » постмодерної методології, попри те, що вона позиціонується як антитеза позитивізму, в праворозумінні переважає чинник фактичного, що актуалізує реальний вимір права: соціальних практик, комунікації, відносин як середовища, в якому твориться і живе право, і яке визначає його зміст. Критикуючи постмодерністську філософію права, Б. Мелкевік вказує, що заперечення об'єктивності правових принципів, цінностей і норм веде до апології свавілля, до змішування права з фактичним примусом (Melkevik, 2010, с. 171).

На нашу думку, пізнавальним орієнтиром в таких питаннях має слугувати відомий тезис Р. Алексі про дуальну природу права, за яким в праві окрім наочного реального виміру з необхідністю існує ідеальний вимір. Роберт Алексі пояснює, що реальний вимір права відбивається в соціальних фактах у вигляді авторитетного встановлення або соціальної дієвості, кожний з яких зустрічається в багатьох різних варіаціях та в різних відношеннях між собою. Вони передбачають інституціоналізацію, тому реальний вимір права також може бути названий «інституційним». Натомість, ідеальний вимір права відсилає до правильності, насамперед, моральної, що не є очевидною (Алексі 2020). Він містить ідеальні ціннісні позиції, тому є критичним, оціночним по відношенню до реального виміру права. Важливо зазначити, що визнання ідеального виміру концептуально залежить від праворозуміння. «Якщо стверджується, що лише соціальні факти можуть визначити, що вимагається, а що не вимагається правом – пояснює Р. Алексі – це означає схвалення позитивістського поняття права. Як тільки моральна правильність додається як необхідний ... елемент, усе змінюється принципово. Виникає неопозитивістське поняття права» (Алексі, 2020, с. 35). Тож, тезис Р. Алексі втрачає сенс за теоріями, які спираються на позитивістську методологію. В концепції Г. Кельзена реальні та ідеальні виміри буття права ототожнюються, оскільки, на його думку, «будь-яка чинна норма конститує деяку цінність», тобто містить сенс ідеально повинного. (Кельзен, 2004, с.382). Проте, практика не завжди підтверджує цей висновок,

і в такому разі позиція Г. Кельзена залишає нас безпорадними по відношенню до аморальних юридичних норм. З точки зору теорій соціологічного напрямку (О. Ерліх, О. В. Голмс, Р. Паунд та ін.), які є різновидом позитивізму, сфери реального (суцього) та ідеально повинного також зливаються, хоча з іншим поясненням: право, яке утворюється соціальними союзами і регулярно відтворюється в практиках, не мислиться за межами фактичного, оскільки презумується, що воно відбиває легітимуючі моральні цінності правотворчих спільнот (Бігун, 2005, с.105-126). Але і наведена позиція заперечується прикладами, коли усталені соціальні правила з часом виправляються чи скасовуються практикою юристів або нормами держави у зв'язку з їх застарілістю, невідповідністю морально-етичним вимогам. Крім того, соціологічна стратегія права позбуває нас можливості обґрунтувати обов'язок виконувати чинні в суспільстві правила на етичних підставах, які, як відомо, не виводяться із соціальних фактів. Тому, продовжуючи традицію природного праворозуміння, Р. Алексі наполягає на необхідній присутності в праві ідеального виміру, навіть попри те, що в дійсності моральна правильність норм може зазнати поразки: в реальному житті претензія правильності ніде повністю не виконується, проте «вона піднімається так само необхідно в праві, як і претензія на істину в науці» (Алексі, 2020, с. 36).

В аспекті тези Р. Алексі можна сказати, що сучасні некласичні поняття права, якщо взагалі і не заперечують, то принаймні применшують, недооцінюють значення ідеального правового виміру.

Дуальність права Р. Алексі, знаходить виразний прояв також в концепті легітимності, який, як пояснює Ю. Габермас, не вичерпується фактичною визнаністю певного правопорядку, а завжди передбачає потенційну претензію бути визнаним правильним та справедливим на моральних підставах, що здатні забезпечити суспільний консенсус та мотивувати підкорення (Габермас, 2014, с. 247). Тож, концепт легітимності не вичерпується раціональними критеріями змістовно правильного або процесуально правильного, які можна обґрунтувати в межах реального (фактичного) виміру права, а передбачає також позараціональні критерії моральної правильності етичноповинного, підстави яких знаходяться в ціннісному ідеальному вимірі права.

Слід додати, що думка про обов'язкову силу фактичного не є хибною, але вона дає тільки часткову відповідь на питання про співвідношення права із реальністю. Насправді, як вказує Ж.-Л. Бергель, право навіть в розумінні законів стоїть до реальності в різних відношеннях: в одних випадках факти відтворюються у правових нормах, а в інших – норми права випереджають факти та навіть борються із фактами (Bergel, 2012, с. 185-188). Методологічна помилка концепцій, які прямують натуралістичним шляхом детермінізму фактів, полягає в тому, що вони принципово відмінні категорії «корисне» і «справедливе», в яких можуть обґрунтовуватися норми права, виводять із фактичного і розчиняють в категорії «реальне». Така методологія спотикається на моменті ціннісних ідеалів, які утворюють підстави справедливих або, сказати інакше, легітимних рішень. Ці підстави, зазвичай, мають моральноетичний характер, і всупереч натуралістичним переконанням не виводяться із фактів соціального життя. Поступово прийшло усвідомлення того, що зі встановлення фактів не можна вивести засобами логічного умовиводу жодного ціннісного судження або нормативного висловлювання (правило Юма), тобто з того, що щось відбувається, ні логічно, ні концептуально не витікає, що це повинно відбуватися. Численні спроби вивести етичний критерій повинного із корисності (задоволення інтересів, потреб або втіхи) виявилися не переконливими, тому що вони фактично бажане підмінюють тим, що має бути етично бажаним, отже, плутають фактично бажане із справедливістю і добром. Як пише Р. Циппеліус, «корисність» чого-небудь не може зробити з нього зразка» (Циппеліус, 2000, с. 105).

Можна бачити, що за стратегією диктату фактичного, яка ігнорує принципову розбіжність між суцим і повинним, результат тих чи інших обставин та навіть відвертого насилля, що не мають морального виправдання, видається за добро. Звісно, тут виникають складні питання, що мають тенденцію до нескінчених дискусій: про співвідношення права і моралі та походження ідеальних моральних засновків, які не вдається обґрунтувати згадуваним шляхом наукової раціональності, про що докладно пише, наприклад, К.-О. Апель (Апель, 2009, с.23-24). Але погодитися з тезою безморальності права важко, оскільки навіть в умовах тиранічних режимів право зберігає претензію справедливості та правильності, тобто передбачає абсолютні цінності, які не виводяться із фактів. Завдяки таким цінностям зберігається потенційна опозиція права до реальності, і завдяки їм право також має можливість управляти соціальною дійсністю. До речі, саме такі ціннісні уявлення відтворюються в загальних принципах міжнародного права щодо територіального суверенітету.

Р. Алексі відстоює необхідність ідеального виміру в структурі права шляхом «від зворотного»: логічним наслідком заперечення ідеального виміру є припущення, що якась держава може бути проголошена конституцією як суверенна і несправедлива республіка. Аргумент заперечення ідеального виміру він навмисно доводить до абсурду як наслідок протиріччя між правильним і неправильним: тим, що неявно стверджується при формуванні конституції – а саме справедливість, і тим, що прямо заявляється – а саме несправедливість. Він зазначає, що створене протиріччя можна було уникнути, відмовившись від неявної претензії на справедливість. «Але зробити це означало б перейти від правової системи до системи суто владних відносин, іншими словами, до чогось, що взагалі не є правовою системою» (Алексі, 2020, с. 36).

Отже, обумовленість змісту права не вичерпується фактами соціальної дійсності, а необхідно передбачає і ідеальні, абсолютні цінності, які відокремлюють розуміння права як прояву фактичної сили від розуміння в якості морально виправданого регулятора. Тому право по відношенню до соціальних фактів є величиною оціночною. Обмеження функції права лише ратифікацією фактичної реальності, є принизливим, оскільки право є також засобом управління соціальним життям.

Бібліографічний список

- Алексі, Р., 2020. Ідеальний вимір права. *Філософія права і загальна теорія права*, 2, сс.35-65.
- Апель, К.-О., 2009. *Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі*. Перекл. з нім. В.М. Куплін. Київ: Дух і Літера. с.430.
- Бігун, В., 2005. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*, 3, 1-2, сс.105-126.
- Габермас, Ю., 2014. *До реконструкції історичного матеріалізму*. Київ: Дух і Літера. с.320.
- Кельзен, Г., 2004. *Чисте Правознавство. З додатком: Проблема справедливості*. Перекл. з нім. О. Мокровольський. Київ: Юніверс. с.496.
- Максимов, С., 2016. Що є право? Ключові моменти концепції правової реальності. *Філософія права і загальна теорія права*, 1-2, сс.343-351.
- Стовба, О., 2016. *Право і час*. Харків: Тім Пабліш Груп. с.368.
- Циппеліус, Р., 2000. *Філософія права*. Перекл. з нім. Є. М. Причепій та ін. Київ: ТанDEM. с.299.
- Черних, Є., 2021. Методологія фактичності в загальній теорії права та деякі незручні питання до неї. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право*, 22, сс.76-83.

Черних, Є., 2024. Соціологізація природного права: до питання про сумісність типів праворозуміння. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право*, 27, сс.163-170.

Bergel, J-L., 2012. *Theorie Generale du Droit*. 5-e ed. Dalloz. p.400.

Melkevik, B., 2010. *Philosophie du Droit*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval, 1, p.649.

References

Aleksi, R., 2020. Idealnyi vymir prava [The ideal dimension of law]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, 2. pp.35-65. (in Ukrainian).

Apel, K.-O., 2009. *Dyskurs i vidpovidalnist: problema perekhodu do postkonventsionalnoi morali* [Discourse and responsibility: the problem of transition to post-conventional morality]. Translated from German by V.M. Kuplina. Kyiv: Dukh i Litera. p.430. (in Ukrainian).

Bergel, J-L., 2012. *Theorie Generale du Droit* [General Theory of Law]. 5-e ed. Dalloz. p.400. (in France).

Bihun, V., 2005. Yevhen Erlikh: zhyttia i pravoznavcha spadshchyna (aktualnyi naukozhnavchyi narys) [Yevgeny Erlich: life and legal legacy (current scientific essay)]. *Problemy filosofii prava*, 3, 1–2, pp.105-126. (in Ukrainian).

Chernykh, Y., 2021. Metodolohiia faktychnosti v zahalnii teorii prava ta deiaki nezruchni pytannia do nei [The methodology of factuality in the general theory of law and some uncomfortable questions about it.]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Pravo*, 22, pp.76-83. (in Ukrainian).

Chernykh, Y., 2024. Sotsiolohizatsiia pryrodnoho prava: do pytannia pro sumisnist typiv pravorozuminnia [Sociologization of natural law: to the question of the compatibility of types of legal understanding]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Pravo*, 27, pp.163-170. (in Ukrainian).

Habermas, Yu., 2014. *Do rekonstruktsii istorychnoho materializmu* [Towards a reconstruction of historical materialism]. Kyiv: Dukh i Litera. p.320. (in Ukrainian).

Kelzen, H., 2004. *Chyste Pravoznavstvo. Z dodatkom: Problema spravedlyvosti* [Pure Jurisprudence. With an Addendum: The Problem of Justice]. Translated from German by O. Mokrovolskoho. Kyiv: Yunivers. p.496. (in Ukrainian).

Maksymov, S., 2016. Shcho ye pravo? Kliuchovi momenty kontseptsii pravovoi realnosti [What is law? Key points of the concept of legal reality]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, 1-2, pp.343-351. (in Ukrainian).

Melkevik, B., 2010. *Philosophie du Droit* [Philosophy of Law]. Quebec: Les Presses de l'Université Laval, 1, p.649. (in English).

Stovba, O., 2016. *Pravo i chas* [Law and time]. Kharkiv: Tim Pablish Hrup. p.368. (in Ukrainian).

Tsyppelius, R., 2000. *Filosofii prava* [Philosophy of law]. Translated from German by Ye.M. Prychepii and others. Kyiv: Tandem. p.299. (in Ukrainian).

Дата надходження до редакції: 02.06.2025.

Y.M. Chernykh

REALITY AND LAW: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM

The relationship between reality and law an integral component of the fundamental problem of the nature of law has attracted renewed attention in light of statements by the political leadership of the Russian Federation, which justify territorial claims based on the so-called “realities” established through the de facto occupation of parts of Ukraine. This article

aims to address two interrelated questions: Are legal norms determined solely by social facts? And does law merely serve to reproduce the existing social reality? It is argued that the answers to these questions are contingent upon the underlying methodological approach. The theories that absolutize the significance of factual social reality are rooted in naturalism, which promotes an ideal of scientific rationality based on the principle of mechanical causality. This paradigm presumes the cognition and justification of phenomena independently of moral or ethical evaluations. In jurisprudence, this outlook is embodied in positivist legal theories, united by the principle that law originates from the facts of objective social reality. Opposing these are non-positivist theories, which incorporate moral and value-based foundations into the content of law. In the 20th century, a postmodern methodological framework grounded in non-classical philosophy gained traction. This framework introduced a “new” image of law, in which the conceptual boundaries of law are blurred to include rules and practices that are socially legitimized, regardless of their ethical merit. As a consequence, the normative guidance and effectiveness of legal rules necessary for claims to legality are called into question.

The author suggests that a productive epistemological reference point can be found in Robert Alexy’s thesis of the dual nature of law, which holds that law necessarily exists not only in the real dimension of authoritative enactments and effective practices, but also in an ideal dimension that encompasses value-based principles and appeals to moral correctness. It is emphasized that law interacts with reality in various ways: it may reproduce existing social conditions, anticipate future developments, or challenge the status quo. The study concludes that the content of law cannot be fully explained by social facts alone. Rather, it necessarily includes ideal values, which distinguish the understanding of law as an expression of brute force from that of law as a morally justified regulator. Therefore, the relationship between law and social facts must be regarded as evaluative in nature. Consequently, reducing the function of law to merely affirming existing realities is degrading, as law also serves as an instrument for shaping and governing social life.

Keywords: reality and law, naturalism, legal positivism, postmodern non-classical methodology, dual nature of law, real and ideal dimensions of law, legitimacy.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрейків Андрій Іванович – кандидат юридичних наук, докторант кафедри міжнародного та європейського права, Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Бевза Андрій Сергійлович - кандидат юридичних наук, докторант, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Бундак Олена Анатоліївна - кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-методичної роботи Луцький інститут розвитку людини ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Гончаренко Олена Миколаївна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, Державний торговельно-економічний університет

Григор'єва Вікторія Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, Маріупольський державний університет

Камардіна Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Князькова Любов Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Кутузов Руслан Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, Дубенська філія ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Кривошеєнко Владислава Сергіївна – здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

Пожидаєва Марія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, Маріупольський державний університет

Політова Анна Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Попов Анатолій Андрійович – кандидат юридичних наук, доцент, Луцький інститут розвитку людини ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Телелеков Дмитрій Володимирович, аспірант другого року навчання кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, Державний торговельно-економічний університет

Черних Євген Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Чехлай Таїсія Олександрівна - здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

CONTRIBUTORS

Andreikiv Andrii Ivanovych — Ph.D. in Law, Doctoral Researcher of the Department of International and European Law, State university «Kyiv aviation institute»

Bevza Andrii - Candidate of Juridical Sciences, Doctoral Candidate of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine

Bundak Olena - Candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law and Finance, deputy director for scientific and methodological work Lutsk Institute of Human Development of the University "Ukraine"

Honcharenko Olena - Doctor of Science of Law, Docent, Professor of Department of international, civil and commercial law of State University of Trade and Economics (Kyiv), Ukraine

Grygor`yeva Viktoriya - Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of Law, Mariupol State University

Kamardina Yuliia – Candidate of legal sciences, Associate professor of the Department of Law, Mariupol State University

Kniazkova Liubov – candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the law department of Mariupol State University

Kutuzov Ruslan Volodymyrovych - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dubno Branch of the Higher Educational Service of Higher Educational Institution «Open International University for Human Development «Ukraine»

Kryvosheienko Vladyslava – student of Law, Mariupol State University

Pozhydaieva Mariia – Doctor of Science of Law, Docent, Professor of the Law Department, Mariupol State University

Politova Anna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Law Department, Mariupol State University

Popov Anatoliy Andriyovych - Candidate of Law, Associate Professor, Lutsk Institute of Human Development, Higher Educational Service Higher Educational Institution «Open International University for Human Development «Ukraine».

Telelekov Dmitry - second-year postgraduate student of the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

Chernykh Yevgeniy Nikolaevich – candidate of legal sciences, associate professor of the law department of Mariupol State University

Chekhilai Taisiia Oleksandrivna - student of Law, Mariupol State University

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ
«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ: ПРАВО»**

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагиату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та

науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора.

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про

це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитувані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий танаступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;
- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки

посилань на використані в роботі джерела: **Бібліографічний список** та додатковий список літератури в романському алфавіті **References**. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в References може відрізнятися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 349.3 (477)

Є.М. Черних

МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТИЧНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕЗРУЧНІ ПИТАННЯ ДО НЕЇ

У статті досліджено проблеми методології вітчизняної загальної теорії права, що обумовлені домінуванням емпіричних та натуралістичних наукових інструментів, пізнавальний ідеал яких полягає в науковій раціональності, які виводять знання із царинифактів, що сприймаються через досвід. Одним із прикладів такої методології у вітчизняному правознавстві є «потребовий підхід» відомого теоретика П. М. Рабіновича. Зазначається, що методологія.....

Ключові слова: методологія, методи, методологія фактичності, натуралістична методологія, емпірична методологія, ідеалістична методологія, потребовий підхід, потреби, інтереси, цінності, раціональність, ірраціональність, морально-етична філософія.

Текст статті.

[illegible]

XXX (Булгаков, 2009, с. 46–47) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

- [illegible]

References

- Bulhakov, S., 2009. Osnovnye problemy teorii progressa [The main problems of the theory of progress]. In: V. V. Sleptsova (compiler and comment.). *Manifesty russkogo idealizma* [Manifestos of Russian idealism]. Moskva: Astrel, s. 22–60. (in Russian).
- Patsurkiivskiy, P. and Havryliuk, R., 2017. Alhebra verkhovenstva prava, abo buttievyi ustrii liudskoho svitu [Algebra of the rule of law, or the material structure of the human world]. *Pravo Ukrainy*, 3, s. 112–125. (in Ukrainian).
- Rabinovych, P., 2002. Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy [Problems of transformation of the methodology of domestic jurisprudence: achievements, losses, prospects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, s. 3–14. (in Ukrainian).

XX
XX

Стаття надійшла до редакції 2022 р.

Ye. M. Chernykh

**METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF
LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS
THERETO**

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Черних Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету
Російською мовою	Черных Евгений Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	Chernykh Yevgeniy Nicolaevich - candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, Mariupol State University
ORCID (обов'язково!)	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
Scopus author ID (за наявності)	
Web of Science ResearcherID (за наявності)	
Джерела фінансування статті	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проекту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
Чи є потреби в отриманні друкованого примірника Вісника	<u>Так</u> або <u>ні</u>
Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

_____/_____

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____

(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«____» _____ 20__ року, _____ / _____

(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України

Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 29

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва.

Засновник Маріупольський державний університет

02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6

e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua

офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей